

Щупак І. Я., Бурлака О. В., Піскарьова І. О., Посунько А. С.

«Вступ до історії України та громадянської освіти»
підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти

УОВЦ «Оріон»

(Розроблено за модельною навчальною програмою «Вступ до історії України та громадянської освіти» авт. О. Бурлака та ін.)

Нова українська школа

Оріон

5

**ВСТУП
до ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ**

та ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

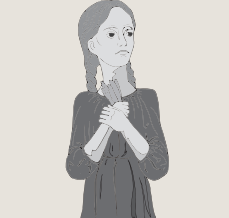

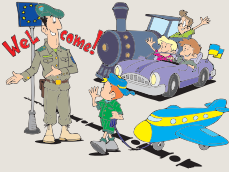
Гра-лото

«У світі історії»

КАРТКА 1

Культурні епохи			Легенди Думи Міфи
		Русь-Україна	
		Історичні джерела	Нобелівська премія

КАРТКА 2

386 років			Хронологія
		<ul style="list-style-type: none"> Похід війська ☒ Місця битв Столиця 	Учені-етнографи
Відтворювальне господарство		Народження Ісуса Христа	Яскраві образи Цікавість

КАРТКА 3

		XVI ст.	
Демократичні права і свободи	Історичний факт		Голокост у роки Другої світової війни
		Область	

КАРТКА 4

	Факти Наукові терміни	Хронологічна послідовність	
Історичні пам'ятки		1917 р.	Тіра Ольвія Херсонес
	Історичні постаті	Ремесло	

Ігор ЩУПАК, Олена БУРЛАКА,
Ірина ПІСКАРЬОВА, Андрій ПОСУНЬКО

ВСТУП до ІСТОРІЇ УКРАЇНИ та ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

УДК 94*кл5(075.3)
Щ96

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 № 140)

Підручник реалізує модельну навчальну програму
«Вступ до історії України та громадянської освіти» (5 клас)

(авторський колектив: *О. В. Бурлака, Н. С. Власова, О. В. Желіба,
В. В. Майорський, І. О. Піскарьова,*
керівник авторського колективу — *І. Я. Щупак*)

Щупак І. Я.

Щ96 Всесвітня історія : підруч. для 9 кл. закладів загальної середньої освіти / І. Я. Щупак, О. В. Бурлака, І. О. Піскарьова, А. С. Посунько. — Київ : УОБЦ «Оріон», 2022. — 256 с. : іл.
ISBN 000-000-000-000-0.

УДК 94*кл5(075.3)

ISBN 000-000-000-000-0

© І. Я. Щупак, О. В. Бурлака,
І. О. Піскарьова, А. С. Посунько, 2022
© УОБЦ «Оріон», 2022

Дорогі діти!

Вітаємо вас — ви розпочинаєте вивчати історію! Вашим першим помічником в осягненні історії України та світу буде цей підручник. Навчальний матеріал підручника поділений на розділи й параграфи, у кожному для зручності виділені окремі пункти. Зазвичай на кожному уроці ви будете вивчати один параграф. Він містить навчальний текст, ілюстрації, пояснення основних понять. Зорієнтуватись у підручнику допоможуть рубрики.

Пізнавально й цікаво

Поміркуймо!

Варто запам'ятати!

Читаємо й розуміємо

Факт чи фейк?

Діємо: практичні завдання

Історичні подробиці

Думки істориків

Мовою документів

Багато цікавої історичної інформації можна знайти в мережі Інтернет. Дізнатися більше, виконати цікаві тренувальні вправи ви зможете, скориставшись своїми гаджетами за допомогою QR-кодів і інтернет-посилань, що супроводжують текст підручника. Автори запропонували цікаві завдання й запитання, які дозволять вам навчитися розмірковувати, зіставляти та пояснювати певну історичну інформацію.

Розповідь про минуле доповнять карти, які ви побачите на сторінках цієї навчальної книжки. Перевірити, як добре ви зрозуміли навчальний матеріал, допоможуть запитання й завдання наприкінці параграфів. Вони поділяються на такі підрубрики: *«Знаю й систематизую нову інформацію»*, *«Обговоріть у групі»*, *«Мислю творчо»*. Зверніть увагу на поради, які допоможуть вам працювати з підручником.

Пам'ятка для роботи з підручником

1. Опрацювати матеріал параграфу потрібно осмислено, уникаючи механічного запам'ятовування.
2. Якщо ви опрацюєте параграф як домашнє завдання, — намагайтеся це зробити того самого дня, коли відбувся урок і ще свіжа пам'ять про розглянутий на уроці матеріал.
3. Уважно прочитайте назву параграфу, а також запитання на початку тексту — це допоможе вам зрозуміти, про що йтиметься.
4. Протягом читання звертайте увагу на виділені поняття, дати, імена, а також ілюстративний матеріал. **ВАЖЛИВО:** не намагайтеся дослівно завчити поняття — спробуйте їх зрозуміти, усвідомити.
5. Якщо під час читання вам трапилися незрозумілі поняття, назви, — зверніться до додаткових джерел інформації або до дорослих.
6. Для того, щоб краще засвоїти матеріал, виконайте завдання після тексту.

Разом ми вирушаємо в захопливий світ історії.

Бажаємо вам успіхів!

ЗМІСТ

ВСТУП

§ 1. Що вивчає наука «Історія»	7
--	---

РОЗДІЛ I. НАУКИ, ЩО ВИВЧАЮТЬ МИНУЛЕ

§ 2. Історія як наука про розвиток людства	14
§ 3. Джерела історичної інформації	18
§ 4. Науки-помічниці історії	26
§ 5. Археологічні скарби минулого	32
§ 6. Писемні пам'ятки, фольклор і сучасні візуальні джерела про історію	40
§ 7. Урок узагальнення «Науки, що вивчають минуле» . .	47

РОЗДІЛ II. ІСТОРИЧНИЙ ЧАС І ПРОСТІР

§ 8. Час в уявленнях людини протягом історії	49
§ 9. Розвиток систем літочислення	55
§ 10–11. Способи упорядкування історичного часу	59
§ 12. Як пов'язані історія і простір	67
§ 13. Українські землі на картах упродовж історії. Правила роботи з контурною картою	72
§ 14. Урок узагальнення «Історичний час і простір»	82

РОЗДІЛ III. ІСТОРИЧНА НАУКА ТА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

§ 15. Як народжувалась історична наука	84
§ 16. Науковий період розвитку історичних досліджень . .	92
§ 17. Хто започаткував наукові дослідження історії України	94
§ 18. Міфи в історії	102

§ 19. Історична пам'ять. Формування історичної пам'яті. Культура пам'яті.	108
§ 20. Історія України в пам'ятках і пам'ятниках. Пам'ятки історії рідного краю	114
§ 21. Урок узагальнення. «Історична наука та історична пам'ять»	119

РОЗДІЛ IV. РОЗВИТОК ЛЮДСТВА УПРОДОВЖ ІСТОРІЇ

§ 22. Поява і розселення людини на Землі	121
§ 23. Що пам'ятає древній сфінкс	127
§ 24. Середні віки: «темні часи» чи доба прогресу	134
§ 25. Новий час: відкриття Америки, революції, передові ідеї й не тільки	141
§ 26. Новітня історія: події, постаті. Портрет сучасної епохи.	148
§ 27. Людина і довкілля протягом історії: господарювання, проблема ресурсів. Людина як частина природи	158
§ 28. Як люди взаємодіяли у спільнотах протягом історії	165
§ 29. Які правила взаємодії існують у суспільстві	173
§ 30. Історія людини і родини — частина історії України	182
§ 31. Народи, які живуть на теренах України	187
§ 32. Міфологія та релігія. Наукове бачення світу	193
§ 33. Наукові знання і художня культура людства	199
§ 34. Урок узагальнення «Розвиток людства упродовж історії»	209
§ 35. Узагальнення з курсу «Вступ до історії України та громадянської освіти»	212

Вступ

§1

Що вивчає наука «Історія»

Подумайте, коли ми в розмовах вживаємо слово «історія». З якими словами, словосполученнями у вас асоціюється це слово? Запишіть у зошит можливі варіанти відповідей.

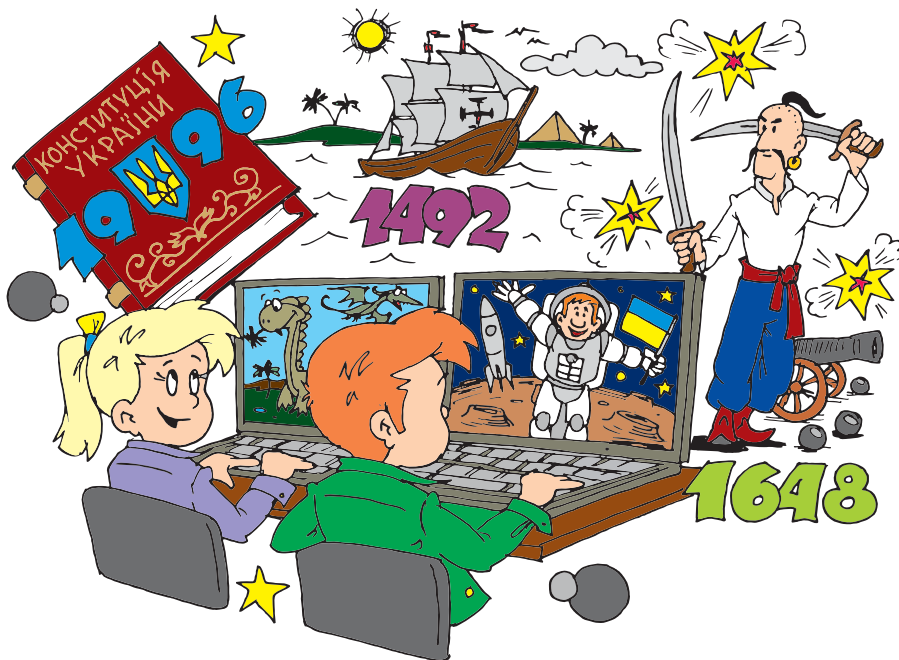
1. ШО ТАКЕ ІСТОРІЯ І ЧОМУ ІСТОРІЯ ВАЖЛИВА

Поява на Землі динозаврів і давньоєгипетських пірамід, відкриття нових земель і жорстокі війни, перший політ людини на Місяць і навіть ваше навчання в четвертому класі — усе це історія, усе це відбувалося колись.

Діємо: практичні завдання

1. Уважно розгляньте колаж
2. Які події минулого він ілюструє?
3. Які події вам невідомі?
4. Які події хотіли б додати? Аргументуйте свій вибір.

ВСТУП

З давніх-давен слово **«історія»** означає звістку, розповідь про минуле людини, родини, народу. Людство завжди цікавилось минулим. Відтоді, коли люди оволоділи мовою, вони почали передавати перекази про минуле з вуст в уста.

Іноді оповідачі фантазували у своїх розповідях, і тоді народжувалися **легенди** й **міфи**. Дехто намагався передати свої відчуття щодо подій минулого в ритмічній формі — і тоді з'являлися **вірші** й **пісні**.

Поміркуймо!

Розгляньте ілюстрації та дайте відповіді на запитання.

1. Пригадайте/дізнайтеся, чим відрізняються міфи і легенди.
2. Яке зображення є міфічним?
3. Яке зображення ілюструє найдавнішу історію людства?
4. На якій ілюстрації зображено події ХХІ ст.? Усно обґрунтуйте свою відповідь.

А

Б

В

Діємо: практичні завдання

Прочитайте текст. Як ви вважаєте: цей текст є легендою, міфом чи переказом про дійсне історичне минуле? Аргументуйте свою думку.

Дніпро і Десна

Дніпро і Десна — це брат і сестра. Вони були колись людьми. Як вирости вони, батько й мати поблагословили їх у дорогу. Змовились брат та сестра вийти ранком і полягали спати. Десна любила спати — і проспала ранок, а Дніпро проснувся на зорі, порозвертав гори, порозчищав гирла

і зарив степами. Десна прокинулася — аж брата немає. Вона тоді пустила ворона вперед і побігла слідом. Летить ворон і, як тільки наздожене Дніпро, всякий раз і крякне. Що поверне Десна до Дніпрового гирла, то він убік — і подався далі. Багато разів Десна підвертала до Дніпра, багато разів повертав він убік: тому він такий і кручений... На ворона напав рябець і давай битись. Чи довго бились, чи ні — Дніпро добіг до моря. Як почула Десна од ворона, що Дніпро далеко, — прихилилася до брата і злилася з його гирлами. Тепер вона тече лівою стороною, а Дніпро правою. Де є острови і скелі серед річки, там розходиться Дніпро з Десною. Коли ясний день, то видно, де Дніпро, а де Десна: в Дніпрі синя вода, а в Десні — мов жовта; Десна тече тихо, Дніпро — прудко.

Однак реальні події минулого часто не менш цікаві, ніж вигадані й дофантазовані. Часто в історіях народів і країн люди шукають підказку, як діяти в майбутньому, аби уникнути помилок.

2. ПРЕДМЕТ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ. ЗАСОБИ ПІЗНАННЯ ІСТОРІЇ

Поміркуймо!

Розгляньте ілюстрації із життя ваших однолітків і продовжте оповідки, започатковані в діалогах героїв. У ході розповідей вживайте слово «історія».

Чи в однаковому значенні у ваших оповідках було вжито слово «історія»? Обґрунтуйте свою думку.

Дехто з вас вже встиг прочитати оповідання, подивитися фільми, відвідати пам'ятки на історичну тематику. Але все це були лише окремі свідчення історії. А тепер ви починаєте вивчення історичної науки.

Історія — навчальний предмет, який ми з вами починаємо вивчати. Водночас треба розуміти, що **історія як наука та історія як шкільний навчальний предмет** істотно відрізняються. Спробуємо розібратися, у чому між ними відмінність.

Читаємо й розуміємо

Прочитайте навчальний текст, розгляньте ілюстрований колаж «Засоби пізнання історії» (с. 11) і заповніть у зошиті порівняльну схему. Результати роботи обговоріть у класі.

Історія – наука	Історія – навчальний предмет	
ВІДМІННЕ	СПІЛЬНЕ	ВІДМІННЕ

Що, де й коли відбулося — головні запитання, з яких починають вивчати історію. Проте відповідей на ці запитання недостатньо. Важливо з'ясувати, **чому** сталася подія та **які наслідки** вона мала. Вивчення історії допомагає нам знайти пояснення, чому відбуваються ті чи інші події в нашому житті. **Наука «історія» ретельно досліджує, установлює достовірність історичних фактів, описує історичний процес, намагається пояснити зв'язок між тими чи іншими подіями і явищами.**

Історія людства різноманітна. Однак часто-густо навіть одну й ту саму подію описують по-різному. Це пов'язано з тим, що історію пишуть люди, які мають власні переконання й уявлення про те, що таке добре і погано; що важливо, а що — ні. Історії можуть оповідати різні люди, а от встановлювати дійсні історичні факти і події — завдання вчених-істориків.

Під час уроків історії ви вивчатимете вже відомі, підтвержені історичні відомості. Хоча також діятимете, як дослідники. Будете опрацьовувати історичні документи, зіставляти

їх, розмірковувати про важливі історичні явища. Як справжні учені-історики, будете добирати джерела з історії рідного краю, досліджувати родовід.

Варто запам'ятати!

Історія — це наука про життя людей в минулому, про їхні заняття, думки та дії.

Засоби пізнання історії

1. За допомогою колажу визначте, якими засобами можна скористатися для пізнання історії.
2. З якими із засобів ви вже працювали раніше? Які джерела історичних знань пропонуєте додати до колажу?
3. Як ви думаєте, чи відрізняються засоби пізнання науки «Історія» і шкільного предмету «Історія»?

3. ЧОМУ ІСТОРІЯ ВАЖЛИВА

Поміркуймо!

Розшифруйте хмаринку слів і складіть крилатий вислів. Як ви розумієте його значення? Спробуйте створити власний вислів на цю тему.

Якщо запитати: «*Навіщо вивчати історію у школі?*» — то відповідь можна знайти в мудрості наших предків:

Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тюю славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тойді себе: що ми?..
Чиї сини? Яких батьків?

Тарас Шевченко

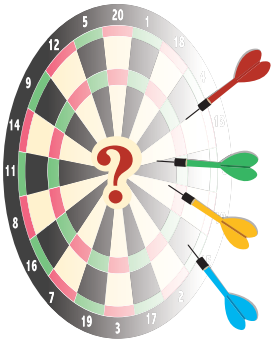
1. Навіщо, на думку Тараса Шевченка, потрібно вивчати історію?
2. Розтлумачте вислів із мему. Чого, на вашу думку, навчав Т. Шевченко своїх читачів?

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Історія. Що вивчає наука «Історія»» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху.

Що вивчає наука історія?

Прекрасно

З відповідей на які питання починається вивчення історії?

Добре

Навіщо потрібно досліджувати минуле людства?

Треба попрацювати

Чим відрізняють наука історія й історія як шкільний предмет?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся в групи і спільно напишіть сенкан, який характеризуватиме термін «наука «Історія»».

Сенкан — це неримований п'ятирядковий вірш, що складається з одинадцяти слів. Він пишеться за таким планом:

1. Іменник (тема).
2. Два прикметники (яке воно?).
3. Три дієслова (що воно робить?).
4. Фраза-висновок із чотирьох слів.
5. Іменник-синонім до теми, або ж слово-асоціація до теми.

III. Мислю творчо

1. Вправа «Історія з історіями». Поясніть, як ви розумієте запропоновані вислови. Які з них можна використати під час розповідей про історичні події? Складіть речення з кожним із висловів:

- а) Вписати в історію золотими літерами.
- б) Увійти в історію.
- в) Влипнути в історію.

2. Підготуйте на наступний урок фотовиставку-презентацію «Історія навколо нас» — подорожі учнів/учениць класу історичними місцями.

Цей проект потребує попередньої підготовки: доберіть і підпишіть світлини. Підписуючи світлину, звертайте увагу на місце зйомки, кого/що зображено, з якими історичними подіями пов'язане відвідане історичне місце.

Розділ 1

Науки, що вивчають минуле

§2

Історія як наука про розвиток людства

Визначте, який крилатий вислів за-
кодовано в хмаринці слів. Яке значення науки історії він розкриває?

ІСТОРИЧНИЙ ФАКТ, ЧАС,
ПРОСТІР, ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ
І ЯВИЩА

Люди завжди цікавилися минулим. Минуле оточує нас. Ми згадуємо події та людей у них. І ця пам'ять допомагає нам зрозуміти, звідки людина родом, чому так розуміє навколишній світ.

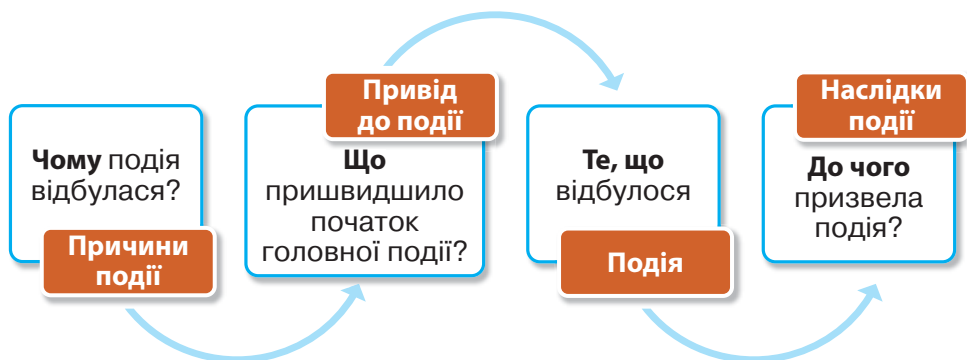
Усе, що колись справді відбувалося — це **історичні факти**. Дата вашого народження — це теж історичний факт, який належить до минулого.

Дата народження — це початок вашої історії. День, місяць і рік народження — це час, а місце вашого народження — це **простір**.

Історія людства подібна до життя людини. Вона складається з **історичних подій**, які колись відбулися. Вони так вплинули на життя суспільства, що люди прагнули їх запам'ятати й розповісти про них нащадкам. Для розуміння минулого важливо встановити **причини** і **наслідки** історичних подій. Розрізняють також **привід** до певних історичних подій.

Певні особливості життя людей час від часу повторюються, мають спільні ознаки (наприклад, культура, господар-

ське життя, релігія). Їх називають **історичними явищами**. Уся історія людства складається з ланцюга історичних подій і явищ, які становлять **історичний процес**.

Діємо: практичні завдання

Прочитайте текст і виконайте завдання.

1. Назвіть історичні події, про які йдеться в тексті.
2. Назвіть, де відбувалися згадані в тексті події.
3. Проаналізуйте подію, що відбулася 24 серпня 1991 р. за планом:
 1. Причини події.
 2. Привід до події
 3. Назва події.
 4. Наслідки події.

НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА

Україна має тисячолітню традицію державності – Русь і Королівство Руське, Велике князівство Литовське, Козацька держава, державні утворення ХХ (20) століття. Проте українські території не раз потрапляли під владу держав-завойовниць. Одним із найбільш жорстоких було панування комуністичної партії, що встановилося в 1921 р. З тих часів українцям довелося зазнати чимало лиха від комуністичних правителів.

Однак український народ завжди прагнув до волі. От і наприкінці 1980-х років, коли комуністичний режим вже був слабким, з новою силою розгорнулася боротьба українського народу за незалежність.

І от 24 серпня 1991 р. Верховною Радою було прийнято Акт проголошення незалежності України. Таким чином українському народу вдалося відновити вільну державу.

Невдовзі 1 грудня 1991 р. на Всеукраїнському референдумі 90,32 % населення України підтвердили бажання жити в незалежній Україні й обрали першого Президента України Леоніда Кравчука.

Результати цього референдуму заклали початок міжнародного визнання України іншими країнами. Україна стала рівноправним учасником міжнародних організацій. Українські уряди започаткували реформи, метою яких є створення сильної демократичної держави.

28 червня 1996 р. Верховна Рада України затвердила основний закон нашої держави — Конституцію.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Історія як наука про розвиток людства» — уявно поєднайте кожне із запитань з відповідним смайликом успіху.

Що таке історичний факт, явище, процес?

Звідки ми дізнаємося про минуле?

Як визначити причини і наслідки події?

Чому історія родини вважається частиною історії країни?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

- Розгадайте онлайн-кросворд «Історичний словничок». <https://cutt.ly/EYR8qjq>

3. Увідповідніть поняття і їхні пояснення.

Поняття	Зміст поняття
1 Історичний факт	А Послідовність пов'язаних причинно-наслідковими зв'язками історичних подій
2 Історичне явище	Б Дійсна історична подія, що відбувалася в минулому у певний час і в певному місці
3 Історичний процес	В Сукупність історичних фактів чи ознак, що зберігаються протягом певного часу існування людської спільноти
	Г Сукупність уявлень про минуле певної людської спільноти

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся в дослідницькі групи, розгляньте світлини й виконайте їх мінідослідження за планом:

1. Який історичний факт зображено на світлині?
2. Коли відбулася зображена подія?
3. Де відбулася зафіксована на світлині подія?
4. Яку галузь життя суспільства (культура, господарство, політичне життя, духовне (релігійне) життя) вона зображає?

За потреби скористайтеся допомогою інтернету. Шукаючи відповідь на яке із запитань, ви звернулися до мережі Інтернет?

Українська співачка Дзамала — переможниця конкурсу Євробачення-2016 (травень 2016 р., фото з вільних джерел)

Перемога збірної України з футболу у грі 1/8 фіналу зі Швецією. Ця перемога дозволила нашій команді вперше в історії увійти до чверть фіналу чемпіонату Європи з футболу (29 червня 2021 р., фото Громадське телебачення)

III. Мислю творчо

Творчий проєкт «Історія родини». Створіть спільно з дорослими членами родини або близькими вам людьми творчий проєкт «Історія моєї родини», «Моє шкільне життя». Представте свій проєкт у класі.

Джерела історичної інформації

Пригадайте, що вивчає наука історія? Поміркуйте, звідки історики черпають інформацію про минуле.

1. ШО НАЗИВАЮТЬ ІСТОРИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ТА ЯКІ ВИДИ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ РОЗРІЗНЯЮТЬ

Діємо: практичні завдання

1. Прочитайте навчальний текст і знайдіть у ньому назви предметів, за допомогою яких учені досліджують минуле.
2. На основі прочитаного тексту складіть і запишіть речення, що розкриває зміст поняття «історичні джерела».

Дослідження історії — неймовірно цікава й водночас відповідальна справа. Працюючи як справжні слідопити, учені прагнуть донести до людей достовірну інформацію про історичні події.

Про минуле людства «розповідають» найдавніші знаряддя праці, предмети побуту, рештки людей та оточуючого їх світу, мистецькі твори, механізми, фотографії, пісні та багато інших пам'яток життя і діяльності суспільства. Ці пам'ятки називають **історичними джерелами**.

Учені розрізняють кілька видів історичних джерел залежно від походження, матеріалу і способу виготовлення.

Учені звертають увагу на те, що поділ історичних джерел за видами є умовним, а багато джерел можна віднести одразу до кількох видів. Наприклад, монета, на якій є напис, може бути одночасно і речовим, і писемним джерелом, книжка — речовим і писемним, пам'ятка архітектури речовим і візуальним (зображальним) тощо.

Поміркуймо!

Висловте припущення, які з представлених у колажі ілюстрацій поєднують у собі ознаки різних видів історичних джерел. Розкажіть про свої міркування однокласникам/однокласницям.

Діємо: практичні завдання

Уважно розгляньте колаж і підписи до ілюстрацій, скористайтеся програмою у смартфоні для зчитування QR-кодів. Визначте, до якого виду історичних джерел належить кожне із зображених у колажі джерел (уявно з'єднайте ілюстрації з текстовими картками). Свій вибір обґрунтуйте.

Українська народна дума «В Цареграді на риночку»

<https://cutt.ly/LnjvUtp>

Графіті (напис на стіні) у Софійському соборі (приблизно XI (11) ст., м. Київ)

Етнограф Френсіс Денсмор записує на фонограф пісню вождя індіанського племені Чорноногих (1916 р.)

Чернігівські вишивальниці (фото 1914 р.)

Види історичних джерел

Речові

Писемні

Усні

Візуальні (зображальні)

Лінгвістичні (дослідження розвитку мови)

Етнографічні (дослідження народів, їх походження і життя)

Кіно-, фото-, аудіо- документи

Наскельний малюнок первісних людей (18–13 тис. до н. е.)

Відео «Проголошення незалежності України»
<https://cutt.ly/jQYq5jn>

Лекіф — посудина для оливкової олії (Давня Греція, VI (6) ст. до н. е.)

Срібник (монета) Володимира Великого (X (10) ст., Русь-Україна)

2. ЯК ДОСЛІДЖУВАТИ ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

Діємо: практичні завдання

1. Об'єднайтеся в дослідницькі групи й за допомогою «Пам'ятки для дослідження історичного джерела» виконайте дослідження запропонованих (вчителем/вчителькою або поданих авторами нижче) історичних джерел.
2. По завершенні роботи поясніть, якими рисами характеру, на вашу думку, має володіти історик/історикиня.

Пам'ятка для дослідження історичного джерела

1. Уважно розгляньте джерело історичної інформації і встановіть, до якого виду історичних джерел воно належить.
2. Визначте, яку інформацію про минуле повідомляє дане історичне джерело.
3. Уявіть, що вам потрібно дослідити запропоноване джерело детальніше:
 - а) поміркуйте й запропонуйте запитання, які варто поставити для більш ґрунтовного дослідження джерела;
 - б) висловіть припущення, як і де можна довідатися інформацію про джерело за запропонованими вами запитаннями.
4. Результати своєї роботи представте в класі.

Кераміка
(глиняні вироби) трипільської
археологічної культури
(с. Більче-Золоте Тернопільської
області, 3900–2700 рр. до н. е.)

Відео «Проголошення незалежності України»
(ютуб-канал Yavir Net)
<https://cutt.ly/jQYq5jn>

(скористайтесь програмою зчитування QR-кодів або перейдіть за інтернет-посиланням)

А К Т ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною у зв'язку з державним переворотом в СРСР 19-го серпня 1991 року.

- продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,
- виходячи з права нації на самовизначення, передбаченого статутами ООН та іншими міжнародно-правовими документами та
- здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада урочисто

ПРОГОЛОШУЄ

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ та створення самостійної української держави — **УКРАЇНИ**.
Територія України є неподільною і недоторканою.
Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.
Цей акт набуває чинності з моменту його схвалення.

Верховна Рада України

24-го серпня 1991 року.

Акт проголошення незалежності України (1991 р.)

Бібліотека і шкільний музей Харківської приватної жіночої школи (фото 1910-х років)

3. ЯК НЕ СТАТИ ЖЕРТВОЮ ІСТОРИЧНОГО ОБМАНУ

Варто запам'ятати!

Фейк — навмисне вигадана частково або повністю неправдива інформація.

Оповите таємницями минуле завжди викликало жвавий інтерес у дослідників.

Завзяті шукачі таємниць, долаючи численні перешкоди, відшукували старовинні речі (артефакти), розшифровували написи давно забутих мовами. І, звісно, намагалися радістю відкриттів у світі історичних джерел поділитися зі світом.

У 1920–1930-х роках український історик Юрій Миролюбов багато писав про унікальну знахідку. Легенди й оповідання давніх слов'ян, записані на кількох дерев'яних дощечках дістали назву «Велесова книга». Однак оригінали оповідань «Велесової книги» нібито зникли в часи Другої світової війни. До цього часу більшість вірить в існування унікальної історичної пам'ятки. Якщо не вірите, то задайте в пошуку Google і вам надійдуть численні пропозиції від інтернет-магазинів! Але не поспішайте. Проведімо одне розслідування!

РОЗДІЛ 1

Об'єднайтеся в дослідницькі групи й виконайте завдання розслідування:

Група 1. Що заховано в назвах

Діємо: практичні завдання

Зіставте заголовки статей на двох інтернет-ресурсах і дайте відповіді на запитання:

1. Чим відрізняються заголовки?
2. Висловте припущення про те, яку інформацію читачам повідомлять автори статей.

Скриншот сайту
<https://cutt.ly/SROm5rh>

Скриншот сайту
<https://cutt.ly/uROmXjg>

Групи 2–3. У пошуках істини

Факт чи фейк?

Прочитайте й зіставте уривки із повідомлень сайтів й обговоріть відповіді на запитання:

1. Чим відрізняється інформація авторів про «Велесову книгу»?
2. У якому з уривків доводиться істинність «Велесової книги» як історичного джерела? Які докази наводить автор на підтвердження своєї думки?
3. У якому з уривків автор спростовує істинність «Велесової книги» як історичного джерела? Які докази наводить автор на підтвердження своєї думки?

Тексти для опрацювання**«Велесова книга»: випадково знайдена реліквія
(уривок)**

«Велесова книга» — це єдина українська літописна пам'ятка, написана на дерев'яних дощечках...

Цей неповторний збірник переказів про язичницькі уявлення давніх українців, про першовитоки нашої культури, записаний алфавітом ранньої кирилиці невідомим автором на праукраїнських землях ще до прийняття християнства однозначно спонукатиме до відмови від усталених наукових стереотипів, перегляду і переосмислення витоків і розвитку вітчизняної книготворчої історії, історії нашої культури загалом.

За матеріалами статті <https://cutt.ly/cQYYNtU>

**«Велесова книга»: найпопулярніший фейк
про ранньослов'янську історію (уривок)**

Також було зазначено, що товщина дощечки в пів сантиметра не відповідає практиці письма на теренах Русі кінця I тисячоліття. Тоді це робили на товстих дощечках, вкритих воском. Тобто суто функціонально «дощечка № 16» мала мінімальні шанси дійти до XX століття...

Висхідно «Книга» є «язичницькою пам'яткою», створеною начебто на Наддніпрянщині. Але мовознавців дивує у ній багато церковно-слов'янських слів. Уточнюємо, що церковно-слов'янську мову використовували для християнського богослужіння... На Наддніпрянщині вона поширилася тільки у X–XI століттях. Мабуть, «автор» «Книги» про це не знав.

До того ж у тексті використано слова з різних слов'янських мов, які виникли вже після його «написання». Деякі утворені зі слів різних мов. Мова «Книги» взагалі не могла існувати як цілісність в одному місці та в одному історичному часі. Це — штучне утворення.

За матеріалами статті <https://cutt.ly/YQYYXxU>

Як бачимо, іноді сенсаційні знахідки виявляються майстерними підробками.

Культура містифікацій (вигадок) і фальсифікацій (підробок) отримала нове життя сьогодні. Часто в соціальних мережах активно поширюються фейкові (неправдиві) новини, що спотворюють факти, підступно маніпулюють читачем.

Протягом історії людства було створено багато підробок «під старовину». Мотиви створення підробок (містифікацій) були різні. Хтось таким чином заробляв гроші або просто розважався. Хтось кидав виклик і намагався спровокувати освічених сучасників («тролив»). Хтось у такий, нехай і не зовсім чесний, спосіб намагався прикрасити спадщину рідного народу, довести, що вона нічим не гірша за культуру сусідніх народів.

Лише поєднуючи інформацію з усіх видів джерел, порівнюючи їх і критично аналізуючи, ми можемо створити цілісну картину життя людини певної епохи. Починаючи працювати з кожним джерелом, не забувайте ставити такі запитання: «Ким воно було створене?», «Коли?», «З якою метою?». Якщо це текст — то: «Для кого він писався?», «Хто був його адресатом?». Якщо річ — «Для чого могла використовуватися?».

Діємо: практичні завдання

Підсумуйте здобуту на уроці інформацію.

За допомогою кольорових маркерів створіть на аркуші паперу або, за наявності, у гаджеті яскраву хмаринку слів «Джерела історичної інформації» (пропонуємо скористатися сервісом <https://wordart.com> або <https://www.mentimeter.com>).

Інструкції з користування сервісами подана в додатках до підручника.

Сервіс хмаринки слів
<https://wordart.com>

Сайт для інтерактивної взаємодії
<https://www.mentimeter.com>

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. **Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Джерела історичної інформації» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху.

Що таке історичні джерела?

Прекрасно

Які є види історичних джерел?

Добре

Як можна досліджувати історичні джерела?

Треба попрацювати

Чому важливо визначати достовірність джерел?

Нічого не зрозуміло

2. Виконайте онлайн-вправу «Види історичних джерел»
<https://cutt.ly/7QYGRd>

II. Обговоріть у групі

Подискутуйте в групах і запропонуйте способи перевірки достовірності інформації. Обговоріть результат роботи в класі й створіть спільний варіант пам'ятки «Як перевірити достовірність історичного джерела».

III. Мислю творчо

Візьміть участь у спільному творчому проєкті класу «Історія в родинних реліквіях»:

1) З допомогою старших членів родини оберіть цікаву родинну реліквію (пам'ятну річ) і дослідіть її як історичне джерело, користуючись «Пам'яткою для дослідження історичного джерела» (с. 20).

2) Створіть слайд у спільній онлайн-презентації (наприклад, google-презентації).

3) Сфотографуйте досліджувану пам'ятку, розташуйте фото на слайді і додайте короткий опис реліквії: вкажіть назву пам'ятки, її вид як історичного джерела, чому цю реліквію цінують у вашій родині.

Поміркуйте, які знання необхідно мати історикам, щоб якнайточніше відтворити історичне минуле?

1. НАУКИ-ПОМІЧНИЦІ ІСТОРІЇ

Ви, напевно, помічали, що людям значно легше вирішувати будь-які завдання, діючи злагоджено — гуртом. Так само й у світі наук. Для того щоб правдиво відтворити картину минулого, історики/історикині звертаються по допомогу до різних наук.

Традиційно пліч-о-пліч з історією працюють **гуманітарні дисципліни**:

- **культурологія** — наука про розвиток і взаємозв'язок матеріальної і духовної культури спільнот;
- **літературознавство** — наука про художню літературу;
- **краєзнавство** — збір і накопичення різноманітної наукової інформації про певну територію;
- **соціологія** — наука про розвиток суспільства і різних людських спільнот.

Завдяки досягненням людства в **природничих науках** стало можливим полегшити й історичні дослідження. Наприклад, із середини ХХ ст. в археології застосовується метод «радіовуглецевого датування».

Пізнавально й цікаво

Як працює радіовуглецевий метод?

Учені з'ясували, що люди і рослини зазнають нешкідливого впливу космічної радіації, яка потрапляє в атмосферу Землі. Під час цієї дії утворюється елемент вуглець-14. Під час взаємодії вуглецю-14 з киснем утворюється вуглекислий газ, який поглинається рослинами. Під час вживання в їжу рослин вуглець-14 потрапляє в організм людей і тварин. Коли вони гинуть, то вуглець-14 залишається у їхніх рештках. Цей елемент називають радіовуглецем. Досліджуючи рештки рослин і живих організмів, учені за кількістю радіовуглецю можуть встановити час життя істоти. Цей метод має похибку в кілька століть, тому надзвичайно корисний переважно під час вивчення найдавнішої історії людства.

Досягнення в геології та фізиці сприяли появі георадарів, які спочатку використовували в геологічних розвідках, але чудово показали себе і під час пошуків археологічних скарбів.

Пізнавально й цікаво

Георадар — прилад, який дозволяє досліджувати ґрунт на глибину 20–30 метрів без буріння і розкопування.

Завдяки співпраці з біологами історикам вдається встановити, що саме наші предки їли, чим хворіли, як довго жили.

Стрімкий розвиток інформаційних технологій дає змогу швидко обробляти величезні масиви історичної інформації.

Використання георадара під час археологічних розкопок у м. Дніпро (фото 2020 р.)

2. ДОПОМІЖНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Важливу роль в історичних дослідженнях відіграють «джерелознавчі науки».

Поміркуймо!

Висловіть припущення, звідки походить назва «джерелознавчі науки». Чи є зв'язок цієї назви із історичними джерелами?

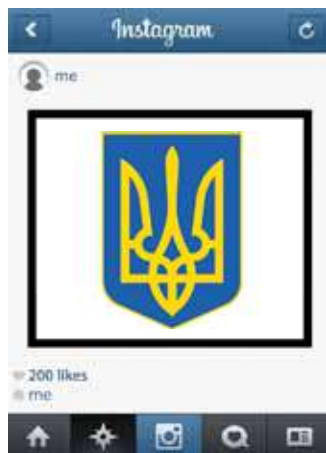
Їх ще називають **допоміжними історичними дисциплінами**, оскільки вони покликані допомогти історії у всебічному вивченні різних видів історичних джерел. Ці науки, наче молодші сестри історії — вони виникли внаслідок зростання потреб історії в більш детальних дослідженнях окремих видів історичних джерел. Однак із часом кожна з них виокремилася в майже самостійну галузь знань, тому їх ще називають **спеціальними історичними дисциплінами (СІД)**. Сьогодні налічується близько 80 таких наук — помічниць історії!

Діємо: практичні завдання

Вивчати історію значно цікавіше, якщо ми самостійно здійснюємо відкриття нового. Пропонуємо вам упорядкувати наукове лото.

1. За текстовими картками дізнайтеся назви допоміжних історичних дисциплін та що вивчають ці науки.
2. Уявно з'єднайте запропоновані авторами ілюстрації з необхідними текстовими картками.

Археологія вивчає речові пам'ятки.

Нумізматика вивчає монети.

Хронологія вивчає розташування подій у часі.

Етнографія досліджує народи.

Палеографія вивчає розвиток письма.

Геральдика вивчає герби і кольорові емблеми.

Увага! Ознайомитися з більшою кількістю СІД ви зможете, виконавши творчий проєкт за посиланням <https://cutt.ly/ZYfijmE>

Пізнавально й цікаво

Велике зацікавлення в шукачів давніх скарбів та істориків викликають монети. Монети — це особливі речові джерела, які дають змогу дізнатися про розвиток торгівлі та торговельні зв'язки між різними народами. Завдяки написам, зображенням на монетах, учені встановлюють імена правителів, період їхнього перебування при владі, особливості природи й життя людей у різних країнах.

Київська гривня — грошова одиниця Русі-України, якою користувалися для розрахунків з 11 (XI) ст.

На київську гривню княжої доби можна було придбати хутір на п'ять-сім дворів, десять коней, 20 корів.

Срібник князя Володимира — монета, що карбувалася за часів правління князя Володимира Великого.

На цій монеті бачимо зображення одного із національних символів України — тризуба.

Тризуб за часів Володимира Великого був княжим знаком, яким позначали його власність. Навіть на дупла дерев, з яких добували мед диких бджіл, ставили знак князя. Він був на монетах, озброєнні, цеглі. Завдяки цьому дотепер відомий вигляд тризуба часів Володимира Великого.

Тризуб як герб Української Держави вперше з'явився в 1918 р.

1. Назвіть науку, яка досліджує зображені пам'ятки.
2. Дізнайтеся про цінність київської гривні: визначте за допомогою додаткових джерел сучасну ціну коня або корови і зіставте із даними про можливість придбати певну кількість худоби за давніх часів.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Відгадайте закодовану в ребусі науку-помічницю історії. Назвіть, які із запропонованих текстових і малюнкових карток відповідають предмету її дослідження.

Вивчає минуле

Досліджує родоводи

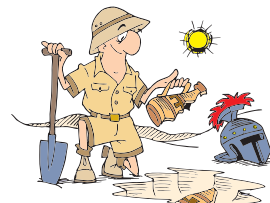
Дослідження звичаїв і традицій народів

Відтворення минулого за речовими пам'ятками

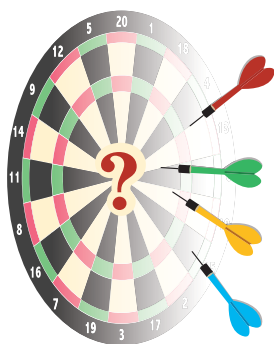
Визначає тривалість історичних подій

Досліджує кіно-, фотодокументи

2. Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Науки-помічниці історії» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху.

Які науки називають помічницями історії?

Прекрасно

Які науки належать до допоміжних історичних дисциплін?

Добре

Що вивчають допоміжні історичні дисципліни?

Треба попрацювати

Які бувають приклади співпраці історії і наук-помічниць?

Нічого не зрозуміло

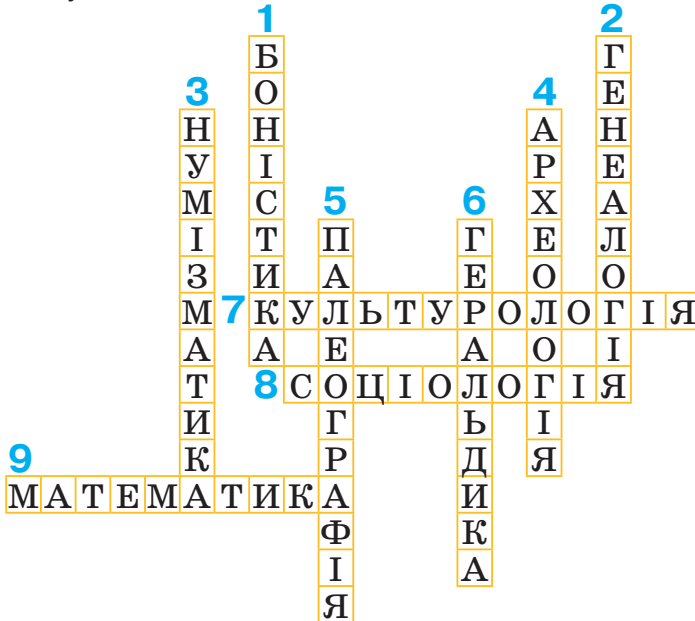
3. Виконайте онлайн-вправу «Науки-помічниці історії».
<https://cutt.ly/aYfoIF3>

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся в групи і складіть запитання до «Кросворду навпаки» таким чином, щоб питання розкривали роль згаданих наук у вивченні історії. Зіграйте в історичний пінг-понг — обміняйтеся питаннями з членами інших груп класу.

III. Мислю творчо

У світі історичних відкриттів. Знайдіть у мережі Інтернет відомості про найважливіші археологічні відкриття недавнього часу і виконайте завдання.

1) Поміркуйте й визначте, фахівці яких наук були залучені для ґрунтового вивчення пам'яток, про які йдеться у знайдених вами матеріалах. Приготуйтеся обґрунтувати свій вибір.

2) Поясніть, яким чином можна підтвердити надану авторами статей інформацію, адже ми пам'ятаємо, що в роботі з інформацією найважливішим є встановлення її достовірності.

3) Результати роботи представте у класі.

Пригадайте, яка з наук-помічників історії дозволяє досліджувати історію за допомогою речових пам'яток минулого.

1. ЗНАЧЕННЯ АРХЕОЛОГІЇ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МИНУЛОГО

Варто запам'ятати!

Археологія — наука, що вивчає минуле за допомогою речових пам'яток.

Для вивчення найдавнішої історії людства, коли ще не було писемності, найціннішими є **археологічні пам'ятки**. Археологічними пам'ятками вважаються будь-які матеріальні рештки діяльності людини або змінене людською діяльністю природне середовище: поселення, поховання й кургани, храми й інші споруди, окремі предмети.

Їх розшуковують і досліджують **учені-археологи**. Зібрані речові пам'ятки минулого зберігають у **музеях**. Частина з них виставляють для огляду як **експонати**.

Поміркуймо!

1. Як ви думаєте, чому археологію ще називають наукою, що озброєна лопатою?
2. Чому археологічні дослідження особливо важливі для вивчення дописемної історії людства?

2. ЯК ПРАЦЮЮТЬ АРХЕОЛОГИ

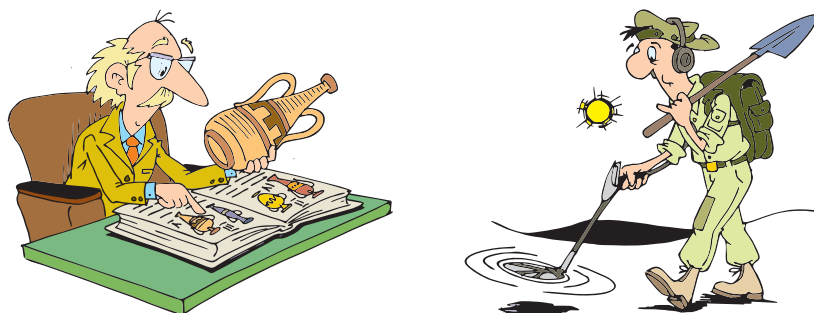
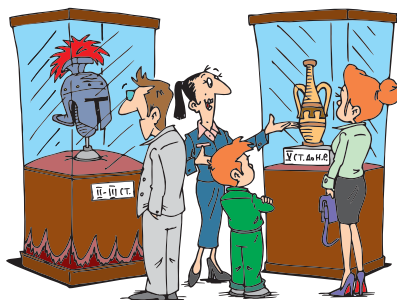

Діємо: практичні завдання

Дізнайтеся з тексту про роботу археологів. Уважно розгляньте ілюстрований колаж і уявно розташуйте зображення у послідовності роботи з археологічними знахідками: від виявлення до ознайомлення з ними відвідувачів музеїв.

Археологи працюють як справжні слідопити. Їхня робота надзвичайно відповідальна і кропітка. Від пошуку до розміщення в музеї для огляду археологічних експонатів проходить кілька важливих етапів.

Розкопкам передує розвідка: вчені уважно вивчають писемні джерела, оглядають місце майбутнього пошуку, закладають пробний розкоп — вузьку траншею, що має виявити, чи є в ґрунті цікаві для археолога предмети. Якщо знаходять хоч щось, то готують великий розкоп. Усю поверхню розкопу поділяють на квадрати зі стороною 10 метрів. Такі самі квадрати, тільки в сантиметрах, креслять на папері. Це дає змогу точно фіксувати й замальовувати знахідки. Крім того, археологи записують у щоденниках, як відбуваються розкопки. Щоб не пошкодити пам'яток давнини, археологи не квапляться, застосовують легкі лопати, ножі, пензлі.

3. КУЛЬТУРНИЙ ШАР І АРХЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА

Археологічні пам'ятки доходять до нас найчастіше у вигляді **культурного шару**, утвореного із суміші землі з рештками матеріальної культури давніх людей.

Археологічні пам'ятки майже ніколи не бувають абсолютно відірваними одна від одної, а тому часто говорять про **археологічні культури**.

Варто запам'ятати!

Археологічна культура — значна група подібних археологічних пам'яток, що мають спільні риси, належать до одного часу й займають певну територію.

Сукупність усіх речей (матеріальних цінностей), створених представниками певної спільноти, вчені називають **матеріальною культурою**.

Археологічні культури зазвичай отримують свої назви за назвою місцевості, де було вперше відкрито й досліджено її пам'ятки (*трипільська, черняхівська*), за типом поховань (*ямна, катакомбна, зрубна*), за формою або орнаментом кераміки (*культура шнурової кераміки*) тощо.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації та визначте, які із них можна використати розповідаючи про культурний шар, археологічну культуру. Свою думку обґрунтуйте.

Культурний шар

Археологічна культура

4. АРХЕОЛОГІЧНІ СКАРБИ СВІТУ І УКРАЇНИ. ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА

До найвідоміших археологічних скарбів України належать пам'ятки **трипільської культури**. Ця назва походить від назви с. Трипілля на Київщині, де наприкінці ХІХ ст. відомий український археолог **Вікентій Хвойка** під час розкопок знайшов давнє поселення.

Пізніше вчені дослідили ще десятки поселень трипільців на території України, Молдови та Румунії. Назву «трипільці» вигадали сучасні вчені, бо ця людність не мала писемності, і, зрозуміло, ми вже не дізнаємося про її справжню назву.

Основними заняттями трипільців були землеробство та скотарство. Знаряддя праці (ножі, сокири, мотики, молотки та ін.) трипільці виготовляли з каменю та міді, кісток і рогів тварин. Глиняні вироби носіїв трипільської культури дивують чудовими розписами. Малюнки, геометричні лінії нагадують безкінечний рух Всесвіту.

Унікальними є поселення трипільців, які були розташовані по берегах річок і на пагорбах. У поселеннях, які досліджували археологи біля сіл Майданецьке й Тальянки на Черкащині, налічувалося від 1600 до 2700 будівель. Глинобитні житла трипільців були не тільки одноповерховими, а й двоповерховими.

Вікентій Хвойка —
першовідкривач
трипільської культури

Керамічний (глиняний) посуд
носіїв трипільської
археологічної культури
(VI–III (6–3) тис. до н. е.)

Сюжет про Трипільську культуру. Тривалість 03 хв 08 с
<https://cutt.ly/OYfzqPW>

Перегляньте відеосюжет і доповніть розповідь авторів підручника про трипільську культуру.

Пізнавально й цікаво

За часів існування трипільської культури з'явилися ознаки побуту й духовної культури, притаманні й українському народу. Але трипільці не були прямими предками українців, бо слов'яни — предки українців — з'явилися на історичній арені пізніше.

Розгляньте ілюстрації. На прикладі трипільських орнаментів, української вишивки, великодніх яєць-писанок доведіть або спростуйте думку, що український народ успадкував культурні здобутки носіїв трипільської культури.

Діємо: практичні завдання

1. Попрацюйте з ілюстрованою картою (с. 38–39). Визначте за списком археологічні пам'ятки і покажіть їх розташування на карті: 1 — Межирицька стоянка мисливців на мамонтів, 2 — наскельні розписи печери Ласко, 3 — Стоунхендж, 4 — кам'яні істукани о. Пасхи, 5 — найдавніший храм Гьобеклі-тепе, 6 — єгипетські піраміди і сфінкс, 7 — римський Колізей, 8 — піраміди майя, 9 — м. Херсонес, 10 — м. Троя, 11 — м. Мохенджо-Даро, 12 — храмовий комплекс Ангкор-Ват, 13 — теракотова армія китайського імператора, 14 — м. Єрихон, 15 — ворота богині Іштар, 16 — скельне місто Петра, 17 — м. Мачу-Пікчу, 18 — малюнки пустелі Наска, 19 — динозавр Трицератпос, 20 — Віллендорфська Венера, 21 — парк Какаду, 22 — скіфська пектораль, 23 — культура Нок, 24 — дракар вікінгів.
2. Дізнайтеся, які з пам'яток розташовані на території України, покажіть їх. Підготуйте повідомлення п'ять-шість речень про одну із пам'яток (на вибір).

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. **Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Археологічні скарби минулого» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху.

Що досліджують вчені-археологи?

Які археологічні пам'ятки зберігають пам'ять про дописемну історію України?

Як розрізняють культурний шар і археологічну культуру?

Чому важливо розрізняти науку археологію і «чорну археологію»?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

2. Поясніть поняття: *археологія, археолог, археологічні розкопки, культурний шар, археологічна культура.*
3. Виконайте онлайн-вправу «Археологічні скарби України».

<https://cutt.ly/3Yfbd2U>

II. Обговоріть у групі

Часто нам доводиться чути словосполучення «чорні археологи», «чорна археологія». Що, на вашу думку, означають ці вислови? Поміркуйте і поясніть, що відрізняє науку археологію від «чорної археології».

III. Мислю творчо

Підготуйте творчий проект-допис в соціальних мережах «Віртуальна екскурсія до археологічних скарбів України». Це може бути фотогалерея або відеорозповідь в одній із соцмереж про такі пам'ятки: *браслет з ікла мамонта з Мізинської стоянки, Межирицька стоянка, скіфське золото, Мартинівський скарб.*

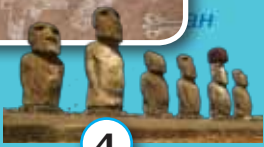
Пам'ятки рекомендуємо обрати самостійно або за допомогою дорослих.

План допису

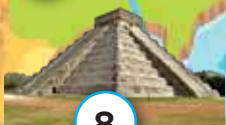
1. Фото пам'ятки.
2. Назва пам'ятки.
3. Місце розташування.
4. Час, яким датується пам'ятка.
5. Що «розповідає» пам'ятка про минуле.

Північний Льод

4

8

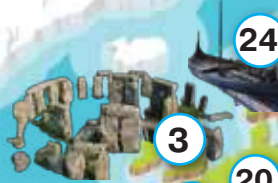
11

14

Північна
мерика

Атлантичний
океан

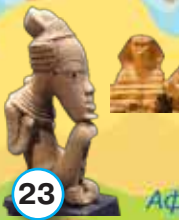

3

2

20

7

23

Аф

7

9

10

15

16

20

22

Писемні пам'ятки, фольклор і сучасні візуальні джерела про історію

Поясніть, у чому, на вашу думку, полягає відмінність між дописемним і писемним періодом історії людства. Чи потрібна наука археологія під час вивчення зафіксованого в писемних джерелах періоду історії?

1. ПИСЕМНІ ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА. ЯК ЗМІНЮВАЛОСЯ ПИСЬМО І МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПИСЬМА

Для відтворення минулого сучасні історики/історикині найчастіше користуються **писемними джерелами**. До них належать різноманітні написи й документи, створені людьми за допомогою знаків і символів.

Батьківщиною сучасного паперу вважають Китай, де, за свідченнями китайських літописів, майстер Цай Лунь у 105 р. н. е. винайшов папір. До цього для письма використовували бамбук. Письмо ж виникло понад 5000 років тому. Отже, люди не завжди писали на папері або в гаджетах за допомогою літер.

Пізнавально й цікаво

Розгляньте фотоколаж і назвіть, які матеріали використовували люди для письма в різних країнах у різні часи. За потреби скористайтеся додатковими джерелами інформації.

Давньоєгипетський папірус

Шумерська клинописна табличка

Письмо на кістках

Берестяна грамота

Кіпу — вузликове письмо інків (давнього народу Південної Америки)

Діємо: практичні завдання

Визначте за текстом послідовність розвитку систем письма, якими послуговувалося людство протягом історії. Запишіть їх до накресленої в зошиті схеми.

Протягом тисячоліть змінювалося й саме письмо. Спочатку люди передавали інформацію за допомогою малюнків. Тому письмо й мистецтво малювання були тісно взаємопов'язаними. Таку систему письма вчені назвали *піктографією*.

Пізнавально й цікаво

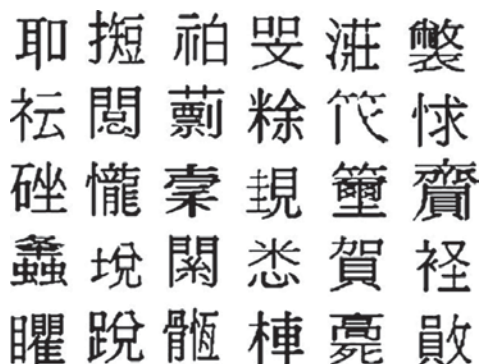
З розвитком сучасних технологій для швидкого передавання інформації людство частково використовує знаки-символи. Тобто піктографія існує і в наш час. Наприклад, знаки дорожнього руху. Подумайте, де ми найчастіше висловлюємося за допомогою малюнків? Доберіть приклади із життя.

З часом люди на письмі почали використовувати постійні малюнки-знаки — *ідеограми* — що позначали цілі слова. Так сформувалося *ідеографічне письмо* — письмо знаками, що означають поняття. У багатьох давніх народів знаки-ідеограми були схожими. У деяких народів знаки письма, що позначають окремі звуки чи навіть цілі слова, називають *ієрогліфами*, а письмо — *ієрогліфічним*. Навіть у наш час у Китаї, Японії, Кореї послуговуються ієрогліфічним письмом.

Давньоєгипетські
ієрогліфи

Сучасні китайські
ієрогліфи

Близько XV (15) ст. до н. е. з'явилася *абеткова писемність*, де один знак передає один звук. Батьківщиною цього виду письма є Близький Схід, де жили семітські народи (євреї, фінікійці та інші). Важливим їхнім заняттям була торгівля, що потребувало ведення чіткого обліку товарів. Для швидких записів було винайдено просте й зручне письмо. Його основою стала єврейсько-фінікійська абетка, у якій лі-

тери позначали окремі приголомні звуки. Від цього абеткового письма походить більшість сучасних писемностей. Зокрема, українська абетка походить з кирилиці, яка перероблена з грецької, а грецька побудована на основі фінікійської.

Фінікійська абетка

Діємо: практичні завдання

Пишемо історію з усмішкою

Розгляньте приклади різних видів писемності і виконайте завдання до ілюстрацій.

1. Ознайомтеся із таблицею відповідності ідеографічних і буквенних знаків давніх писемностей. Назвіть українські літери, які відповідають літерам грецького алфавіту.

2. Об'єднайтеся у чотири творчі групи і напишіть короткі повідомлення, використовуючи знаки кожної з чотирьох наведених писемностей.

3. Зіграйте з однокласниками/однокласницями в гру «Дешифратор» — розкодуйте послання інших груп у класі.

Ієрогліфи		Алфавіти	
Давній Єгипет	Сінайські	Фінікійський	Грецький
Бик	Бик	Алеф	Альфа
Будинок	Будинок	Бет	Бета
Куток	Куток	Гімель	Гамма
Двері	Двері	Далет	Дельта
Рослина	Рослина	Каф	Каппа
Вірвовка	Вірвовка	Ламед	Ламбда
Вода	Вода	Мем	Мі
Змія	Змія	Нун	Ні
Риба	Риба	Самех	Ксі
Око	Око	Айн	Омікрон
1	2	3	4

РОЗДІЛ 1

Види писемних джерел з історії України

2. ЯК ЕТНОГРАФІЯ І ФОЛЬКЛОР ДОПОМАГАЮТЬ ДОСЛІДЖУВАТИ ІСТОРІЮ

Важливу роль у вивченні історії відіграє відтворення минулого за пам'ятками *усної народної творчості*, даними етнографічних *експедицій*. Життя людей, починаючи з ХІХ (19) ст. можна досліджувати за *фотографіями*, а з винайденням кіноапаратів ще й за допомогою *кінодокументів*.

Діємо: практичні завдання

Проведіть мінідослідження історичних фотографій і відеосюжетів.

1. Поміркуйте, які знання про минуле ми можемо довідатися із запропонованих фото- і відеосюжетів.
2. У чому полягає цінність науки етнографії для вивчення минулого?
3. Чому пам'ятки фольклору — усна народна творчість — цікавлять дослідників минулого?
4. У чому полягає унікальне значення фото- і кінодокументів для вивчення історії?

Плем'я африканських бушменів (сучасне фото)

Чернігівські вишивальниці
(фото 1914 р.)

Фільм братів Люм'єрів
«Прибуття потяга на вокзал
Ла-Сіота» (один із перших
у світі фільмів, 1895 р.)
<https://cutt.ly/QYfYA8B>

Відома етнограф Френсіс Денсмор
записує на фонограф пісню вождя
індіанського племені Чорноногих
(1916 р.)

Пізнавально й цікаво

Цікаво, що серед перших винахідників кіноапаратів — відомий український винахідник Йосип Тимченко. У 1893 р. він разом із винахідниками М. Любимовим і М. Фрейденбергом винайшли скачковий механізм «слимак», принцип дії якого було покладено в дію апарату «кінескопа». У листопаді 1893 р. в одеському готелі «Франція» відбувся показ їх першої кінострічки.

Йосип Тимченко

Відео
«Йосип Тимченко».
Тривалість 01 хв 22 с
<https://cutt.ly/xlB1Uzz>

Меморіальна дошка
першому кінопоказу
Й. Тимченка в Одесі

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Писемні пам'ятки, фольклор і сучасні візуальні джерела про історію». Усно дайте відповіді на запитання.

Що можна дізнатися за допомогою даних етнографії?

Які види писемності існують в давнину?

Як можна дослідити фотографію як історичне джерело?

Чому сучасні види візуальних джерел є цінними для історичних досліджень?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Кросворд навпаки. Об'єднайтеся у творчі групи і складіть питання до запропонованого авторами кросворду.

III. Мислю творчо

Досліджуємо родинну історію.

Уявіть себе дослідником/дослідницею родинної історії. Оберіть предмет, документ, фотографію, за допомогою яких можна описати одну зі сторінок історії вашої родини. Дослідіть це джерело відповідно до запропонованої пам'ятки. Підготуйтеся представляти свій дослідницький проєкт під час уроку узагальнення.

Як дослідити джерело родинної історії

1. Уважно розгляньте джерело історичної інформації і встановіть, до якого виду джерел воно належить.
2. Коли й за яких обставин було створено?
3. Про які історичні події в історії вашої родини свідчить джерело?
4. Яке значення в історії родини має досліджувана пам'ятка?

§7

Урок узагальнення «Науки, що вивчають минуле»

1. ІСТОРИЧНА ПАРОЧКА

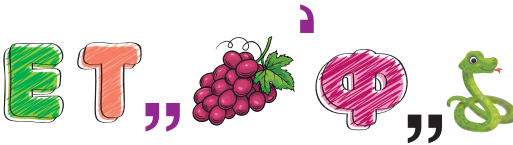
1. Розгадайте ребуси — визначте назви наук-помічниць історії. Уявно утворіть пари — з'єднайте зображення ребусів і текстові поля, що позначають предмет їх вивчення.

Визначає час історичних подій

Вивчає паперові грошові знаки

Вивчає герби, кольорові емблеми осіб і спільнот

Досліджує історію письма

Вивчає монети, гроші і медалі

2. Установіть відповідність (знайдіть пари) між видами історичних джерел і їхніми прикладами.

Речові джерела

Писемні джерела

Візуальні джерела

Усні джерела

<https://cutt.ly/xEQlpgF>

<https://cutt.ly/VEQIbXu>

2. ЛОГІЧНІ ПАРИ

Візуальні

Речові

Одяг, зброя,
пам'ятки
мистецтва,
рештки людини

Кіно,
фото,
аудіо-
документи

Застарілі слова:
архаїзми (толмач, п'ядь та ін.)
й історизми (боярин,
кошовий, наймичка та ін.)

Лінгвістичні

Літописи,
книжки,
листи,
грамоти

Етнографічні

Писемні

Перекази,
міфи,
казки,
легенди

Описи звичаїв, традицій народів

Усні

3. ДОСЛІДНИЦЬКА ЛАБОРАТОРІЯ

Об'єднайтеся з однокласниками/однокласницями в дослідницькі групи й оберіть пам'ятку для дослідження. Дослідіть історичні джерела за допомогою пам'ятки на с. 21.

Картина Тараса Шевченка
«Селянська родина» (1843 р.)

Прикраси часів Русі-України
(11–12 (XI–XII) ст.)

Розділ 2

Історичний час і простір

§ 8

Час в уявленнях людини протягом історії

Розгадайте ребус і розкажіть, що ви знаєте про закодоване слово.

1. ШО ТАКЕ ІСТОРИЧНИЙ ЧАС

Історію прийнято вимірювати *часом*.

Одним із головних завдань істориків є вивчення дійсних історичних подій і фактів, визначення часу, коли вони відбулися. Тому в науці використовують поняття **історичний час**.

Поміркуймо!

Поміркуйте над визначенням понять «час» і «історія» — спробуйте пояснити, що таке історичний час. Коли розпочався історичний час?

Час — міра тривалості всього у світі.

Історія — процес розвитку людства.

Варто запам'ятати!

Історичний час — це час розвитку людства, який триває від виникнення людини і спрямований у майбутнє.

2. ЯКИМИ ОДИНИЦЯМИ ВИМІРЮЮТЬ ЧАС

Як можна уявити час? Якщо час колись почався і рухається вперед, то найпростіше його зобразити лінією часу. Початок лінії — це минуле, а кінець — майбутнє. Ще в сиву давнину люди помічали, що всі події їхнього життя чергуються, відбуваються одна за одною. Вони розуміли, що є минуле, сьогоднішнє та майбутнє. Відтоді знання про час розширювалися, але його властивість «рухатися» в майбутнє, перетворюючи події в минуле, залишилася незмінною.

Діємо: практичні завдання

Позначте на лінії часу події свого життя: з минулого, і що, на вашу думку, відбудеться в майбутньому (працюйте в зошитах).

Нинішній урок історії

Ви щойно заповнили схему, і ця подія вже стала минулим. Так само будь-яка діяльність людей у теперішньому завжди стає минулим, а *минуле вивчає наука історія*. Отже, вивчаючи історію людства, вчені оперують інформацією про історичні події, що відбулися в минулому.

Давні люди були надзвичайно спостережливими. Вони помітили, що день і ніч змінювали одне одного через однакові проміжки часу. Так само Сонце і зірки рухалися по небосхилу за певними закономірностями. З часом ці спостереження привели до встановлення **одиниць вимірювання часу**.

Діємо: практичні завдання

З деякими одиницями вимірювання часу ви вже знайомі, а з деякими вам ще потрібно познайомитися. За допомогою раніше здобутих знань, вчителя/вчительки або додаткових джерел інформації (довідники, Інтернет) упорядкуйте лото «Одиниці виміру часу» — уявно з'єднайте картки із назвами одиниць вимірювання часу. Визначте, яка текстова картка є зайвою. Поясніть чому.

1/60
частина
хвилини

60 хвилин

100 років

Доба

Місяць

Рік

Століття

Тисячоліття

Ера

365

10 · 100

Початок
літочислення

3. ГОДИННИК — УНІКАЛЬНИЙ ПРИЛАД ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ ЧАСУ

Читаємо й розуміємо

Прочитайте текст і виконайте завдання:

1. Визначте, про які види годинників, що створювали люди протягом Історії, розповідається у тексті.
2. Назвіть види годинників, зображені у «Годинниковому лото».
3. Розташуйте усно зображення годинників у послідовності від найдавнішого пристрою до найбільш сучасного.

Першими годинниками в історії були сонячні пристрої — гномони. Вони були досить простими і склалися з увіткнутої в землю палички по центру кола, поділеного на сектори. Тінь, пересуваючись по такій «шкалі», вказувала на приблизний час.

Пізніше почали використовувати водяні (клепсидри) й піскові годинники. Згодом винайшли механічні годинники, для роботи яких використовувався маятник. Механічні годинники вже мали звичний нам вигляд циферблату зі стрілками.

З розвитком технологій постали електронні годинники. Найточнішими у світі є атомні годинники. Вони зовсім безпечні, просто час вимірюють за допомогою найменших частинок — атомів.

РОЗДІЛ 2

А

Б

В

Г

Д

Е

4. ІСТОРИЧНИЙ І КАЛЕНДАРНИЙ ЧАС

Поміркуймо!

Розгадайте ребус. Що ви знаєте про закодоване в ребусі поняття? Де ви з ним зустрічалися в житті? Навіщо ця річ потрібна людині? Висловіть припущення, яку роль відіграє закодована річ у вивченні історії.

Історичний час не слід плутати з **календарним часом**.

Календар — це система відліку часу, яка ґрунтується на астрономічних явищах: зміні пір року, обертанні Землі навколо Сонця та зміні фаз Місяця.

Також календарем називають спеціальне видання або інтернет-додаток, який містить список дат, тижнів, місяців, років на визначений проміжок часу. Найчастіше люди послуговуються календарями на рік.

За календарем можна визначити точну дату будь-якої історичної події. Наприклад: 24 серпня 1991 року — ухвалення Верховною Радою Акта проголошення незалежності України.

Факт чи фейк?

У пошуках історичної правди

Наші предки були надзвичайно мудрими і працелюбними. Прагнення до пізнання світу дозволило їм зробити важливі відкриття, якими ми користуємось і понині. Серед них — відкриття одиниць вимірювання часу. Які ж відкриття було зроблено? Для того, щоб дізнатися достовірну інформацію про історію відкриттів в обчисленні часу, маємо зруйнувати **фейки** — неправдиву інформацію.

Дійте за інструкцією:

1. Уважно прочитайте інформаційне повідомлення.
2. Перевірте за допомогою додаткових джерел інформації (*довідники, інтернет*) достовірність наданої інформації.
3. Підкресліть у повідомленні неправдиві факти.
4. Запропонуйте правильний варіант інформаційного повідомлення.

Підказка! Для того, щоб швидко і якісно виконати завдання, зверніть увагу на заголовок повідомлення.

Хто відкрив секунду?

Сенсаційне відкриття! Учені дослідили, що першими секунду відкрили давні єгиптяни. Вони користувалися шістьдесятьовою системою числення, за якої коло (а перші годинники були у формі квадрата) ділилося на 360 частин. У годині, як знаємо, 720 секунд. Найдрібнішу частину вони називали *геш*. Але виміряти геш єгиптяни не могли, тому своїм відкриттям — найменшою одиницею виміру часу — вони не користувалися.

Уперше годинник із секундною стрілкою з’явився з винайденням електронних годинників у XIV ст.

Поміркуймо!

Філософський діалог

Розгадайте хмаринку слів — складіть і запишіть закодоване в ній народне прислів’я.

Поспілкуйтеся в класі щодо питань:

1. Про що ця народна мудрість?
2. Розкрийте зміст прислів’я.
3. Поміркуйте, як зміст прислів’я пов’язаний з історичною наукою.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Час в уявленнях людини протягом історії» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху.

Що таке історичний час?

Прекрасно

Які одиниці використовують для вимірювання часу?

Добре

Як люди вимірювали час протягом історії?

Треба попрацювати

Чому важливо відрізнати історичний і календарний час?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Поміркуйте, чим історичний час відрізняється від календарного. Результати свого дослідження запишіть у зошиті до порівняльної схеми.

Історичний час
(характерні ознаки)

Спільне

Календарний час
(характерні ознаки)

2. Виготовте із однокласниками/однокласницями або членами родини найпростіший сонячний годинник — гномон. Спробуйте визначити час за його допомогою. Зверте з показами сучасного годинника. Поясніть, чому виміряти час гномоном не завжди вдається.

III. Мислю творчо

Творча майстерня «Календар знаменних дат». Щороку в Україні видають календар знаменних і пам'ятних дат. У ньому зазначено, які свята, річниці визначних історичних подій, історичних діячів відзначатимуть у державі протягом року. Разом із дорослими доберіть десять визначних подій в історії України й укладіть календар знаменних дат нашої держави на рік. Проілюструйте свій календар відповідними малюнками.

Поясніть, як в історичній науці використовують наведені у хмаринці поняття. Чому історикам важливо правильно встановлювати історичний час? Яка із допоміжних історичних дисциплін займається встановленням точних дат історичних подій?

1. ХРОНОЛОГІЯ І ЛІТОЧИСЛЕННЯ

Читаємо й розуміємо

Прочитайте навчальний текст і виконайте завдання:

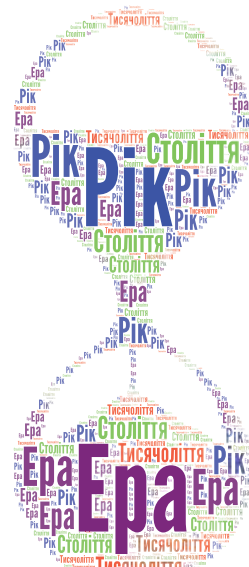
1. Знайдіть у тексті поняття, які треба використовувати, розповідаючи про лічбу часу в історії.
2. Складіть два запитання до тексту і поставте їх однокласникам/однокласницям.

Визначити точний час певної події, тобто її дату, допомагає **хронологія**. Кожна з історичних подій має свою дату. Не знаючи дати події, ми не можемо її пояснити — виявити зв'язки з іншими подіями, оцінити вплив цієї події на життя людей.

Однак хронологія дає змогу встановити точний час подій відповідно до сучасних уявлень про вимірювання часу. Річ у тім, що кожен із давніх народів створював свою **систему відліку часу** історії від якогось певного важливого моменту (іноді навіть години й хвилини), за своєю ерою (епохою).

Наприклад, давні єгиптяни вели своє літочислення за династіями єгипетських царів — фараонів; японці — від вступу на престол чергового імператора; стародавні греки — за олімпіадами; стародавні римляни — від заснування м. Рима. Євреї точкою відліку часу взяли «створення світу», що відбулося, згідно з Біблією, 3761 р. до н. е.

І сьогодні існують розбіжності у визначенні часу в деяких регіонах світу. Наприклад, найпоширенішою є система християнського літочислення. Точкою відліку взято рік народження Ісуса Христа — 753 р. від часу заснування Рима.

Водночас у деяких країнах Сходу діє мусульманський календар. Він бере початок від 16 липня 622 р. — року переселення пророка Мухаммада з Мекки до Медини. Навіть доба в мусульман починається із заходом сонця, а не опівночі, як у країнах, що живуть за християнським літочисленням.

Діємо: практичні завдання

Історична математика

1. Зважаючи на те, що мусульманське літочислення починається із 622 р., визначте, який зараз рік у мусульманських країнах.
2. На підставі результату задачі усно поясніть вислів: «Відносний характер часу».

Дійте за зразком:

Нинішній
рік

—

Рік початку мусульманського
літочислення

=

?

"

Зверніть увагу, що для лічби часу в історії використовують прості математичні дії додавання і віднімання.

2. ГРИГОРІАНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

У наш час у більшості країн світу використовують **григоріанський календар**. Календар ділить час на календарні роки тривалістю 365 або 366 днів. Роки тривалістю 365 днів називають звичайними, а роки тривалістю 366 днів — високосними. За цим календарем початком відліку часу прийнято вважати *дату народження Ісуса Христа*. Весь історичний час до народження Ісуса називають **«до нашої ери»** (скорочено до **н. е.**).

Пізнавально й цікаво

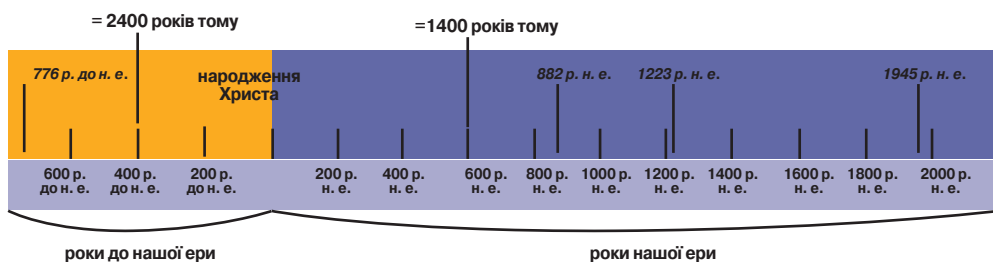
Григоріанський календар прийшов на зміну Юліанському календарю (упровадив римський імператор Юлій Цезар у 45 р. до н. е.). Григоріанський календар був упроваджений 4 жовтня 1582 р. Папою Римським Григорієм XIII. Середня тривалість року в григоріанському календарі становить 365 днів 5 годин 49 хвилин і 12 секунд.

Варто запам'ятати!

Відлік років до нашої ери, тобто до народження Ісуса Христа, ведеться у зворотному напрямку. Наприклад, за 100-м роком настає 99-й, потім 98-й, 97-й, 96-й тощо. У хронології немає «нульового» року. Тож 1 р. до н. е. безпосередньо прилягає до 1 р. н. е., а число років до н. е. зростає в міру віддалення в минуле. Однак місяці, числа в них і дні тижня рахують так само, як і в роках н. е. Отже, межа між 1 р. до н. е. і 1 р. н. е. — «мить», що розділяє 31 грудня 1 р. до н. е. і 1 січня 1 р. н. е.

СУЧАСНЕ ЛІТОЧИСЛЕННЯ НА ЛІНІЇ ЧАСУ

Уважно розгляньте графічне зображення відрізка історичного часу й дайте відповіді на запитання:

1. Від якої події ведеться християнське літочислення? Чому саме цю подію, на вашу думку, було обрано для позначення початку ери?
2. У який спосіб на шкалі часу позначено час до нашої ери та нашої ери?
3. Користуючись позначеннями на шкалі часу, визначте, в якому році її було створено.

Діємо: практичні завдання

Історична математика

1. Поясніть, чим відрізняється зміст висловів: «Це сталося близько 400 років тому» і «Сталося в 400 р. до н. е.».
2. 6 вересня євреї всього світу відзначають Новий рік — свято Рош га-Шана. Враховуючи дані про початок літочислення за єврейським календарем і «правило 1 року», визначте, який за рахунком рік єврейського літочислення настав у 2022 р.

“

«Правило 1 року» Додавши загальну суму років до нашої ери і нашої ери, потрібно від результату відняти 1 рік.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. **Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Час в уявленнях людини протягом історії». Усно дайте відповіді на запитання.

Які системи літочислення існували протягом історії?

Прекрасно

Яке значення хронології для встановлення історичного часу?

Добре

Яка система літочислення є загальноприйнятою?

Треба попрацювати

Як визначають тривалість історичних подій, періодів?

Нічого не зрозуміло

2. Виконайте онлайн-вправу — пригадайте головні поняття теми «Історичний час».

II. Обговоріть у групі

Робота в групах:

а) Розв'яжіть історичну задачу.

У 1989 р. урочисто святкували 500-річчя виникнення українського козацтва. Яким роком датується перша згадка про козаків у писемних джерелах?

б) Придумайте за наведеними в параграфі зразками власні задачі на лічбу часу.

<https://cutt.ly/GEQsy4z>

III. Мислю творчо

1. Напишіть сенкани «Хронологія», «Історичний час».
2. Складіть по три питання відкритого (потребують розгорнутої відповіді) і закритого (на такі питання можна відповісти або «так», або «ні») типів до теми «Як пов'язані історія і час». Поставте їх однокласникам/однокласницям.
3. Дізнайтеся історію одного із давніх календарів: вавилонського, календаря майя або календаря давніх слов'ян. Укладіть за допомогою піктограм повідомлення-загадку про один із календарів. Запропонуйте розгадати ваше послання однокласникам/однокласницям.

Способи упорядкування історичного часу

Які системи літочислення використовують в сучасному світі? Яку роль відіграє григоріанський календар? Чому історики прагнуть привести дані хронології до єдиної системи літочислення?

1. ЯК ПРИЙНЯТО ЗАПИСУВАТИ ІСТОРИЧНІ ДАТИ

Як ви зрозуміли з попередніх уроків, сучасна система відліку часу виникла не одразу. У різних куточках світу люди й досі використовують різні системи літочислення. Однак для зручності досліджень історики домовилися використовувати єдину систему відліку історичного часу на основі григоріанського календаря.

Правильне установлення історичного часу дає змогу уявити історію людства в цілому, зрозуміти причини й наслідки різних історичних подій.

Щоб правильно і точно записувати історичні дати, варто запам'ятати нескладні правила.

Одиниці вимірювання часу записують скорочено:
мільйон — **млн**, ера — **е.**, тисячоліття — **тис.**,
століття — **ст.**, рік — **р.**, роки — **рр.**

Значення років записують арабськими цифрами: **1991 р.**

Значення століть і тисячоліть записують римськими цифрами.
Для цього використовують відповідність
арабських і римських чисел:

**1 — I, 2 — II, 3 — III, 4 — IV, 5 — V, 6 — VI, 7 — VII,
8 — VIII, 9 — IX, 10 — X, 11 — XI, 12 — XII, 13 — XIII, 14 — XIV,
15 — XV, 16 — XVI, 17 — XVII, 18 — XVIII,
19 — XIX, 20 — XX, 21 — XXI.**

**Назва римських цифр походить від назви міста Рима,
жителі якого винайшли римські числа.**

Пізнавально й цікаво

З історії арабських цифр

Дізнайтеся історію виникнення арабських цифр і допоможіть історикам правильно записати історичні дати (працюйте в зошитах).

Араби — народи, що здавна живуть на півночі Африки й заході Азії.

Ви, напевно, чули, що звичні нам цифри **0 1 2 3 4 5 6 7 8 9** часто називають арабськими? Ця назва пов'язана з тим, що європейці дізналися про них від арабів. Великим популяризатором цих цифр був видатний учений Аль-Хорезмі, який використав їх у вісімсот двадцять п'ятому році (_____) у книзі «Про лічбу з цифрами гінді». Чим ці цифри так сподобалися вченим?

А все тому, що з їх допомогою можна було записати будь-яке число!

Але насправді ці унікальні числа винайдені в Індії протягом першого-четвертого століть (_____). І в нас на Сході їх називали індійськими.

Аль-Хорезмі, перський учений

До запозичення в десятому столітті (_____) індійсько-арабських цифр європейці використовували латинську (римську) цифрову систему, яка сформувалася в Давньому Римі. Однак вона складніша. Для прикладу, число 283 в латинській системі пишеться як CCLXXXIII, тобто $100 + 100 + 50 + 30 + 3 = 283$.

2. ЯК ВИЗНАЧИТИ НОМЕР СТОЛІТТЯ

Важливо пам'ятати, що цифра, якою позначають століття, відрізняється від числового значення років. Його потрібно навчитися встановлювати.

Тут діє просте, але дуже важливе правило:

Варто запам'ятати!

У сучасному літочисленні початком століття вважається «перший» рік, а кінцем — «сотий» рік. Він кратний (тобто ділиться) 100. Наприклад, дев'ятнадцяте століття (XIX ст.) почалося у 1801 р., а закінчилося у 1900 р.

“

Щоб правильно визначити століття, потрібно до числа, що позначає сотні років, додати 1

~~455~~ р. \rightarrow 4 + 1 \rightarrow 5 \rightarrow V ст.

Увага! Останній рік століття у цифровому виразі вже містить номер століття, тому на нього це правило не поширюється. Наприклад, 1900 рік є останнім роком XIX ст.

Діємо: практичні завдання

1. Уважно розгляньте схему й виконайте хронологічне перетворення — доповніть наведені у схемі приклади необхідними розрахунками та з'ясуйте номери століть запропонованих у схемі історичних дат.

2. Дізнайтеся за допомогою додаткових джерел дати історичних подій і визначте, у якому столітті вони відбулися: **а)** хрещення Русі, **б)** конституція Пилипа Орлика, **в)** проголошення незалежності України.

Відповідь запишіть за зразком:

Хрещення Русі: 988 р. — X ст.

3. ЯК ІСТОРИКИ УПОРЯДКОВУЮТЬ ХРОНОЛОГІЧНІ ДАНІ

Для розуміння історичного процесу надзвичайно важливо не лише точно встановити час окремих історичних подій, а й упорядкувати хронологічну інформацію. Річ у тім, що історичні події пов'язані між собою. Часто одні події і їхні наслідки стають причинами нових подій. Історики застосовують різні способи упорядкування хронологічної інформації.

"

Спосіб 1: Хронологічна послідовність подій — це послідовність історичних подій у часі від найдавніших до найбільш сучасних.

Щоб зрозуміти, як побудувати хронологічну послідовність подій, запишіть згідно зі схемою послідовно всі ваші справи протягом дня зранку до вечора.

Діємо: практичні завдання

Розташуйте зображені архітектурні споруди в хронологічній послідовності — від найдавнішої до найсучаснішої.

Житло мисливців на мамонтів з Межиріцької стоянки на Черкащині (реконструкція в Національному науково-природничому музеї Академії наук України у м. Київ)

Михайлівський
Золотоверхий монастир
у м. Київ

В
Палац Кирила Розумовського
в м. Батурин
Чернігівської області

Г
Вежі-хмарочоси в м. Дніпро

Спосіб 2: Лінія (шкала) часу — графічне зображення плину історичного часу, за допомогою якого можна зобразити послідовність подій і процесів, а також визначити їхню тривалість.

Від часу появи людини понад два мільйони років тому людство пройшло у своєму розвитку кілька важливих етапів — культурних епох. У хронологічній послідовності вони розташовуються наступним чином:

Діємо: практичні завдання

Історія на лінії часу

- Накресліть лінію часу — пряму лінію, поділену рисочками на рівні відрізки, що позначають роки, століття, тисячоліття (приклад на с.???)
- Поставте чітку риску, яка відокремлює час до н. е. від н. е., а наприкінці — стрілочку, що символізує рух часу.
- Дізнайтеся з додаткових джерел інформації і позначте на лінії часу: **а)** рік проведення перших в історії людства Олімпійських ігор, **б)** століття заснування Києва, рік першої згадки назви «Україна» в писемних джерелах.

4. ЧИМ ВІДРІЗНЯЮТЬСЯ ХРОНОЛОГІЧНА І СИНХРОНІЗОВАНА ТАБЛИЦІ

Спосіб 3: Хронологічна таблиця — спосіб упорядкування хронологічних даних шляхом внесення до таблиці історичних дат та їхніх пояснень у хронологічній послідовності.

Діємо: практичні завдання

1. Ознайомтеся зі зразком хронологічної таблиці.
2. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся дати історичних подій або історичні події, позначені датами, й заповніть у зошиті порожні чарунки таблиці.

Важливі події історії незалежної України

Дата	Подія
24 серпня 1991 р.	Проголошення незалежності України
28 червня 1996 р.	_____
2-16 вересня _____ р.	Упровадження національної валюти — гривні
_____ р.	Політ українського космонавта Леоніда Каденюка у космос
_____ р.	Помаранчева революція
Листопад 2013 р. – _____ р.	Революція гідності
_____ р.	Перемога співачки Джамали на пісенному конкурсі Євробачення

Спосіб 4: Синхронізована таблиця — це різновид хронологічної таблиці, до якої заносять історичні події, що відбувалися одночасно в різних куточках світу.

Поміркуймо!

Поміркуйте, навщо потрібно укладати синхронізовані таблиці. Які знання можна отримати з їхньою допомогою?

Важливо пам'ятати:

- а)** синхронізувати події можна не лише за роками, а й за століттями, тисячоліттями;
- б)** укладаючи синхронізовану таблицю, можна добирати події, близькі за часом, якщо відсутні одночасні події.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте приклад найпростішої синхронізованої таблиці й доповніть її за допомогою Вікіпедії. Для цього у Вікіпедії відкрийте пошук подій за роками й запишіть у таблицю ті, які підійдуть для її доповнення (працюйте в зошитах).

Дата	Подія на теренах України	Дата	Подія поза межами України
988 р.	Хрещення Русі-України Володимиром Великим	988 р.	Народження короля Англії Едмунда Залізнобокого
	Рік першої згадки назви «Україна» в писемних джерелах		Смерть Папи Римського Урбана III
1574 р.	Видання Іваном Федоровичем у Львові друкованих книг «Апостол» і «Буквар»		

Діємо: практичні завдання

Підсумуйте здобуту на уроці інформацію.

За допомогою кольорових маркерів створіть на аркуші паперу або, за наявності гаджеті яскраву хмаринку слів «Лічба часу в історії».

Інструкції з користування сервісами подана в додатках до підручника.

Сервіс хмаринки слів
<https://wordart.com>

Сайт для інтерактивної взаємодії
<https://www.mentimeter.com>

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Способи упорядкування історичного часу» — уявно поєднайте кожне запитання для самоконтролю із відповідним смайликом успіху.

Які одиниці вимірювання часу використовують історики?

Прекрасно

Як відбувається лічба часу в історії?

Добре

Які існують способи упорядкування хронологічних даних?

Треба попрацювати

Чому важливо упорядковувати дані хронології?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Розгляньте «числову хмаринку» і виконайте завдання:

а) запишіть дати, які належать до одного століття;

б) визначте століття дат, що складаються із чотирьох цифр;

в) із числа запропонованих дат оберіть ті, які належать: до I тисячоліття, до першої половини століття;

г) уявіть, що в хмаринці наведено дати подій, що відбулися до народження Ісуса Христа. Оберіть п'ять дат і розташуйте їх послідовно від найдавнішої до найближчої до наших днів;

д) знайдіть, яка з дат позначає час прийняття християнства в Русі-Україні, та визначте, скільки років минуло від цієї події до наших днів. Обчислення запишіть у зошиті.

III. Мислю творчо

У наш час здійснити хронологічні дослідження можна за допомогою інтернет-ресурсів. Наприклад, сервісу <https://www.timetoast.com/>. За бажанням з допомогою членів родини/близьких людей (вони можуть вам розповісти про події з історії родини) створіть онлайн-лінію часу родинної історії. Для початку роботи оберіть точку відліку історії родини.

§ 12

Як пов'язані історія і простір

Розгадайте ребус і утворіть словосполучення. Поясніть, як ви розумієте його значення.

1. ЯКИМИ БУЛИ КАРТИ В ДАВНИНУ

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте текст і виконайте завдання:

1. З'ясуйте, що означають поняття «карта», «історична карта» і запишіть у зошит визначення поняття, продовжуючи речення: «Карта — це...», «Історична карта — це...».
2. Визначте за текстом, які є види карт.
3. Дайте відповіді на запитання до ілюстрацій колажу.

Історію називають подорожжю не лише в часі, а й у просторі. Відтоді, як люди почали пізнавати світ, подорожувати, вони прагнули відтворити простір, який побачили, у вигляді малюнка. Так з'явилися **карти**.

Карти спочатку були недосконалими, тож мандрувати за їхньою допомогою було складно. Сьогодні ми маємо у своєму розпорядженні знімки планети з космосу. Тому цікаво розглядати стародавні карти, на яких світ зображено як один острів, що омивається океаном.

Вавилонська карта світу VIII–VII (8–7) ст. до н. е.

Глиняна табличка є єдиною картою світу вавилонян, що дійшла до нас.

Земля на вавилонській карті оточена морем або океаном, позначеним як «Солоня вода».

За морями — трикутники, які можуть бути горами далеких земель.

Карта «Світ-трилисник»,
складена в 1581 р.
Генрихом Бантінгом

1. Скільки століть розділяє ці карти?
2. У чому відмінність цих карт?
3. Наскільки зручними були такі карти для використання?

Як ви знаєте, карти бувають адміністративні, на яких позначають сучасні держави та їхні кордони; синоптичні, на основі яких складають прогнози погоди; географічні, за допомогою яких ми ознайомлюємося з природними умовами, корисними копалинами, розвитком транспорту. Історія тісно пов'язана з географією, адже кожна історична подія, крім дати, має місце, де вона відбулася, і може бути позначена на карті. Таку карту називають *історичною*.

Пізнавально й цікаво

У минулому кордони не мали чітко визначеної лінії, їх приблизно визначали оборонні та контрольні пункти (фортеці, сторожові вежі та ін.), розташовані на перехрестях важливих доріг, річкових переправах, у гірських долинах. У ті часи кордон був більш умовною лінією, визначеною на папері.

Деякі сучасні кордони держав зовсім не схожі на кордони минулого.

Кордон між Нідерландами та Бельгією, що проходить у селищі Барле, є найбільш заплутаним у світі. Щоб не збити з пантелику туристів, кордон позначають білими хрестами просто посеред вулиць, щоб було зрозуміло, де саме ви перебуваєте

2. ЯК «ПРОЧИТАТИ» ІСТОРИЧНУ КАРТУ

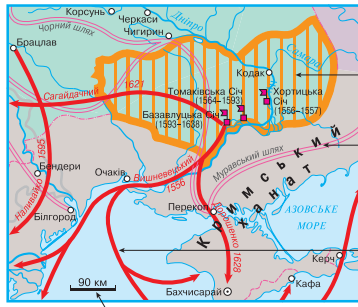
Історична карта має власну мову й відкриває свої таємниці лише тому, хто вміє її «прочитати», тобто розшифрувати.

А для цього необхідно уважно роздивитися умовні позначення до карти. Їх називають **легендою карти**. Як правило, вона розташована під картою або під нижньою рамкою карти. Обов'язково треба звертати увагу на написи й кольори. **Мета історичної карти — за допомогою умовних позначень і художніх значків відобразити історичні події.**

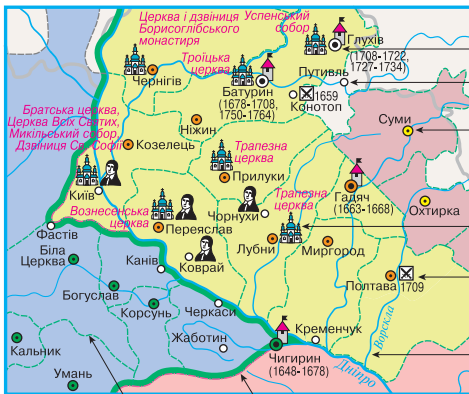
Виконайте онлайн-вправу «Вчимося «читати» історичну карту».

<https://cutt.ly/RYhsssB>

- Штрихування — напівасамостійний утвір у складі держави
- Дороги
- Військові походи
- Масштабна лінійка дозволяє визначати відстані на карті

- Столиця
- Звичайне місто
- Важливе місто, адміністративний центр
- Значки у вигляді малюнків
- Місце та рік битви
- Річка та її назва

- Кордони держав
- Приєднані землі
- Межі частин держав (губерній, провінцій, областей)
- Території, що перейшли від одної держави до іншої
- Різні держави забарвлюють у різні кольори

Умовні позначення на історичних картах

Діємо: практичні завдання

Керуючись інструкцією, «прочитайте» подану нижче історичну карту:

1. Уважно прочитайте назву карти.

2. Розшифруйте легенду карти.

3. Дайте відповіді на запитання до карти:

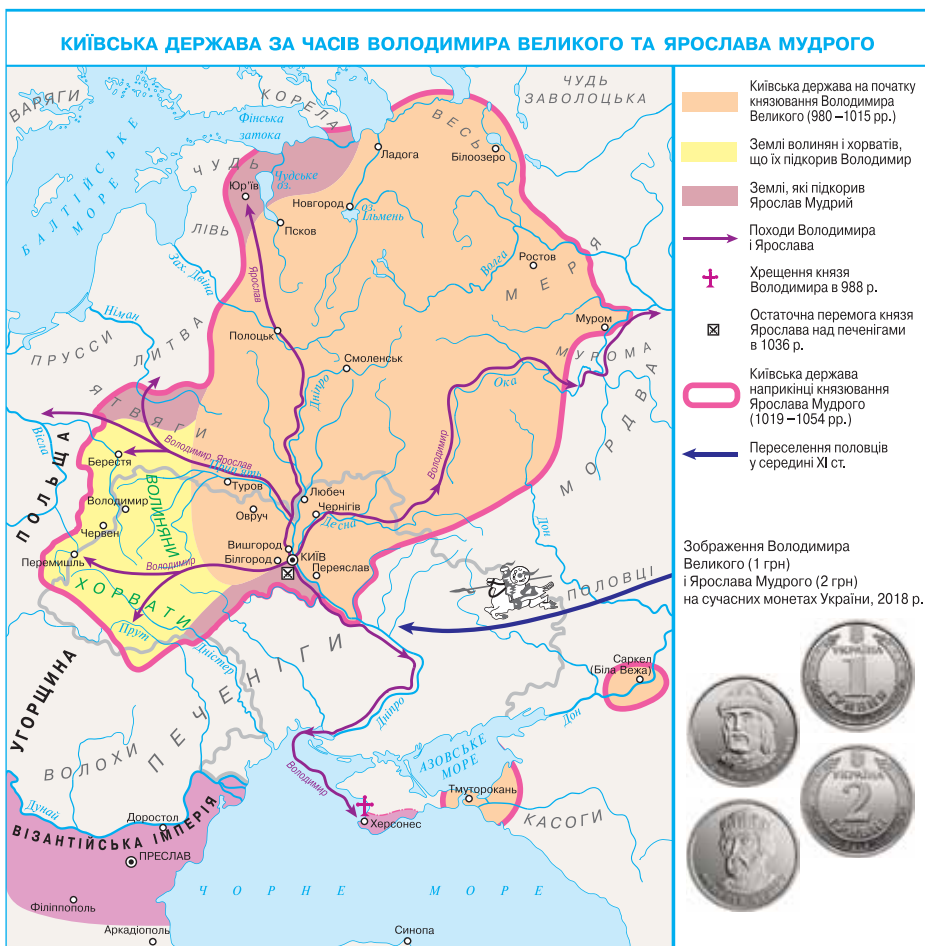
1) Назвіть столицю Київської держави; історичних діячів, діяльність яких ілюструє карта.

2) Як на карті відображено зміни території держави?

3) У якому місті відбулося хрещення князя Володимира?

4) Назвіть сусідні Київській державі народи і держави. З якими сусідами відбувалися воєнні сутички?

4. Зробіть висновки: про що вдалося дізнатися за картою, з якою ви працюєте.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Як пов'язані історія і простір» — поєднайте кожне запитання для самоконтролю із відповідним смайликом успіху.

Які карти називають історичними картами?

Прекрасно

Що таке контурна карта?

Добре

Як на картах позначають історію?

Треба попрацювати

Як працювати з контурною картою?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

На вашу думку, чи достатньо тільки історичних знань для того, щоб створити історичну карту?

III. Мислю творчо

Уважно розгляньте запропоновану карту. Дізнайтеся із сайту Верховної Ради України історію її створення і символічний зміст карти. Подискутуйте у класі, чи можна цю карту назвати історичною.

Відео

«Як вишивалася карта України»

(тривалість 02 хв 48 с)

<https://cutt.ly/2YhsHKz>

Українські землі на картах упродовж історії. Правила роботи з контурною картою

Чим давні карти відрізняються від сучасних? Чому? Чому історію неможливо вивчати без знання історичної карти? На вашу думку, чи достатньо тільки історичних знань для того, щоб створити історичну карту?

1. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НА СТАРОДАВНІХ КАРТАХ

Мистецтво укладання карт виникло давно. Ще за первісної доби люди намагалися створити зменшені копії довкілля — карти. Найвідомішим картографом (людина, яка створює карту) був давньогрецький учений **Клавдій Птолемей** (бл. 87–165 рр.). Протягом багатьох століть його карти використовували мандрівники та вчені.

Одним із перших укладачів історичних карт вважається **Абрагам Ортелій** (1527–1598 рр.) — гравер, торговець і видавець карт у Фландрії. На його картах можна побачити й українські землі під назвою «Сарматія» або «Скіфія».

Створення карт — копітка праця, яка потребує спеціальних знань і навичок. На початку ХХ ст. виникла навіть окрема допоміжна історична дисципліна — **історична картографія**. Вчені-картографи займаються укладанням історичних карт і атласів (збірників карт), а також досліджують стародавні карти й історію створення карт.

Пізнавально й цікаво

Найдавнішу карту на теренах України знайдено на території Межиріччя на Черкащині. Її вирізьбили на уламку бивня мамонта. Вік карти більше 14 тис. років.

Висловте припущення, чому вчені частіше зараховують давні карти до творів мистецтва, аніж до наукових пам'яток.

Реконструкція
малюнка на Межиріч-карті

Діємо: практичні завдання

Сьогодні ми побуваємо в ролі вчених-картографів і дізнаємося, на яких стародавніх картах зображені українські землі. Об'єднайтеся в дослідницькі групи. Ознайомтеся із зразками давніх карт, на яких зображено українські землі, та виконайте завдання до них.

Група 1. Українські землі на карті Птолемея

Відомості про територію, яку охоплює сучасна Україна, знайшли відображення на старовинних рукописних картах. Протягом багатьох століть основною була **карта світу давньогрецького вченого Птолемея**, створена близько 150 р. н. е. Вона дійшла до нас у пізніх копіях (XIII (13) ст.), і містить зображення території сучасної України.

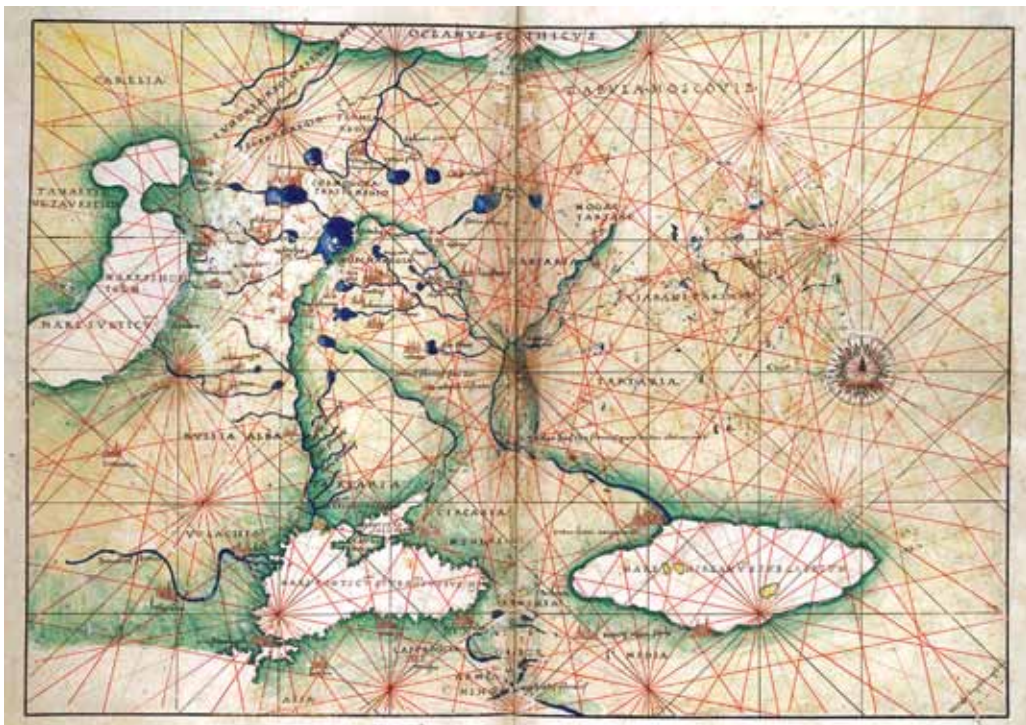

Карта давньогрецького дослідника Птолемея

1. Уважно розгляньте карту Птолемея й покажіть на ній українські землі.
2. Запишіть, за якими географічними об'єктами вам вдалося розпізнати українські землі.
3. Зіставте карту Птолемея з сучасною картою світу і дайте оцінку точності давньої карти.

Група 2. Українські землі на карті Агнесе Баттісти

Першою картою, яка відображала українські території від Дніпра на схід і на південь до Чорного й Азовського морів, стала навігаційна морська карта Чорного моря, що була укладена італійським картографом **Агнесе Баттістою** в середині XVI (16) ст.

Навігаційна морська карта басейну Чорного
італійського картографа Аньезе Баттісти

1. Уважно розгляньте карту Агнесе Баттісти й покажіть на ній українські землі.
2. Напишіть, за якими географічними об'єктами вам вдалося розпізнати українські землі.
3. Зіставте карту Баттісти з сучасною картою України і дайте оцінку точності давньої карти.

Поміркуймо!

Висловіть припущення, якими джерелами інформації могли користуватися давні картографи, укладаючи свої карти.

Група 3. Українські землі на карті Гійома Левассера де Боплана

Гійом Левассер де Боплан, перебуваючи в Україні близько 17 років, збирав матеріал для великої карти України і спеціальних карт окремих регіонів України. Йому вдалося створити першу детальну карту України. На карті відображено 993 населених пункти, 160 річок. До своїх карт Боплан підготував книгу «Опис України». Вона була надрукована у Франції в 1651 р. й одразу стала популярною. Книга Боплана ознайомлювала європейців із природою, географією України, побутом і звичаями українців.

Генеральна карта України Гійома де Боплана

Увага! Карта де Боплана має південну орієнтацію аркуша, тому, щоб правильно виконати завдання, підручник потрібно перевернути.

1. Уважно розгляньте карту де Боплана й покажіть на ній українські землі.
2. Напишіть, за якими географічними об'єктами вам вдалося розпізнати українські землі.
3. Назви яких країн вам вдалося прочитати на карті?

Група 4. Українські землі на карті Йоганна-Бапטיста Гоманна

Карта «Україна або козацька земля з прилеглими провінціями Валахії, Молдавії і Малої Татарії» (1712 р.) німецького картографа Йоганна-Бапטיста Гоманна створювалась на основі карти Боплана. Унікальність карти полягає в тому, що на ній обриси України наближені до меж розселення українців у XVIII (18) ст. Прикметним є також те, що в назві карти живиться слово «Україна».

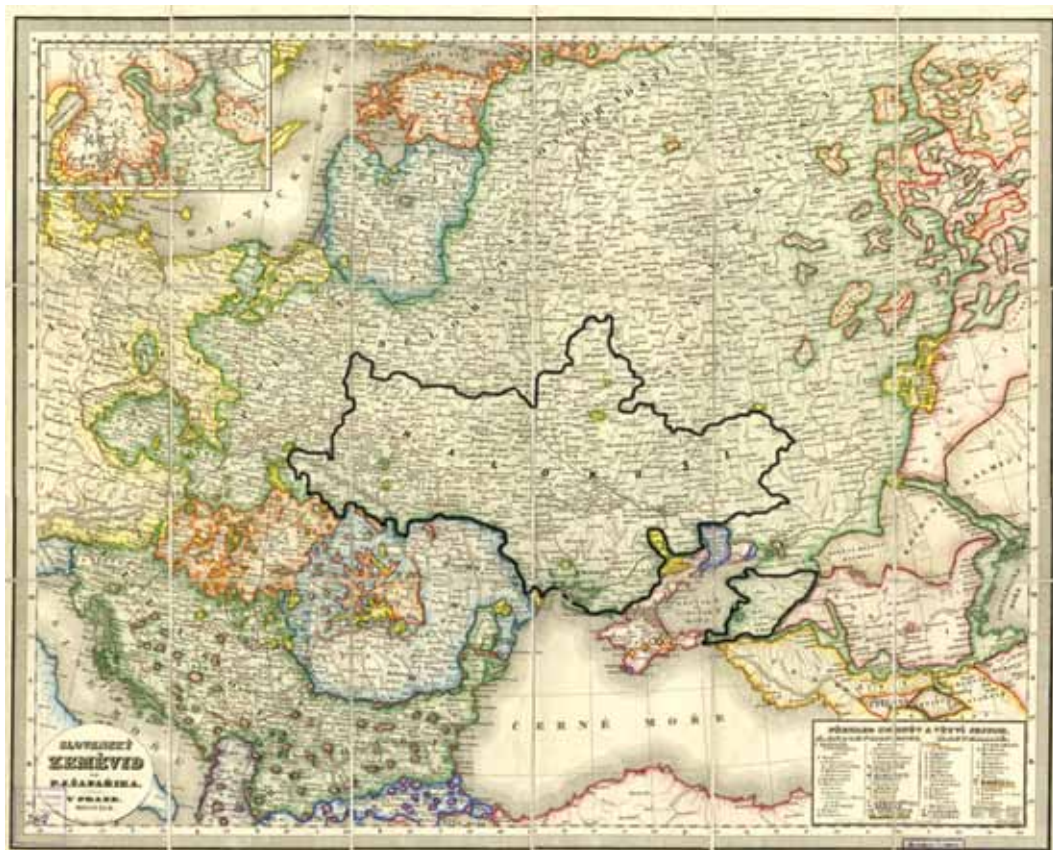

Карта німецького картографа Йоганна-Бапטיста Гоманна

1. Уважно розгляньте карту Йоганна-Бапטיста Гоманна й покажіть на ній українські землі.
2. Напишіть, за якими географічними об'єктами вам вдалося розпізнати українські землі.
3. Зіставте сучасну карту Чорного моря і з обрисами моря на карті Гоманна і зробіть висновок про точність давньої карти.

Група 5. Українські землі на карті Павла Шафарика

У 1842 р. видатний мовознавець Павел Шафарик видав книгу «Слов'янський народопис». У книзі було вміщено карту «Слов'янські землі», на якій, на думку окремих дослідників, було вперше окреслено межі розселення «малорусів» (так у ті часи називали українців). Унікальність карти полягає в тому, що на ній назви українських міст «записано на український мотив».

Карта українських земель із книги мовознавця Павла Шафарика

1. Уважно розгляньте карту Шафарика й покажіть на ній українські землі.
2. Напишіть, за якими географічними об'єктами вам вдалося розпізнати українські землі.
3. Зіставте карту Шафарика з сучасною картою України і зробіть висновок про точність відображення географічних об'єктів на давній карті.

Група 6. «Карта южно-русских наречий и говоров, 1871 г.» та українські землі на ній

Території поширення української мови у XIX (19) ст., а отже і проживання українців було відтворено на карті, укладеній Павлом Чубинським і Костянтином Михальчуком. На карті можемо бачити чіткі обриси українських земель.

Карта поширення української мови в XIX ст., укладена Павлом Чубинським і Костянтином Михальчуком

1. Уважно розгляньте карту й покажіть на ній українські землі.
2. Напишіть, за якими географічними об'єктами вам вдалося розпізнати українські землі.
3. Зіставте позначені на цій карті межі поширення української мови із сучасними кордонами України. Висловіть припущення, чому вони не збігаються.

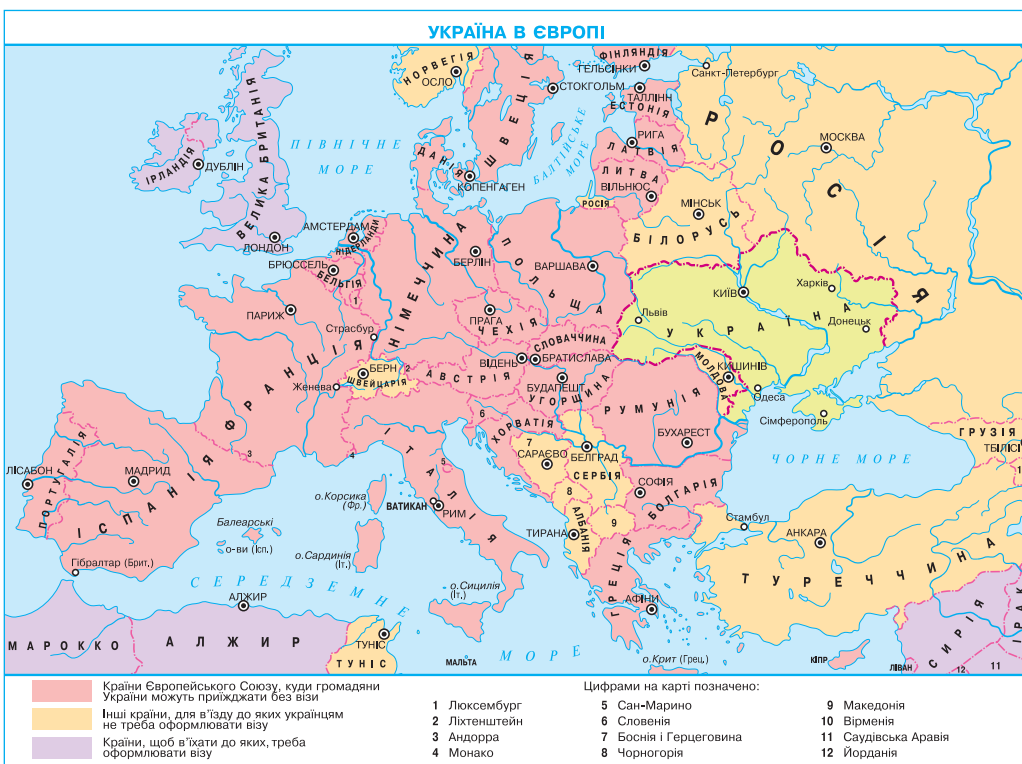

Поміркуймо!

Зіставте всі давні карти, на яких зображено українські землі, з картою сучасної території України. Визначте, що в них спільного й відмінного. Яка із давніх карт, на вашу думку, є найточнішою. Чим це пояснюється?

2. СУЧАСНА УКРАЇНА НА КАРТІ ЄВРОПИ

Територія сучасної України формувалася упродовж віків і набула остаточних контурів у ХХ (20) ст. Україна — найбільша за площею держава Європи. Вона має вигідне географічне положення. Суходолом Україна межує із сімома країнами: на заході та південному заході — з країнами Європейського Союзу — Польщею, Румунією, Словаччиною і Угорщиною; на півночі — з Білоруссю, на півночі й сході — з Росією, на південному заході — з Молдовою, має вихід до Чорного й Азовського морів.

Діємо: практичні завдання

1. Покажіть на карті кордони і столицю України.
2. Назвіть і покажіть держави, з якими Україна має спільний кордон. З якою із держав в Україні найдовший кордон?
3. На основі інформації карти поясніть, чому географічне положення України вважається вигідним.

3. ЯК ПРАЦЮВАТИ З КОНТУРНОЮ КАРТОЮ

Варто запам'ятати!

Контурна карта — особливий вид карт, на які нанесені тільки контури країн, основні об'єкти чи явища. Інколи такі карти називають німими. Для того щоб карта «заговорила», її треба заповнити.

Робота з контурною картою захоплива й творча, але потребує дотримання низки правил.

Правила роботи з контурною картою

1. Заповнюйте контурну карту після вивчення конспекту та відповідного параграфа підручника.
2. Читайте параграф вдумливо, намагайтеся запам'ятати назви історичних областей, місця битв тощо.
3. У відведеному місці вкажіть умовні позначення, якими ви будете користуватися під час виконання завдань.
4. Виконуйте завдання на контурній карті послідовно. Позначте кордони держав, їхні столиці, потім назви важливих географічних об'єктів — річок, морів, міст, де відбувалися історичні події. Далі виконуйте запропоновані завдання до цієї карти.
5. Не заповнюйте контурну карту механічно, під час нанесення відповідних позначок намагайтеся пригадати суть подій і їхні наслідки.
6. Наприкінці ще раз перевірте правильність заповнення контурної карти — назву карти, легенду, умовні позначення.

Діємо: практичні завдання

Робота з контурною картою «Україна та її сусіди»

1. У відведеному місці оформіть легенду карти, з'ясуйте, які умовні позначення необхідні для роботи із цією картою.
2. Нанесіть на карту кордони України.
3. Позначте столицю нашої держави.
4. Позначте назви держав-сусідів України.
5. Окресліть кордони областей України.
6. Окремо виділіть кольором регіон, у якому ви живете.
7. Позначте населений пункт, у якому ви живете.
8. Позначте на карті України місця, пов'язані з історією вашої родини.
9. Нанесіть місця України, які ви хотіли б відвідати.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Українські землі на картах упродовж історії. Правила роботи з контурною картою» — поєднайте кожне запитання для самоконтролю з відповідним смайликом успіху.

На яких давніх картах зображено територію України?

Прекрасно

Як змінювалися уявлення про українські землі з часом?

Добре

Що таке контурна карта?

Треба попрацювати

Як працювати з контурною картою?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Історичний діалог. Уявіть, що зустрілися якимось Клавдій Птолемей і Абрагам Ортелій. Придумайте продовження діалогу. Що, на вашу думку, міг відповісти Птолемей Ортелію.

Клавдію, вирішив створити карту світу. Що порадиш?

2. На основі відомої вам інформації з уроку визначте, чи могли в реальному часі зустрітися двоє картографів. Обґрунтуйте свою думку.

III. Мислю творчо

Використовуючи контурну карту, створіть карту своїх подорожей визначними місцями України. Позначте відвідані пам'ятки і маршрут подорожі.

Урок узагальнення «Історичний час і простір»

1. ХРОНОЛОГІЧНА ПЛУТАНКА

Вітер історії розвіяв картки історичного лото. Пригадайте головні поняття з теми «Історичний час» і способи упорядкування в історичній науці — знайдіть пари карток і з'єднайте їх.

Подія, що розділяє час до нашої ери і нашої ери

10*10 р.

Запровадження загальноприйнятого в сучасному світі календаря

ЯСИОТТЛ

Найбільший відрізок часу в сучасному літочисленні

Папа Римський Григорій XIII

Наука, що вивчає способи обчислення часу

Найбільший відрізок часу в сучасному літочисленні

2. ПОРТРЕТНА ГАЛЕРЕЯ ІЗ СЕКРЕТОМ

Уявіть, вам потрібно підготувати виставку портретів видатних діячів/діячок історії України. Але всі портрети були переплутані. Усно упорядкуйте портрети та імена людей (*поєднайте номери з літерами*) та розташуйте їх у хронологічній послідовності. Визначте історичну епоху, століття і роки, коли жив/жила (живе) діяч/діячка.

А Данило Галицький

Б Джамала

В Тарас Шевченко

Г Богдан Хмельницький

3. ПОДОРОЖУЄМО УКРАЇНОЮ

Уявіть, що ви з родиною/близькими запланували мандрівку Україною. Вам потрібно прокласти маршрут подорожі. Позначте цей маршрут на контурній карті:

1. Позначте і підпишіть на карті свій населений пункт.

2. Позначте на карті пункти призначення вашої подорожі: *Львів, Софійський собор у Києві, П'ятницька церква у Чернігові, гетьманська столиця — м. Чигирин на Черкащині.*

3. Прокладіть маршрут подорожі, з'єднавши міста, які ви плануєте відвідати.

4. Знайдіть в колажі зображення відвіданих пам'яток — оздобте ними вашу карту, змалювавши обриси пам'яток.

5. У полі «Умовні позначення» розмістіть легенду карти.

4. ЩО МИ НАВЧИЛИСЯ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал розділу за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням:

<https://forms.gle/3KNxCaJ8Xmjnorvo9> або скористайтесь смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху!

Історична наука та історична пам'ять

§ 15

Як народжувалась історична наука

Розгадайте ребус і за допомогою закодованого слова завершіть складання запитань. Пригадайте, що вам відомо про значення закодованого слова. Обміняйтеся питаннями з однокласниками/однокласницями.

1. Що вивчає наука...?
2. Хто досліджує...?
3. З якою метою досліджують...?
4. За допомогою чого досліджують...?

2=P

1. ЕТАПИ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

З давніх-давен люди прагнули описати історію, переповісти й передати нащадкам важливі події, життя видатних людей, досвід своїх предків і сучасників. Із плином часу обсяг історичних знань дедалі збільшувався. Розширювалося коло історичних джерел, за допомогою яких дослідники відтворювали минуле. А, оскільки людство постійно розвивалося, то й історична наука також невпинно розвивалася.

У розвитку історичної науки вчені виокремлюють два етапи: донауковий і науковий. Що ж у них особливого?

Поміркуймо!

Уважно розгляньте схему «Періодизація розвитку історичної науки». Визначте, що спільного, а що — відмінного між історичними дослідженнями донаукового і наукового періодів розвитку історії як науки. Результати роботи фіксуйте в накресленій у зошиті схемі.

Донауковий період
історичних досліджень

Науковий період
історичних досліджень

ВІДМІННЕ

СПІЛЬНЕ

ВІДМІННЕ

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

ДОНАУКОВИЙ

Від античності до XVIII ст.

- літературні оповіді про минуле;
- опис окремих подій, епізодів життя, життєписів видатних людей;
- історія як повчання

НАУКОВИЙ

Від XIX ст. до сучасності

- перехід від опису минулого до дослідження;
- історичною наукою займалися фахівці;
- створення спеціальних наукових установ для дослідження історії;
- використання наук-помічниць історії

2. ПЕРШІ ІСТОРИЧНІ ОПИСИ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Діємо: практичні завдання

Започаткуйте мініпроект «Лінія часу «Дослідники і дослідниці історії»». Працюйте над проектом протягом цього і наступних уроків. Позначте на ній час діяльності дослідників/дослідниць історії, про яких згадуватиметься в матеріалах уроків.

Зробіть свій проект якомога змістовнішим за допомогою малюнків, портретів учених, інших елементів оформлення.

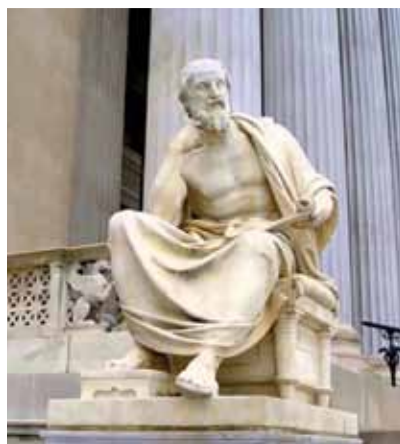
Також можна побудувати електронну шкалу часу за допомогою відомих вам комп'ютерних програм.

Достеменно не відомо, коли саме було започатковано розвиток історичної науки. Сучасні історики переконані, що великий внесок у започаткування наукових історичних досліджень зробили стародавні греки й римляни.

«Батьком історії» вважають грека **Геродота**, який жив у V ст. до н. е. Створюючи свою історичну працю, Геродот багато подорожував, описував події на основі власних спостережень, свідчень багатьох людей. Достовірність його праці «Історії»

підтверджують дані археології та мовознавчі дослідження тих регіонів, про які писав «батько історії».

Чому Геродот взявся за написання історії? На початку своєї «Історії» він зазначив: «Я зібрав і записав відомості про минулі події, бажаючи, щоб не опинились у забутті діяння народів».

Пам'ятник Геродоту
в м. Відень (Австрія)

Історичні подробиці

Перегляньте відео «Чому Геродот став батьком історії» (адаптація українською каналу Ted-Ed, тривалість 5 хв 06 с)

Визначте, чим історичні праці Геродота відрізнялися від попередніх описів історії.

Які методи дослідження історії застосовував Геродот?

<https://cutt.ly/cO4ffFS>

Геродот вважається першим відомим дослідником українських земель. У четвертій книзі своїх «Історій» він помістив географічний та етнографічний описи території сучасної України, яку тоді населяли скіфи. Саме завдяки праці Геродота ми багато знаємо про побут і звичаї скіфів, а також жителів грецьких міст-держав у Північному Причорномор'ї. Він також розповів про похід перського царя Дарія I на скіфів.

Мовою документів

З книги Геродота «Історії»

Після здобуття Вавилону Дарій вирушив у похід на скіфів.....Скіфи... вирішили не давати одразу відкритого бою,... поступово відступаючи і відбиваючи ворогів [персів], засипати криниці і джерела, що траплятимуться на їхньому шляху, а також підпалити всю траву...

Коли нарешті Дарій опинився у великій скруті, скіфські царі довідалися про це і послали вісника з дарами до Дарія: птаха, мишу, жабу і п'ять стріл... зробив висновок про те, що дари означали таке: «Якщо перси, ви не станете птахами і не полетите високо в небо, або мишами і сховаєтеся в землю, або жабами і не пострибаєте в болота, то ви не повернетесь до себе, вас загублять оці стріли».

[Невдовзі Дарій зі своїм військом відступив.]

1. З'ясуйте, коли відбувся похід Дарія I на скіфів.
2. Визначте, як скіфам вдалося змусити вороже військо відступити.
3. Поміркуйте, у чому цінність праці Геродота для вивчення минулого.

Діємо: практичні завдання

1. Розгляньте карту й визначте «головних героїв» розповіді Геродота з історії Скіфії.
2. Які знання з давнього минулого України дає нам карта?
3. Складіть легенду до запропонованої карти.

3. ДРЕВНІЙ ІСТОРИК З АРХЕОЛОГІЧНОЇ ПАМ'ЯТКИ

Під час розкопок у давньому місті Херсонес, руїни якого розташовані неподалік Севастополя в Криму, було знайдено три фрагменти плити з білого мармуру. Верхня плита прикрашена зображенням лаврового вінка. На плитах вчені дослідили напис давньогрецькою мовою. У ньому йшлося про давнього історика, що жив у Херсонесі в другій половині III ст. до н. е.

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте переклад напису на мармуровій плиті та дайте відповіді на запитання:

1. Як звали історика, якому присвячено напис на давній знахідці?
2. Про яке ставлення до давнього історика свідчить документ?
3. Чому герой напису заслужив на повагу і нагороду від своїх сучасників?
4. Які дослідження, на вашу думку, мали здійснити вчені, щоб з'ясувати зміст напису на пам'ятці і час життя давнього історика? Які допоміжні історичні дисципліни стали в пригоді вченим?
5. Позначте час життя згаданого в написі історика на лінії часу «Дослідники і дослідниці історії».

Фрагмент мармурової плити з написом про древнього історика

"

«Гераклід, син Парменонта, запропонував: оскільки Сіріск син Геракліда, появу Діви працюючої описав, прочитав, і про відношення до царів Боспора розповів, і колишні дружні відносини з містами дослідив відповідно гідності народу, — то для того, щоб він отримав належне вшанування, нехай ухвалить рада і народ похвалити його за це, і сімнамонам увінчати його золотим вінком у Діонісії, на 21 день

Джерело: сайт «Про Херсонес» <https://cutt.ly/K1wJRJy>

4. ХТО ТАКІ ЛІТОПИСЦІ ТА ЯКА ЇХНЯ РОЛЬ В ІСТОРИЧНИХ ОПИСАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Збиранню згадок про давні часи та збереженню історичної пам'яті велику увагу приділяли за княжої доби — часів Русі-України і Королівства Руського (IX–XIV ст.). Історичні твори того часу називаються **літописами**.

Літописці ретельно збирали й досліджували всі доступні джерела: твори своїх попередників-літописців, зарубіжні хроніки, Святе Письмо, життя святих, усні перекази та легенди, власні спостереження. Саме тому літописи є дуже цінним джерелом для вивчення історії тих часів. Цінним є те, що автори літописів уміщували в тексти історичні документи, що не дійшли до нашого часу.

Про важливі події історії козацької України (XVI–XVIII ст.) оповідають **козацькі літописи**. Найвідомішими з козацьких літописів є «Літопис Самовидця», Літопис Григорія Граб'янки та Літопис Самійла Величка.

Історичні подробиці

Найдавнішим літописним твором, що зберігся до нашого часу, є «**Повість минулих літ**». Роботу над текстом літопису в **1113 р.** завершив легендарний монах Києво-Печерського монастиря **Нестор**. Над дослідженням історії рідної землі Нестор працював майже двадцять років. Протягом цього часу автор здійснив ретельну пошукову роботу. У літописі знаходимо оповіді про діяння князів, життя різних верств суспільства, історію встановлення відносин Русі-України з іншими країнами і захисту держави від різноманітних ворогів.

Наприкінці оповіді автор особливу увагу звертає на негативний вплив на державу князівських чвар і міжусобиць. Знаходимо також відомості про події в сусідніх з Руссю державах, зокрема, з Візантією.

Нестор літописець був надзвичайно освіченою людиною. Чи погоджуєтеся ви з переконанням Нестора щодо значення книжок у житті людини?

Книги вчать нас...,
бо від книжних слів
набираємося мудрості
й стриманості.

Діємо: практичні завдання

Прочитайте уривок із «Повісті минулих літ» і визначте, яку історичну інформацію розповідає автор:

1. Про яку подію йдеться в тексті?
2. Що можна дізнатися про народи, що населяли нинішню Київщину?
3. Про які заняття давніх жителів українських земель повідомляється?
4. Поясніть, за допомогою яких історичних джерел можна підтвердити достовірність опису Нестора.

Коли ж поляни жили осібно і володіли родами своїми, — бо й до сих братів існували поляни і жили кожен із родом своїм своїх місцях, володіючи кожен родом своїм, — то було [між них] три брати: одному ім'я Кий, а другому — Щек, а третьому — Хорив і сестра їх — Либідь. І сидів Кий на горі, де нині узвіз Борич, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щековицею, а Хорив — на третій горі, од чого й прозвалася вона Хоривицею. Зробили вони городок [і] на честь брата їх найстаршого назвали його Києвом, і був довкола города ліс і бір великий, і ловили вони [тут] звірину. Були ж вони мужами мудрими й тямущими і називалися полянами.

Варто запам'ятати!

Літописи (від слів «у літо») — оповіді, у більшості з яких події викладено в хронологічній послідовності за роками.

Діємо: практичні завдання

Підсумуйте здобуту на уроці інформацію.

За допомогою кольорових маркерів створіть на аркуші паперу або, за наявності гаджеті яскраву хмаринку слів «Як народжувалась наука історія».

Інструкції з користування сервісами подана в додатках до підручника.

Сервіс хмаринок слів
<https://wordart.com>

Сайт для інтерактивної взаємодії
<https://www.mentimeter.com>

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Як народжувалась історична наука» — поєднайте кожне з питань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху.

Які етапи розвитку історичної науки виокремлюють?

Прекрасно

Кого вважають першими істориками на українських землях?

Добре

Які особливості літописів як історичних творів?

Треба попрацювати

У чому полягає значення неупереджених історичних досліджень?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Розгляньте ілюстрацію і поясніть, у чому полягає цінність Літопису Самійла Величка як історичного джерела.

Сторінки Літопису Самійла Величка

III. Мислю творчо

Підготуйте творчий проєкт «Сторінка історика в соціальних мережах». Для підготовки проєкту скористайтеся додатковими джерелами інформації.

Завантажити шаблон фейсбук-сторінки можна за посиланням

<https://cutt.ly/qOgv2YD>

Науковий період розвитку історичної науки розпочався близько XVIII ст. Із розвитком історичних знань вчені вже не розглядали історію як скарбницю повчальних історій. Натомість звернули увагу на виявлення певних закономірностей в історичному досвіді народів та історичних епох. Поступово формувалося переконання, що історія твориться людьми.

Важливими здобутками у розвитку історії як науки стали виокремлення спеціальних наукових методів дослідження історії, становлення спеціальних установ для вивчення історії, а також поява окремої професії — науковця історика/історикині.

Варто запам'ятати!

Науковий метод — сукупність кроків/способів дослідження.

Поступово сформувався переконання, що головним завданням учених істориків є відтворення правдивої історії на основі всебічного дослідження історичних джерел.

Історичні подробиці

Одним із засновників сучасного наукового підходу до вивчення історії був німецький вчений **Леопольд фон Ранке** (1795–1886 рр.). Учений переконував, що історик повинен неупереджено досліджувати архівні джерела.

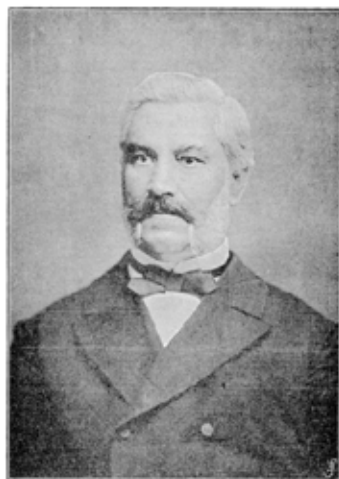
Леопольд фон Ранке (художник — Юліус Шрадер, 1868 р.)

Важливу роль у становленні історичної науки протягом XIX ст. зіграло формування численних наукових осередків: *університетських семінарів, архівів і музеїв, історичних товариств*; було започатковано видання наукових *історичних журналів*.

Центрами розвитку історичної науки в українських землях спочатку були **університети**: Львівський університет (заснований у 1661 р.), Харківський університет (заснований в 1805 р.), Університет Святого Володимира в Києві (1834 р.), Новоросійський університет (1865 р.). Спочатку студенти опановували історичну науку шляхом вивчення лекцій викладачів. Згодом за прикладом Західної Європи викладачі почали практикувати вчені бесіди, семінари, у ході яких викладачі й студенти обговорювали важливі питання історичної науки.

Активному спілкуванню всіх поціновувачів історичних досліджень сприяли **історичні товариства**. Вони об'єднували вчених, викладачів шкіл і університетів, працівників бібліотек, музеїв, архівів, а також звичайних громадян любителів історії і старовини. На теренах України протягом ХІХ ст. діяли Одеське товариство історії і старожитностей (засноване у 1839 р.), Київська археографічна комісія (заснована у 1843 р.), Історичне товариство Нестора-літописця (1872 р.), Літературне товариство ім. Т. Г. Шевченка (засноване у 1873 р., а з 1892 р. — Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка) та ін.

Так само як і в європейських країнах, для популяризації наукових історичних досліджень, публікації архівних документів і описів історичних джерел були засновані **друковані видання**. Протягом 1882–1906 рр. видавався журнал «Кіевская старина» («Київська минувшина»). У журналі публікувалися наукові статті з української історії, етнографії, археології, історії мови і літератури ХVІ–ХІХ ст. Головною заслугою видавців історики називають сприяння поширенню інтересу до вивчення української минувшини, що лежало в основі популяризації ідеї боротьби за свободу українського народу. Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка

Феофан Лебединцев — перший редактор-видавець журналу «Кіевская старина»

з 1892 р. видавало часопис «Записки Наукового товариства імені Шевченка» («Записки НТШ»).

З 1852 р. бере початок історія Центрального державного історичного архіву України. Ідея його заснування належала членам Київської археографічної комісії (Тимчасової комісії для розбору давніх актів).

Титульний аркуш
«Записок НТШ»
(1904 р.)

Варто запам'ятати!

Архів (від грец. — давній) — наукова установа для зберігання, реставрації, упорядкування і вивчення різноманітних письмових документів.

Реставрація — заходи, які здійснюються з метою рятування, відновлення та збереження цінних речей, документів, творів мистецтва тощо.

Діємо: практичні завдання

Інтернет-мандри

Завдяки сучасним технологіям кожний користувач Інтернету може відвідати будь-який архів світу. Запрошуємо відвідати сайт Центрального державного історичного архіву України. Ознайомтеся із змістом сайту. Підготуйте і проведіть для однокласників/однокласниць віртуальну екскурсію цим сайтом.

На сайті Державної архівної служби України можна знайти активний список архівних установ світу «Архіви у світі» (адреса: <https://cutt.ly/xlvaoz9>). Відвідайте один із запропонованих архівів і проведіть віртуальну екскурсію знайденим архівом для однокласників/однокласниць.

Центральний державний історичний архів України
<https://cdiak.archives.gov.ua/histori.php>

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- 1. Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Науковий період розвитку історичних досліджень» — поєднайте кожне з питань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху. Усно дайте відповіді на поставлені питання.

Коли розпочався науковий період розвитку історичної науки?

Прекрасно

Хто започаткував сучасний підхід до вивчення історії?

Добре

У яких центрах розвивалася історична наука?

Треба попрацювати

Які осередки історичної науки діяли/діють в українських землях?

Нічого не зрозуміло

- 2.** Перевірте, як ви зрозуміли характерні риси етапів розвитку історичної науки — виконайте онлайн-вправу <https://cutt.ly/oOg1662>

II. Обговоріть у групі

Підготуйтеся і проведіть гру «Історичний пінг-понг». Об'єднайтеся в групи і складіть запитання до теми «Етапи розвитку історичної науки». Обмінюйтеся питаннями між групами. Проаналізуйте, наскільки влучними були запитання і відповіді ваших однокласників/однокласниць.

III. Мислю творчо

Родинні архіви. Поцікавтеся у старших, чи є у вашій родині сімейний архів. Які документи там зберігають? Хто в родині є хранителем родинних реліквій? Як ви думаєте, чому архівній справі надають великого значення в суспільстві?

1. З ЧОГО ПОЧИНАЛИСЯ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ МИНУЛОГО УКРАЇНИ

Діємо: практичні завдання

Продовжуйте мініпроект «Лінія часу “Дослідники і дослідниці історії”». У ході роботи з матеріалами нинішнього уроку позначайте на лінії часу періоди діяльності видатних істориків/історикинь.

Розвиток наукових досліджень історії України розпочався зі збору цікавої інформації про життя, звичаї, традиції українського народу та інших народів країни. Під час етнографічних експедицій учені записували також і перекази про історичне минуле, досліджували історичні документи. Поступово такі історичні дослідження ставали повнішими й відкривали очі людям на те, що український народ має свою цікаву історію.

Одним із засновників наукових досліджень історії України був **Михайло Максимович** (1804–1873 рр.) — видатний український учений-природознавець, історик, народознавець, письменник.

Цікавинкою його біографії є те, що він поєднував любов до ботаніки (наука про рослини) та історії України. Михайло Олександрович багато уваги приділяв збереженню фольклорної спадщини українського народу: видавав збірки українських народних пісень, був автором віршованого перекладу «Слова о полку Ігоревім» українською і російською мовами. Одним із напрямів досліджень Михайла Максимовича було обстоювання ідеї права на вільний розвиток і соборність українських земель.

Михайло Максимович
(художник — Тарас Шевченко, 1859 р.)

Важливий внесок у наукові дослідження України зробили вчені-історики **Микола Костомаров** та **Володимир Антонович**.

З-поміж інших науковців вирізнявся **Дмитро Яворницький** (1855–1940 рр.) — видатний український історик, археолог, народознавець, письменник. Усе життя досліджував історію запорозьких козаків. За результатами багаторічної праці він залишив нащадкам неоціненний скарб — працю **«Історія запорозьких козаків»**. Ця книжка — справжня енциклопедія історії козацтва: тут дізнаємося і про звичаї козацтва, і про бойове мистецтво, про більшість подій козацької історії.

Дмитро Яворницький за роботою

2. ЧОМУ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НАЗИВАЮТЬ «БАТЬКОМ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ»

Найвидатнішим представником історичної науки вважається **Михайло Грушевський** (1866–1934 рр.). Його змалку виховували в повазі до української мови, пісень, традицій. За порадою батька Михайло із захопленням вивчав наукові праці Миколи Костомарова, Михайла Максимовича й інших українських істориків.

За заповітом свого діда вступив до Київського університету Святого Володимира. Тут він навчався під керівництвом відомого історика Володимира Антоновича.

Після завершення навчання протягом багатьох років (з 1894 р. до 1914 р.) працював у Львові на посаді професора кафедри

Михайло Грушевський

всесвітньої історії. Його також обрали головою Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Завдяки наполегливій праці, організаторським здібностям Михайло Грушевський зміг перетворити Наукове товариство на провідну наукову установу України, яка об'єднувала бібліотеки, музеї, збирала архівні матеріали, здійснювала освітню і дослідницьку діяльність.

Однак головною справою життя вченого було створення великої праці — **«Історії України-Руси»** — 10-томного дослідження історії українських земель від давнини до другої половини XVII ст. Написанню цієї роботи він присвятив 38 років свого життя. Головна ідея наукових поглядів видатного історика — послідовний розвиток української історії від найдавніших часів.

3. НАТАЛІЯ ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО — ОДНА З ПЕРШИХ ЖІНОК ІСТОРИКІВ

Поміркуймо!

Ви, напевно, помітили, що в навчальному тексті переважно йдеться про істориків-чоловіків. Поміркуйте (дізнайтеся), із чим пов'язана така особливість.

Однією з перших дослідниць історії була **Наталія Полонська-Василенко** (1884–1973 рр.). Народилася вона в родині історика, тому змалку цікавилася сивою давниною.

Учена цікавилася різними важливими подіями української історії: досліджувала козацтво, історію української церкви, розвиток української історичної науки.

Наталія
Полонська-Василенко

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Хто започаткував наукові дослідження історії України».

Усно дайте відповіді на поставлені питання.

Хто започаткував наукові дослідження історії України?

Прекрасно

Коли жили і працювали перші українські вчені-історики?

Добре

Якими питаннями цікавилися українські історики/історикині?

Треба попрацювати

Які ідеї залишили нащадкам перші вчені-історики/-історикині?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Ви завершили роботу з мініпроектom «Лінія часу «Дослідники і дослідниці історії»». Перевірте, чи правильно зображено хронологічну послідовність дослідників історії України на малюнку.

Самій
Величко

Михайло
Максимович

Геродот

Михайло
Грушевський

Нестор
Літописець

III. Мислю творчо

«Кросворд навпаки». Сформулюйте запитання до розгаданого кросворду. Зверніть увагу, що питання до кросворду мають бути лаконічними (короткими), зрозумілими і мати форму називного речення.

Приклад,

По вертикалі:

5. Ім'я першої української жінки-історикині.

Пригадайте з уроків української літератури та з перших уроків історії, яке значення має заковане в ребусі поняття. Які ще усні форми передачі знань про минуле ви знаєте?

1. МІФИ В ЖИТТІ НАШИХ ПРЕДКІВ

На початку історії люди мали невеликий запас знань. Їм, як маленьким дітям, усе довкола було незнайомим і незрозумілим. Чому змінюються день і ніч? Де на небі взялися зірки? Як з'явилися люди? Ці та багато інших запитань виникали у найдавніших людей щодня.

Намагаючись пояснити для себе навколишній світ, люди розповідали історії про предмети, процеси, явища, події, що відбулися. Часто реальні події в цих розповідях змішувалися з вигаданими, явища природи набували людських рис, а люди наділялися надзвичайними здібностями. Ці оповіді дістали назву **міфи**. У наш час ми вважаємо давні міфи вигадками, але для наших предків вони були відображенням їхніх уявлень про світ. Міфи передавалися з покоління в покоління, сприймалися як правда, що не потребувала перевірки.

Досліджуючи давні міфи, вчені відтворюють сторінки життя людей у найдавніші часи.

Поміркуймо!

1. У книжках, фільмах, комп'ютерних іграх зустрічаються вислови «міфічні герої», «міфічна сила», «міфічні істоти», «міфічні предмети» тощо. Що, на вашу думку, вони можуть означати?
2. Які з наведених висловів можна використати, розповідаючи про давні міфи, а які — ні? Свою думку обґрунтуйте.

2. ЧИ ІСНУЮТЬ МІФИ У НАШ ЧАС

Діємо: практичні завдання

Визначте спільне й відмінне у міфах давнини й сучасних міфах. Результати дослідження запишіть до схеми.

Міфи давнини		Сучасні міфи
ВІДМІННЕ	СПІЛЬНЕ	ВІДМІННЕ

Під час туристичних мандрівок вам, напевно, доводилося чути як екскурсоводи прикрашають історію туристичних об'єктів цікавими легендами.

Виявляється, що міфи існують і в наш час. І створюють їх люди, але дещо інакше, ніж у давнину. Сучасні міфи створюють шляхом додавання до реальної події, об'єкту чи постаті вигаданих деталей, властивостей. Іноді це відбувається ненавмисне, коли відсутні достатні докази для відображення достовірної історії.

Іноді міфи вигадують навмисне, щоб зацікавити певним об'єктом або сформуванню стійке переконання щодо певних історичних подій, явищ, процесів, постатей.

Часом міфи сприймаються людьми як щира правда, «священна істина». Натомість вчені-історики закликають бути уважними і відрізнити історичні міфи від історичних фактів. Адже деякі міфи «романтизують» важкі криваві війни, інколи несуть в собі образу для певних спільнот. **Міфи, які створюють певні події історії, є не просто неправдивими, а навіть шкідливими.**

Поміркуймо!

Прочитайте судження української науковиці Наталії Кривди і визначте, чому люди вірять у різні міфи.

«Ми саме віримо в міф. Сила міфу в його неспростовності та ілюзорності. Річ у тім, що він завжди дуже емоційний та залучає особистий досвід. Тому коли ви намагаєтеся спростувати міф навіть через наукові аргументи, то можете зіткнутися з тим, що людині не потрібно нічого доводити. Вона «вірить», а значить «знає».

Факт чи фейк?

1. Уважно розгляньте сучасні фото одного із привабливих туристичних об'єктів Львова. Визначте, у чому полягає міф «львівської копальні кави». Поміркуйте, навіщо сучасні львів'яни створили цей міф.
2. Назвіть елементи зображень і відомі факти про каву, які дозволяють розвінчати міф львівської копальні кави.
3. Як ви вважаєте, чи варто розвінчувати подібні міфи? Обгрунтуйте свою думку.

Кав'ярня «Львівська копальня кави» (сучасні фото)

3. РОЗВІНЧУЄМО СУЧАСНІ ІСТОРИЧНІ МІФИ

Історія України завжди викликала жвавий інтерес в українських дослідників. З різних причин багато фактів нашого минулого перебували у забутті або й навіть під заборонаю політичних сил, що прагнули підкорити українців своїй владі. Тому одним із головних завдань сучасних істориків є дослідження «білих плям» української історії.

«Білими плямами» історії зазвичай називають недосліджені з різних причин історичні події, явища, процеси тощо.

Часто у ході дослідження «білих плям» історії дослідникам доводиться розвінчувати й досить популярні в суспільстві історичні міфи. Сучасні історики наполягають на тому, що навіть якщо міф підсилює значення тієї чи іншої історичної постаті, події чи явища, його все ж потрібно розвінчувати.

Отже, пропонуємо проаналізувати один із популярних свого часу міфів — міф про Михайла Грушевського як пер-

шого президента незалежної України. Варто зазначити, що його сліди можна знайти на сайтах навіть наукових установ.

Скриншот сайту Державного історико-культурного заповідника м. Острога (<https://ostrohcastle.com.ua/myhailo-grushevskyy/>)

Факт чи фейк?

Чи був Михайло Грушевський президентом?

Коло інтересів Михайла Грушевського було широким. У юні роки Михайло Сергійович пробував себе як письменник. Відомо, що свого часу він надрукував оповідання «Бех-аль-Джугур» та «Бідна дівчина».

Протягом життя він написав близько двох тисяч праць з історії, соціології, літератури, етнографії, фольклору, історії розвитку української історичної науки.

Як справжній патріот України Михайло Грушевський брав активну участь у боротьбі за волю України в роки Української революції 1917–1921 рр.: був обраний головою Української Центральної Ради та виступив ініціатором створення Конституції Української Народної Республіки.

Існує версія, що в день прийняття Конституції 29 квітня 1918 р. Михайла Грушевського було обрано президентом Української Народної Республіки.

1. Об'єднайтеся в дослідницькі групи. Проведіть історичне розслідування за допомогою рубрик «Думки істориків» і «Мовою документів» визначте, чи був насправді М. Грушевський обраний президентом України в 1918 р.
2. Доберіть у наданих джерелах (с. 107) докази, які спростовують міф про президентство М. Грушевського.

Думки істориків

Спростування науковцями Українського інституту національної пам'яті

Архівні документи не підтверджують існування такої посади. Не згадано про неї і в Конституції УНР, ухваленій в останній день Центральної Ради. Невідомо жодного акта, який був би підписаний Грушевським як президентом УНР. Офіційно Михайло Грушевський від березня 1917-го до 29 квітня 1918 року обіймав посаду Голови Центральної Ради УНР.

Конституція Української Народної Республіки, прийнята 29 квітня 1918 року, проголосила Україну суверенною парламентською державою. Її верховним органом стали Всенародні Збори, а Головою обрано Михайла Грушевського.

Уперше згадки про Михайла Грушевського як президента з'явилася в українській діаспорі та набули значного поширення у тогочасних газетних публікаціях. Відомо, що і сам Грушевський послуговувався візиткою, де був напис французькою мовою «President du Parlement D'Ukraine» (президент парламенту України — нині Голова Верховної Ради України), а також пізніше підписувався «бувший президент Української Центральної Ради».

«Ні одна Конституція Української Революції, ні Центральної Ради, ні Трудового Конгресу не мають у собі такого інституту, ні такої назви. Іноді голову Центральної Ради Михайла Грушевського звали президентом, але ця назва була не офіційна», — зазначав Володимир Винниченко.

Джерело: <https://cutt.ly/jOjsW2W>

Мовою документів

Конституція Української Народної Республіки 1918 р. (Статут про державний устрій, права і вільності УНР)

III. Органи влади Української Народної Республіки

22. Вся власть в УНР походить від народу, а здійснюється в порядку, установленім цим статутом.

23. Верховним органом влади УНР являються Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в УНР і формують органи виконавчої і судової влади УНР.

24. Вища власть виконавча в УНР належить Раді Народніх Міністрів.

25. Вищим органом судовим єсть Генеральний Суд УНР.

Джерело: <https://cutt.ly/HOjfFPj>

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Міфи в історії» — поєднайте кожне з питань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху. Усно дайте відповіді на поставлені питання.

Що зумовлювало появу міфів у давнину?

Прекрасно

З якою метою створюють міфи за сучасної доби?

Добре

Як перевірити достовірність історичної інформації?

Треба попрацювати

Чому важливо розвінчувати сучасні історичні міфи?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

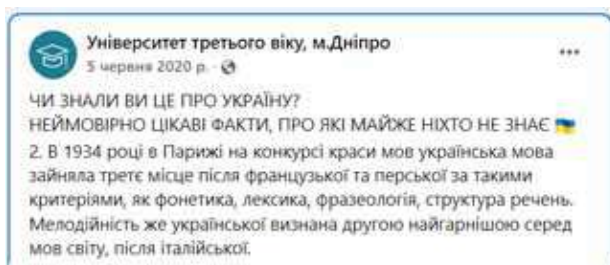
Як ви розумієте вислів «розвінчати міф»? Що для цього потрібно зробити?

III. Мислю творчо

«Розвінчуємо міфи». Розгляньте скриншот допису в мережі «Фейсбук», у якому поширюється сучасний міф про українську мову. Проведіть власне дослідження за допомогою інтернет-ресурсів:

1. З'ясуйте, у чому суть міфу про українську мову, поширеного на ресурсі.
2. Визначте, коли і за яких обставин виник цей міф.
3. З'ясуйте, хто з діячів був причетний до формування міфу.
4. Якими доказами спростовується міф про українську мову.

Висловіть власну позицію, чи варто руйнувати подібні міфи? Свою думку обгрунтуйте.

Історична пам'ять. Формування історичної пам'яті. Культура пам'яті

Пригадайте, які існують види історичних джерел.

1. УСНА ІСТОРІЯ

Ви знаєте, що історики дізнаються про минуле з різних історичних джерел. Серед них — речові та писемні пам'ятки. Наведіть приклади речових пам'яток і писемних джерел.

Чимало цікавих відомостей можна отримати і з усних історичних джерел. До них належать міфи, народні пісні, думи, перекази, легенди, спогади тощо.

Та особливу цінність мають *спогади людей, які пережили певні історичні події, були їх свідками або учасниками*. Завдяки їхнім свідченням ми можемо дізнатися про перебіг багатьох подій, зокрема:

- про події Другої світової війни, про сучасну війну на Сході України;
- про боротьбу за незалежність України;
- про відстоювання прав людини, участь у політичній боротьбі;
- про повсякденне життя, про будні чоловіків, жінок, дітей у місті та на селі в різні роки;
- про дитячі ігри та іграшки, про спосіб навчання дітей у різні часи;
- про сучасне життя різних релігійних громад на національних спільнот тощо.

Такі відомості дослідники можуть отримати через **інтерв'ю**.

Варто запам'ятати!

Інтерв'ю — бесіда дослідника або кореспондента з людиною на певну тему за чітким планом. Інтерв'ю обов'язково фіксується, записується у різний спосіб.

Історичні подробиці

Десятиліття тому спогади людей записували на папері, потім — за допомогою диктофонів. Зараз здебільшого використовується відеозапис інтерв'ю.

Свідчення про певні події, інтерв'ю записуються та вивчаються дослідниками **усної історії**.

Варто запам'ятати!

Усна історія — спосіб дослідження минулого через запис і вивчення **спогадів його свідків**.

У ході досліджень Інституту «Ткума» науковці записують спогади про різні історичні події — Голодомор, Голокост і Другу світову війну. Під час експедиції 2021 р. по Одеській області вдалося записати відеоінтерв'ю з людьми віком 85 років, 99 і навіть 103 роки.

Як ви думаєте, люди якого віку можуть розповісти про події Другої світової війни?

Діємо: практичні завдання

Підготуйте питання та візьміть інтерв'ю у своїх старших рідних та близьких про те, як вони жили, як вчилися, у які ігри грали у своєму дитинстві. Занотуйте відповіді у зошиті, або зафільтуйте відеозапис інтерв'ю за допомогою смартфона. За матеріалами інтерв'ю зробіть презентацію «Життя, навчання та ігри дітей у... роки».

Перевірте, як ви зрозуміли, що таке усна історія. Виконайте онлайн вправу

<https://cutt.ly/yPtmquh>

2. ШО ТАКЕ ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ

Наші старші рідні та близькі, бабусі та дідусі пам'ятають багато подій із свого життя. Вони можуть пригадати про своє навчання і роботу, про складні випробування і щасливі миті кохання. Їхнє, як і ваше минуле, є складовими спільної родинної історії. А історія кожної української родини є частинкою історії України.

Різні покоління людей є учасниками та свідками багатьох важливих подій історії нашого народу. Вони можуть розповісти про здобуття Україною незалежності та боротьбу за її збереження, про видатних українських вчених і суспільних лідерів, про відомих діячів культури і спортсменів. Поступово на основі знань і уявлень представників спільноти про минуле формується спільна **історична пам'ять**.

Варто запам'ятати!

Історична пам'ять — уявлення певної спільноти про свою історію та взаємини з іншими спільнотами.

Історична пам'ять українців включає народні уявлення про боротьбу за національне визволення, за побудову незалежної держави та героїв цієї боротьби, усвідомлення цінності української мови, культури та традицій.

Проте *про постаті в історії, про історичні події різні люди згадують по-різному, по-різному ставляться до деяких із них*. Ми бачимо, що у різних спільнот є різна історична пам'ять. Вона багато в чому залежить від того, кого вважають «своїм» або «чужим». При цьому «свої» герої можуть ідеалізуватися, набувати міфологічних рис досконалості та кращих людських чеснот. Натомість уявлення про їхніх супротивників, «чужих» отримують негативні риси. Тому не дивно, що *інколи герой одного народу в історичній пам'яті іншого є антигероєм чи навіть злочинцем*. Пошук «історичної правди» не приносить добрих результатів, адже у різних спільнот є різне уявлення про «історичну правду».

Відмінності в уявленнях спільнот про минуле зумовлені особливостями життя і розвитку суспільства.

Основні чинники, що формують історичну пам'ять

Історичні уявлення людини	Приналежність людини	Переконання та цінності людини
Особистий досвід і родинні історії	Приналежність до певної релігійної, національної спільноти	Ставлення до мови, національної культури, традицій
Інформація з книжок, фільмів, Інтернету	Приналежність до певного покоління	Моральні норми
Події, що викликають сильні емоції та почуття (зокрема Голодомор, Друга світова війна, Революція гідності)	Місце проживання людини, соціальне середовище	Світогляд, політичні переконання

3. КУЛЬТУРА ПАМ'ЯТІ

Різна історична пам'ять спільнот не означає, що у них немає спільного. Українці та інші народи усвідомлюють цінності людського життя, людських прав і свобод, важливість прагнення справедливості. Такі *цінності* є основою історичної пам'яті європейської спільноти, що формується. Ми живемо в одній країні, в Європі, на одній планеті. І тому *маємо формувати таку культуру пам'яті, яка базується на взаєморозумінні та взаємоповазі з іншими спільнотами.*

Варто запам'ятати!

Культура пам'яті — сформоване в суспільстві ставлення до історії свого народу, традиції вшанування героїв, розуміння історичних процесів. Культура пам'яті виражається як у переконаннях, так і в певних ритуалах, пов'язаних із вшануванням історичних постатей і відзначенням історичних подій.

Ми маємо пам'ятати, що в історії кожного народу були трагічні сторінки. Так, вірменський народ пережив геноцид (масові вбивства) у 1915 р.; український народ — Голодомор

РОЗДІЛ 3

1932–1933 рр.; євреї були жертвами Голокосту — масових вбивств нацистами у період Другої світової війни; тоді ж нацисти знищували ромів; кримські татари та інші спільноти Криму зазнали радянської депортації (насильницького виселення з багатьма жертвами) у 1944-му році. Ми маємо співчувати усім, бо *чужого болю не буває*.

Поміркуймо!

Метою Музею «Пам'ять єврейського народу та Голокост в Україні» у м. Дніпро є поширення знань про Голокост. Водночас тут створені експозиції, присвячені вірменській трагедії, Голодомору, знищенню ромів, депортації кримських татар, іншим людським трагедіям.

Як ви думаєте, чим зумовлений такий погляд на історію?

Навіть згадуючи про найтрагічніші сторінки національної історії, зокрема про Голодомор, *треба говорити не тільки про знищення, а й про опір і рятування людських життів*. А крім того, ми маємо пишатися своїми досягненнями та перемогами, шанувати видатних представників наших народів та їхні здобутки.

Треба прагнути до розуміння «інших» і бути толерантними в своїх оцінках. Для цього ми маємо любити свій народ, поважати свою культуру, та бути відкритими до пізнання історії та традицій інших народів і релігій.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Історична пам'ять. Формування історичної пам'яті. Культура пам'яті» — поєднайте кожне з питань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху. Усно дайте відповіді на поставлені питання.

Що означають поняття «усна історія», «історична пам'ять»?

Прекрасно

Чому історична пам'ять спільнот відрізняється?

Добре

Чим відрізняється історична пам'ять від наукових знань історії?

Треба попрацювати

Якою має бути культурна пам'ять?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

- Об'єднайтеся у творчі групи. Уявіть, що ви берете інтерв'ю в учасника/учасниці подій проголошення незалежності України, олімпійського чемпіона/чемпіонки, ветерана/ветеранки АТО-ООС. Як ви маєте підготуватися до зустрічі? Які питання ви хотіли би поставити співрозмовнику? Працюючи в групі складіть запитання для інтерв'ю.
- У чому полягає важливість дотримання певної культури пам'яті?

III. Мислю творчо

- Відвідайте офіційний сайт Українського інституту національної пам'яті. Дізнайтеся, якими питаннями займається ця державна установа. У чому полягає значення її діяльності? Підготуйте коротку віртуальну екскурсію сайтом УІНП, представте її в класі.

<https://uinp.gov.ua/>

- Складіть запитання до матеріалу уроку. Скористайтесь хмаринкою-підказкою. Запропонуйте друзям дати на них відповіді.

Історія України в пам'ятках і пам'ятниках. Пам'ятки історії рідного краю

На якій з ілюстрацій зображено пам'ятник, а на якій — пам'ятка історії? Як ви думаєте, у чому полягає відмінність між пам'ятниками та пам'ятками історії?

1. ІСТОРІЯ ДОВКОЛА НАС

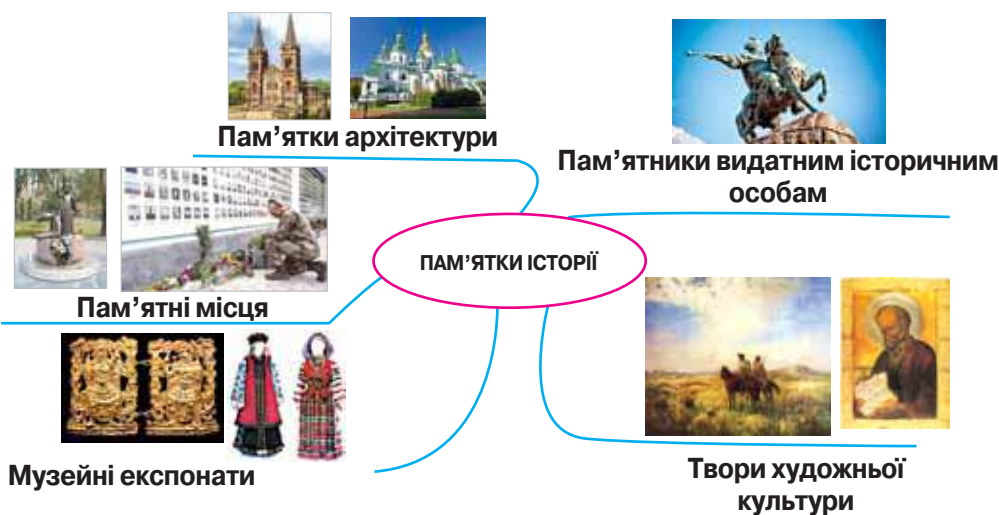
Мандруючи Україною, ви, напевно, звертали увагу на різноманітні пам'ятники на вулицях міст і сіл, стародавні будівлі. Буває, що цілі квартали міста збереглися від давнини до нашого часу. У музеях ми із цікавістю розглядаємо предмети побуту, давні документи, археологічні скарби нашої землі. Від покоління до покоління народ передає спогади, легенди, перекази про своє історичне минуле. Пам'ятники та інші витвори мистецтва, а також речі з минулого належать до пам'яток культури. Їх виготовляють з певних матеріалів, оздоблюють відповідно до естетичних уявлень свого часу. Вони несуть певну інформацію про події, яким присвячені. Це надбання народу, наша культурна спадщина від попередніх поколінь.

Варто запам'ятати!

Пам'ятник — споруда для вшанування пам'яті про людей і події.

Пам'ятки історії — визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям і діяльністю відомих осіб, культурою і побутом народів.

1. Розгляньте ілюстровану схему, покажіть на ній пам'ятники і пам'ятки.
2. Поясніть, яку інформацію про минуле нашого народу «розповідають» зображені об'єкти.
3. Поміркуйте, чому пам'ятники можуть також бути і пам'ятками історії.

2. ВИДИ ПАМ'ЯТНИКІВ. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В ПАМ'ЯТКАХ І ПАМ'ЯТНИКАХ

На знак пошани до важливих подій історії, видатних діячів встановлюють пам'ятники. Якщо митець хоче увіковічити в пам'ятникові певні історичні події чи багатьох людей, він створює **скульптурну групу**. На честь переможних воєнних походів правителі й полководці наказували будувати пишно прикрашені **тріумфальні арки**, **колони**. Для вшанування пам'яті видатних діячів споруджують **статуї** (постать у повний зріст) чи **бюсти** (погруддя). Якщо такий діяч народився чи певний час жив і працював у населеному пункті, тоді на будинку встановлюють **меморіальну дошку** з короткою інформацією про нього.

На вулицях наших міст і сіл ми найчастіше можемо бачити **обеліски** — величні пам'ятники, присвячені людям, які загинули на фронтах Другої світової війни. Також велику кількість пам'ятників встановлено на честь борців за волю України: воїнам українських армій, видатним письменникам. У багатьох містах і селах споруджують **пам'ятні знаки**

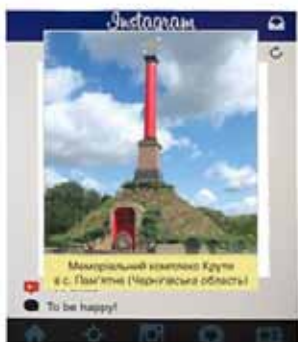
для вшанування людей, що померли під час Голодомору в Україні 1932–1933 рр.

Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся в дослідницькі групи і виконайте дослідження зображень історичного колажу «Історія України в пам'ятках».

1. Уважно розгляньте ілюстрації історичного колажу і підписи до них. Визначте, на яких із них зображено пам'ятники, а на яких історичні пам'ятки.
2. З'ясуйте, яким подіям, історичним діячам і діячкам присвячені зображені пам'ятники.
3. Визначте, які серед цих пам'ятників є скульптурною групою, бюстом, статуєю, обеліском.
4. Визначте час створення історичних пам'яток і які особливості життя суспільства вони ілюструють.
5. Поміркуйте, що можна назвати справжніми «свідками» історії: історичні пам'ятки чи пам'ятники.
6. Висловіть позицію щодо питання: чому потрібно охороняти пам'ятки і пам'ятники. Хто, на вашу думку, має оберігати пам'ятки і пам'ятники? Яка роль в збереженні пам'яток і пам'ятників держави, спільноти, окремої людини?

3. ЧОМУ ПОТРІБНО ОХОРОНЯТИ ПАМ'ЯТКИ І ПАМ'ЯТНИКИ

У нашій державі збереженню пам'яток історії та культури приділяється значна увага. Відповідно до **Закону України «Про охорону культурної спадщини»** цінні пам'ятки історії вносять до Державного реєстру нерухомих пам'яток. Загалом в Україні під охороною перебуває близько 130 тис. пам'яток. І цей список постійно оновлюється. Є в нашій країні також пам'ятки, які вважаються надбанням усього людства. Вони внесені до списку Світової спадщини ЮНЕСКО.

Діємо: практичні завдання

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, які об'єкти в Україні належать до списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Для виконання завдання можна скористатися віртуальною Гугл-картою <https://cutt.ly/6Oj4DRQ>

Гугл-карта об'єктів ЮНЕСКО

4. ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ РІДНОГО КРАЮ

Діємо: практичні завдання

Виконайте мінідослідження «Пам'ятки історії мого рідного міста (села)»: оберіть пам'ятку історії чи пам'ятник, що є у вашому місті (селі), та дослідіть її (див. запропоновану нижче пам'ятку). Представте результат своєї роботи у класі в довільній формі (*розповідь, презентація тощо*).

Як дослідити історичну пам'ятку

1. Що це за пам'ятка? До якої групи вона належить?
2. Де вона розташована? Яка на вигляд?
3. Коли було створено пам'ятку? (*Вкажіть століття або точну дату, якщо її можна встановити*)
4. Яким подіям у минулому чи історичним діям присвячена пам'ятка? Що вона засвідчує?
5. Хто створив пам'ятку? (*Ім'я архітектора, художника, скульптора, інженера*)
6. Які елементи пам'ятки дають змогу отримати інформацію про минуле?
7. Історію і культуру якого народу чи народів відображає пам'ятка?

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Історія України в пам'ятках і пам'ятниках. Пам'ятки історії рідного краю» — поєднайте кожне з питань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху. Усно дайте відповіді на поставлені питання.

Чим відрізняються історичні пам'ятники і пам'ятки?

Прекрасно

Чому важливо охороняти пам'ятки і споруджувати пам'ятники?

Добре

Які бувають види пам'ятників?

Треба попрацювати

Які пам'ятки і пам'ятники є у вашому місті/селі?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Що спільного й відмінного між історичними пам'ятками та пам'ятниками? Коли пам'ятник стає пам'яткою історії?
2. Подискутуйте у класі щодо питання: «Чи припустимо руйнувати пам'ятники?»

III. Мислю творчо

1. Уявіть, що ви працюєте в туристичній агенції. Вам поставили завдання розробити туристичний маршрут «Історичні пам'ятки ЮНЕСКО в Україні». Підготуйте для представлення у класі рекламний постер про пам'ятки вашого маршруту.

Інформація постеру має містити такі дані: 1) зображення пам'ятки; 2) де розташована пам'ятка; 3) коли її було створено; 4) хто автор/авторка пам'ятки (якщо це відомо); 5) яку інформацію про минуле вона «розповідає»; 6) міфи і легенди пам'ятки (якщо вони є).

2. Спробуйте зробити свій внесок у популяризацію історичних і пам'ятних місць вашого населеного пункту: нанесіть ці об'єкти на Гугл-карту вашого міста чи села. Тоді багато людей зможуть дізнатися про визначні місця вашої малої батьківщини за допомогою мобільних пристроїв.

Інструкція до роботи з Гугл-картою

<https://cutt.ly/kYh2pNs>

§ 21

Урок узагальнення «Історична наука та історична пам'ять»

1. ЛОГІЧНІ ПАРИ

Утворіть логічні пари: доберіть до текстових карток відповідні зображення. Свій вибір обгрунтуйте.

Усна історія

Культура пам'яті

Історична пам'ять

2. ЗАКODOBАНИЙ ЛИСТ

Ми отримали закодованого листа, у якому усі імена, назви та числа переплуталися. Розгадайте анаграми і ребуси – відгадайте закодовані імена дослідників історії України та ключові слова і дати, пов'язані з ними. Утворіть за допомогою стрілок логічні пари.

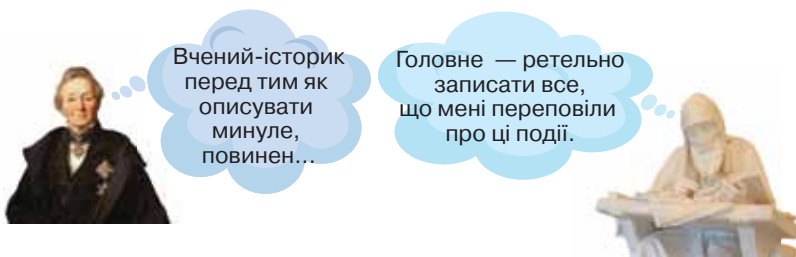
1	ЕСОНТР
2	ЯРКІОЙЦІЬНВ
3	ТДГОРЕО
4	КЕЧОВИЛ

А	 ☞ 5=Ц
Б	 ☞ 4=0
В	
Г	

3. ІСТОРИКИ ДИСКУТУЮТЬ

Уявіть, що ви стали свідками дискусії відомих істориків щодо головних завдань дослідників історичного минулого. Ознайомтеся з думками видатних і дайте відповіді на запитання:

- 1) На якому з етапів розвитку історичної науки працювали вчені?
- 2) Продовжте висловлювання Л. фон Ранке про завдання справжнього вченого-історика.
- 3) Чи зазнали змін, на вашу думку, уявлення про завдання істориків у наш час.

4. ГОСТИНИ У КВІНТИЛІАНА

1. Підготуйте промову для виступу перед класом на одну із запропонованих тем: «Історичні міфи: користь і шкода».

Для того щоб ваша промова звучала переконливіше, скористайтеся порадою античного вченого й оратора Марка Фабія Квінтіліана. Своїм учням він радив, будуючи висловлювання, треба намагатися відповісти на запитання: **Хто? Що? Де? Коли? Чим? Як? Чому?**

2. Виступіть як оратор перед однокласниками/однокласницями класу. Під час промови звертайте увагу на стиль промови, емоції, свою позу (*як ви будете стояти*).

5. ЩО МИ НАВЧИЛИСЯ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал розділу за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням:

<https://forms.gle/7din5EHNhVkv1qw6A> або скористайтеся смартфоном – зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху!

Розділ 4

Розвиток людства
упродовж історії

§ 22

Поява і розселення людини на Землі

Пригадайте, що вивчає історична наука. Коли розпочався історичний час?

1. ІСТОРІЯ СВІТУ І УКРАЇНИ НА ЛІНІЇ ЧАСУ

Від появи людини минули мільйони років, протягом яких життя людей зазнало істотних змін. Усе завдяки неймовірній працелюбності людини і прагненню більше дізнатися про довоколишній світ.

Історія України є невід'ємною частиною історії людства. Ви зможете в цьому переконатися, здійснивши мандрівку в історичному часі.

У тривалій і насиченій подіями історії людства історики виокремлюють кілька етапів — історичних періодів.

Варто запам'ятати!

Періодизація історії людства — умовний поділ історії людства на певні хронологічні періоди за схожими ознаками розвитку.

Історична періодизація

Первісність	Стародавній світ	Середньовіччя	Ранній новий час	Новий час	Новітній час
					
Україна Трипільська культура	Україна Кіммерійці, скіфи, сармати, античні міста	Україна Княжа Русь-Україна, Королівство Руське	Україна Козацька доба, становлення української козацької держави	Україна Національне відродження, становлення української нації	Україна Творення незалежної держави
Поява людини — 3000 р. до н. е.	3000 р. до н. е. — 476 р. н. е.	476–1492 рр.	1492–1789 рр.	1789–1914 рр.	1914 р. — сьогодні

2. ПОХОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ

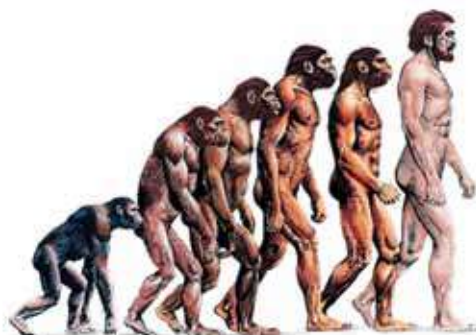
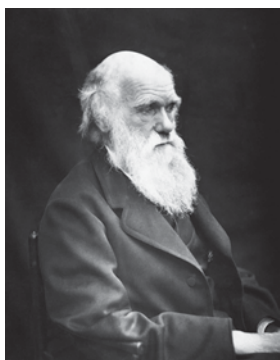

Поміркуймо!

Чому людину завжди цікавило питання її походження? Які ви знаєте ідеї щодо походження людини?

Походження людини є таємницею, як і виникнення життя на нашій планеті. Тривалий час, до XIX ст., людину, як і саму Землю та все живе на ній, вважали творінням Бога. Наприклад, давні жителі Месопотамії вірили в те, що боги виліпили людей зі своєї крові та глини. А згідно зі священною книгою християн Біблією на шостий день після створення світу Бог за Своїм образом і подобою створив перших людей — Адама і Єву. Їхні нащадки продовжили людський рід і розселилися по всій Землі. Так розпочалася історія людства, на думку християн.

Проте єдиною прийнятою в науці теорією походження життя на Землі є еволюційна теорія, яка стверджує про земне і природне походження людства. Наукове осмислення цієї проблеми пов'язане з ім'ям видатного англійського вченого-природознавця Чарльза Дарвіна. Порівнюючи викопні рештки тварин і рослин, він доводив, що життя на Землі розвивалося від простих форм до складних поступово еволюційним шляхом. Сьогодні вчені володіють різноманітними інструментами для вивчення природи і продовжують дотримуватися еволюційної теорії Чарльза Дарвіна.

Походження людини за теорією Чарльза Дарвіна

Поміркуймо!

Чому питання походження людини до сьогодні залишається предметом дискусій учених? Як ви думаєте, чому сьогодні ані спростовано, ані підтверджено жодної з теорій походження людини?

3. ПОЯВА ПРЕДКІВ ЛЮДИНИ

Епоха первісного суспільства — найдовша в історії людства. Один з найдавніших пращурів людини — *Homo habilis* («гомо габіліс», що означає «людина вміла») — з'явився в Східній Африці.

Близько 35 тис. років тому з'явилася людина сучасного типу — *Homo sapiens* («гомо сапієнс», що означає «людина розумна») — **кроманьйонець**.

Праця створила «людину розумну». В колективній праці (полювання, рибальство, облаштування житла, опанування вогню), у процесі спілкування в людини поступово вироблялося мовлення. Все необхідне для життя тодішні люди виготовляли з природних матеріалів: каменю, дерева, кісток, шкіри. Під час постійного вирішення завдань — як виготовити гостру палицю-спис, як зробити з каменю ножеподібну пластину, як вичинити шкіру для накидки — розвивався мозок людини.

Діємо: практичні завдання

1. Уважно прочитайте текст підручника про кроманьйонців, перегляньте відео.
2. Складіть список завдань «людини розумної». З якою метою виконувалися ці завдання. Які навички, знаряддя необхідні для їх виконання.
3. Які труднощі очікували первісну людину під час колективної/індивідуальної праці?

Кроманьйонці

Тривалість 01 хв 40 с

<https://cutt.ly/UPtQXLF>

Поміркуймо!

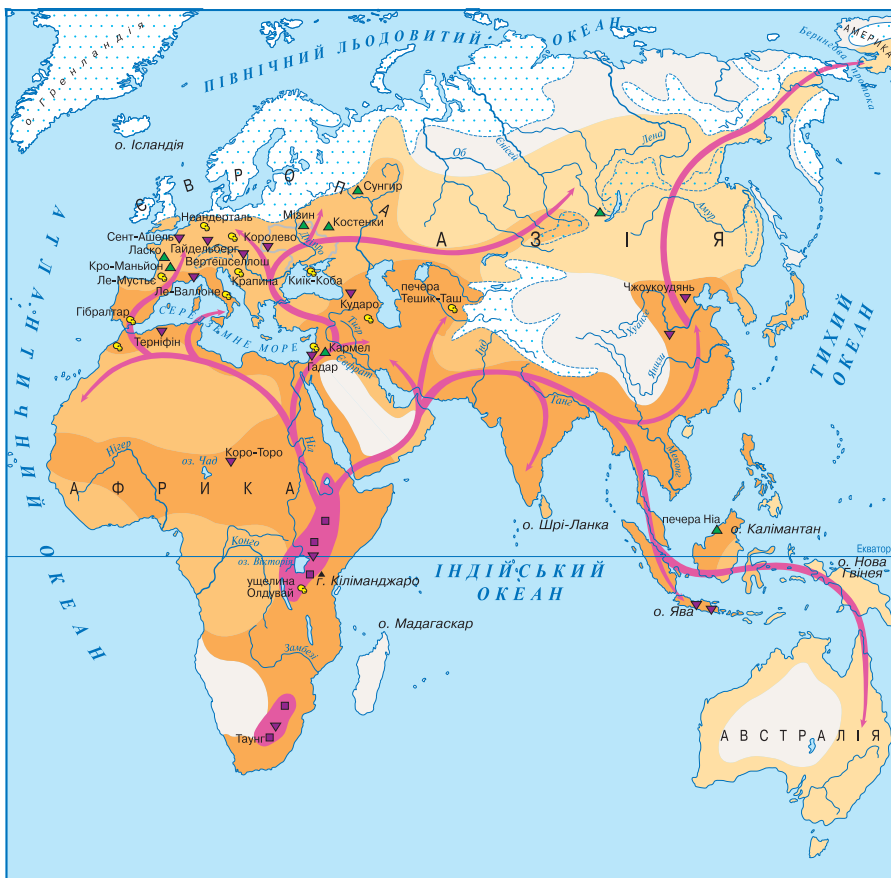
Які важливі відкриття були зроблені первісною людиною?

Діємо: практичні завдання

1. Уважно розгляньте карту. На якому континенті з'явилися ймовірні осередки перших людей? Коли це відбулося? На вашу думку, які чинники впливали на появу людей у цих регіонах?
2. Покажіть на карті напрямки розселення давньої людини?
3. За допомогою легенди карти укладіть хронологічну послідовність розвитку людини: людей прямоходячих, неандертальців, «людини розумної».

ПОЯВА І РОЗСЕЛЕННЯ ПЕРВІСНИХ ЛЮДЕЙ НА ЗЕМЛІ

■ Імовірні осередки появи перших людей на Землі (2,6 млн років тому)

→ Шляхи розселення давньої людини

Заселення Землі давньою людиною:

■ 1,5 млн років тому

■ 50 тис. років тому

■ 10 тис. років тому

○ Райони, вкриті останнім зледенінням (близько 20 тис. років тому)

Знахідки слідів життя:

■ Таунг австралопітеків і людей умілих, 2,6–1,5 млн років тому

▼ о. Ява архантропів, або людей прямоходячих (пітекантропи, синантропи, гайдельберзькі люди), 1,5 млн – 150 тис. років тому

○ Неандерталь палеоантропів (неандертальці), 150–35 тис. років тому

▲ Кро-Маньйон неоантропів, або людей розумних (кроманьйонці), 35–10 тис. років тому

1400 км

4. ПОЯВА ПЕРВІСНИХ ЛЮДЕЙ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Первісна людина на території України з'явилась майже **мільйон років тому**. Залишки діяльності найдавніших на території України первісних людей були знайдені на одній з гір, над річкою Тисою біля **с. Королеве** Виноградівського району на Закарпатті.

Діємо: практичні завдання

1. Уважно розгляньте карту, знайдіть і покажіть на карті стоянки первісних людей на території України.
2. За допомогою легенди карти укладіть хронологічну послідовність появи стоянок первісних людей.
3. На вашу думку, які пам'ятки з цих стоянок могли зберегтися до нашого часу?

РОЗСЕЛЕННЯ ПЕРВІСНИХ ЛЮДЕЙ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Поміркуймо!

З якою метою, на вашу думку, на сучасних українських грошах зображують події далекого минулого нашої країни?

Браслет з ікла мамонта з Мізинської стоянки

Монета номіналом 20 гривень «Палеоліт»

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання: оцініть свої успіхи в опануванні теми «Історія світу і України на лінії часу» — поєднайте кожне з питань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху. Усно дайте відповіді на поставлені запитання.

Коли і де з'явилися первісні люди на Землі?

Прекрасно

Про які пам'ятки про життя первісних людей ви дізналися?

Добре

Чому немає єдиного підходу до визначення походження людини?

Треба попрацювати

За допомогою яких історичних джерел вчені дізнаються про життя первісних людей?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Як ви думаєте, чи відрізняються стоянки первісних людей на території України та в інших місцях, наприклад, Азії чи Африки?
2. Як зміни природного середовища вплинули на розвиток первісної людини?
3. Уявіть себе дослідниками історичних джерел: складіть запитання, за допомогою яких можна розповісти про одну з археологічних пам'яток, зображених у тексті параграфа.

III. Мислю творчо

1. Уявіть, що вам вдалося побувати на стоянці первісної людини на території України. Що ви там побачили? Що вразило найбільше? Створіть лепбук «Реконструкція стоянки первісних людей».
2. Дізнайтеся з додаткових джерел, чи існують у наш час на Землі спільноти, які живуть способом життя первісних людей. Висловіть припущення, яку допоміжну історичну дисципліну варто було б долучити до їх вивчення.

Напевно немає такої людини, яка не знала б про єгипетські піраміди і сфінкса. Як люди ще в середині III тис. до н. е. змогли побудувати такі велетенські споруди та ще й правильної форми? Зрозуміло, що для виконання такої роботи, людям потрібно було бути добре обізнаними в науці, мати потужні знаряддя і головне — бути згуртованими й організованими.

Протягом III тис. до н. е. — V ст. н. е. людство зробило важливий крок у розвитку. Поступово **удосконалювалися знаряддя праці**. Люди навчилися виготовляти залізо, управляти такими природними явищами, як розливи річок. Спеціальні системи для поливу земельних угідь давали змогу отримувати кращі врожаї. Потреба в записуванні інформації сприяла винайденню **писемності**. Спостереження за довколишнім світом сприяли розвитку **наукових знань**.

Оскільки людей ставало більше, виникла потреба у створенні системи упорядкування відносин між ними. У суспільстві виокремилися люди, які керували іншими членами спільнот. Так **виникли найдавніші держави**: Єгипетське царство, міста-держави в Межиріччі та Індії, Давній Греції та інших куточках світу. Величною державою стародавнього світу вважається Римська імперія.

У ході розвитку людських спільнот виробилися певні правила співжиття членів суспільства. Спочатку вони існували в усній формі. А близько 1757 р. до н. е. цар Вавилону Хаммурапі наказав записати ці правила на спеціальному камені. Так було створено **перший в історії людства збірник законів**. А закони Стародавнього Риму — **римське право** — лягли в основу законів багатьох розвинених країн сучасності.

У ті часи **люди були надзвичайно релігійними** — вірили в те, що світом правлять боги. Імена богів у всіх народів були різними, але в уяві людей вони мали схожі риси. Богів шанували. Влаштовували на їхню честь свята. Одним із таких свят були Олімпійські ігри Давньої Греції, започатковані 773 р. до н. е. на честь бога Зевса. Як ви знаєте, і в наш час Олімпійські ігри є великим міжнародним спортивним святом.

За доби Стародавнього світу **постали релігії** — юдаїзм, буд-

дизм і християнство. Рівень розвитку тодішніх суспільств дозволяв здійснювати **будівництво величних пам'яток культури**: храмів, палаців, статуй богів тощо. Чимало пам'яток тих часів, як от: єгипетські піраміди, Великий китайський мур, афінський акрополь, священна книга християн Біблія, архітектурні пам'ятки Рима збереглися до наших днів. Про деякі величні пам'ятки — наприклад, «сім чудес світу» — ми знаємо з легенд і свідчень сучасників.

Багато уваги люди античності приділяли навчанню дітей. До речі, перші **школи** були засновані саме за тієї доби. Головними науками були письмо, читання, лічба. Привчали дітей і до праці. Виховували в строгій покорі старшим членам родини і суспільства.

Завершилася епоха Стародавнього світу у 476 р., коли припинила існування Західна Римська імперія.

Варто запам'ятати!

Держава — це форма співжиття на певній території людської спільноти, якою управляють спеціальні органи влади за допомогою визначених правил — законів.

Діємо: практичні завдання

Підготуйте текст екскурсії до однієї із пам'яток стародавнього світу (античної доби) за допомогою пам'ятки «Як дослідити історичну пам'ятку» (с. 118).

Великі піраміди і сфінкс

Великий китайський мур

Афінський акрополь
(сучасна реконструкція)

Римський Пантеон

Стела із законами Хаммурапі
(зберігається в музеї Лувр у Франції)

2. ЯКІ НАРОДИ ЖИЛИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ ЗА ДОБИ АНТИЧНОСТІ

На теренах України за доби стародавнього світу жили різні народи. У I тис. до н. е. населення продовжувало займатися землеробством і скотарством. А у степах Північного Причорномор'я протягом IX ст. до н. е. — III ст. н. е. по черзі панували войовничі народи **кіммерійців**, **скіфів**, **сарматів**.

Кіммерійці
(розпис на давній вазі, VI ст. до н.е.)

Мовою документів

Цікаво, що кіммерійці — це перший народ, достовірну назву якого ми знаємо завдяки згадкам у писемних джерелах того часу. Перша писемна згадка про них зустрічається в поемі «Іліада» давньогрецького автора Гомера.

Гомер про кіммерійців

Зевс, до ахейців наблизивши Гектора з військом троянців,
 При кораблях їх лишив, щоб трудилися вони ненастанно
 В ратному ділі; а сам одвернув яснозорії очі
 В даль, озираючи землю фракіян, тих вершників бистрих,
 Мідян, бійців рукопашних, славлених кобилодойців [кіммерійців]
 Молокоїдів [кіммерійців] убогих, над всіх на землі справедливих.
 Іліада, XIII, 1–6

Визначте, як Гомер називав кіммерійців. Чому він дав саме такі назви цьому народові?

У південних степах досі збереглися **кургани** — поховання знатних скіфів. Археологи під час розкопок знайшли предмети побуту скіфів, зброю, чудові золоті прикраси. Однією з найвідоміших пам'яток скіфів є **золота пектораль** — нагрудна прикраса, знайдена археологом Борисом Мозолевським у кургані Товста Могила на Дніпропетровщині. А з племенами сарматів пов'язують появу легенд про войовничих жінок-амазонок.

Золота скіфська пектораль — нагрудна прикраса (IV ст. до н. е., курган Товста могила, Дніпропетровська область)

Археолог Борис Мозолевський з пектораллю (фотограф — Володимир Жлуденко, 1980-х років)

Відео «Як Б. Мозолевський знайшов скіфську пектораль» (тривалість 2 хв 07 с) <https://cutt.ly/bPtWSwE>

1. Перегляньте відео і складіть запитання до нього, що дозволять дізнатися як учні/учениці зрозуміли його зміст.
2. Чим інформація відео була для вас корисною?

Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся в групи і дослідіть зображені пам'ятки як історичне джерело (скористайтеся пам'яткою на с. 20).

Монета скіфського царя Атея

Сусідами цих народів були стародавні греки, які в пошуках нових земель припливли з Греції на узбережжя Чорного моря і заснували свої поселення-колонії. Протягом VII ст. до н. е. — IV ст. н. е. **грецькі міста Херсонес, Пантікапей, Ольвія, Тіра** та інші були осередками розвиненої культури і центрами торгівлі.

Руїни Херсонесу поблизу м. Севастополь у Криму (сучасне фото)

Наприкінці доби Античності на історичну сцену вийшли наші предки **слов'яни**. У I ст. н. е. писемні джерела називали їх венетами.

Діємо: практичні завдання

1. Об'єднайтеся в пари і складіть два запитання до теми «Які народи жили на теренах України за доби Античності».
2. За бажанням (якщо потрібна допомога) для складання запитань використовуйте наведені питальні слова і фрази: «Де?», «Коли?», «Коли можна використовувати?», «Які ви знаєте?», «Чим відрізняються?».
3. Обміняйтеся запитаннями з однокласницями/однокласниками.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. **Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Що пам'ятає древній сфінкс» — поєднайте кожне з питань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху. Усно дайте відповіді на поставлені запитання.

Яких успіхів досягло людство за доби Античності?

Прекрасно

Які пам'ятки стародавнього світу збереглися до наших днів?

Добре

Які народи жили на теренах України за Античності?

Треба попрацювати

Чим відрізнялося життя людей Античності від первісних часів?

Нічого не зрозуміло

2. Позначте на лінії часу періоди проживання на теренах України згаданих у тексті параграфа народів.
3. Виконайте онлайн-вправу <https://cutt.ly/mPtEr4u>.

II. Обговоріть у групі

Обговоріть у класі роботу зі складання мапи думок за текстом параграфа:

- 1) Що в цій роботі видалося вам знайомим?
- 2) Який досвід у роботі над мапою думок був новим?
- 3) Чи зустрілися ви з труднощами в ході роботи?
- 4) Чи хотіли б ви в майбутньому виконувати такий проєкт?

III. Мислю творчо

1. Підготуйте рекламний постер довільного формату віртуальної мандрівки «Сім чудес стародавнього світу». Інформація постеру обов'язково має містити такі дані:
- 1) зображення пам'ятки;
 - 2) де розташована пам'ятка;
 - 3) коли її було створено.
2. Дізнайтеся з додаткових джерел, хто такий Герострат. Який вчинок він здійснив, щоб увійти в історію? Дайте оцінку діям Герострата.

Середні віки: «темні часи» чи доба прогресу

Пригадайте, які зміни відбулися в житті людства за доби Стародавнього світу. Поясніть значення слів історичної хмаринки «Античність».

1. СЕРЕДНІ ВІКИ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Поміркуймо!

1. Як ви розумієте поняття «прогрес» і вислів «темні віки»?
2. Поміркуйте над темою уроку. Висловіть припущення, які дискусії тривають щодо характеристики середніх віків?

Читаємо й розуміємо

Ми продовжуємо мандрівку історичними епохами розвитку людства. Під час мандрівки ми будемо удосконалювати вміння складати **мапу думок**. Назва нашого нинішнього проєкту «Досягнення Середніх віків».

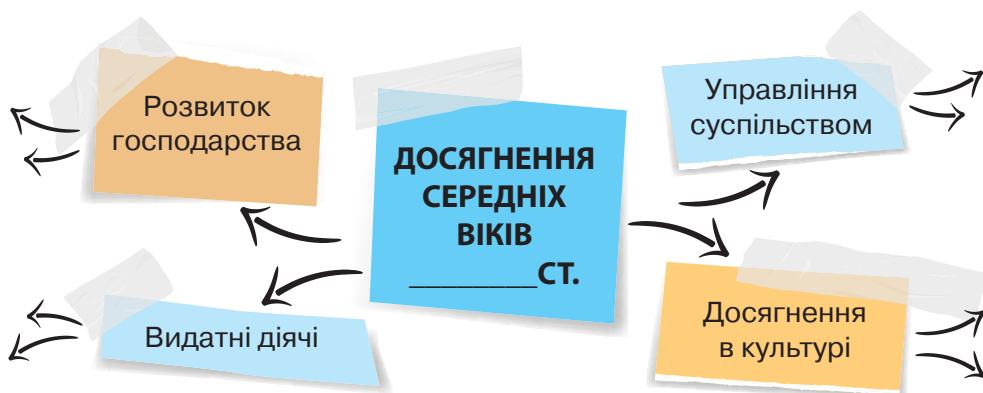
Виконайте такі завдання:

1. Підготуйте матеріали для виготовлення мапи думок: для роботи можна скористатися прикладом у підручнику, аркушами паперу або інтернет-ресурсами, наприклад <https://coggle.it> або іншим відомим вам сервісом.
2. Об'єднайтеся в дослідницькі групи за назвами гілок мапи думок (дивіться малюнок нижче).
3. Прочитайте текст і запишіть до мапи думок, які нові відкриття і досягнення зробило людство за доби Середньовіччя у галузі господарства, управління суспільством, розвитку культури; запишіть видатних історичних діячів епохи.
4. За бажанням проілюструйте мапу думок тематичними малюнками.

Мапа думок онлайн

Увага! У тексті ми не здійснювали жодних кольорових позначок. Особливості епохи Середніх віків вам потрібно визначити самостійно.

Приклад мапи думок «Досягнення Середніх віків»

У деяких давніх містах України чи інших країн Європи ви могли звернути увагу на могутні старовинні замки, храми зі стрільчастими віконницями. Ці пам'ятки залишилися нам у спадок від епохи **Середніх віків (або Середньовіччя)**.

В уяві багатьох доба Середньовіччя (**середина V ст. — кінець XV ст.**) пов'язана з образами войовничих рицарів, які змагалися в бойовому мистецтві на рицарських турнірах. Свої подвиги рицарі присвячували Прекрасній Дамі. До речі, саме ця епоха додає багато роботи науці геральдиці, бо кожен рицар повинен був мати власний герб і девіз. Хоча загалом рицарі завдавали й багато клопоту мирним жителям, бо за доби Середньовіччя вони часто воювали й іноді діяли не зовсім по-рицарськи.

Із часом подвиги рицарів стали історією, але досягнення середньовічного суспільства й досі слугують людству. Важливе місце в житті суспільства за середніх віків посідала віра в Бога. Будівництво величних християнських храмів — соборів — об'єднувало людей багатьох поколінь. А на Сході зародилася одна зі світових релігій — іслам.

Відвідайте середньовічне європейське місто Берген. Висловіть судження, чи зручним було місто для проживання людей.
Тривалість 04 хв 40 с
<https://cutt.ly/Vi4CRuG>

РОЗДІЛ 4

Від доби Середньовіччя бере свій початок більшість сучасних міст Європи. У містах вирувало життя. Розвивалися ремесла й торгівля.

У середні віки утворилися держави, що існують і в наш час: Англія, Франція, Іспанія, Польща, Чехія та ін. У європейських державах було закладено фундамент сучасної демократії: засновані парламенти, почало формуватися усвідомлення цінності прав людини.

Люди дедалі більше розуміли необхідність навчання — так виникли університети, у яких розвивалися освіта й наука. У середні віки в Європі з'явилася перша друкована книга. Винахідником книгодрукування вважається Йоганн Гуттенберг. Про новини люди почали дізнаватися з газет. Учені винайшли термометр і барометр, телескоп і мікроскоп. Було створено вчення про обертання планет навколо Сонця.

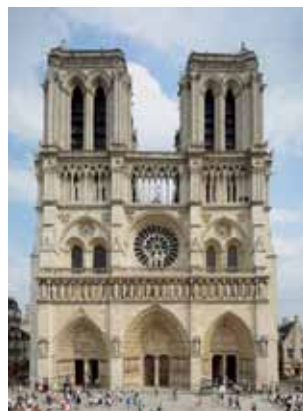
Саме із середніх віків люди користуються порцеляновим посудом, дзеркалами, виделками, милом, окулярами, гудзиками, механічними годинниками.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте ілюстрації та виконайте завдання:

1. Визначте, що зображено на ілюстраціях.
2. Чи можна вважати запропоновані ілюстрації історичними джерелами? Якщо так, то якого виду ці джерела?
3. Що розповідають про життя людей за доби Середньовіччя ілюстрації. Запропонуйте до кожної з них назву.

2. КНЯЖА ДОБА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Діємо: практичні завдання

Ми вже дізналися, що люди намагаються зберегти історичну пам'ять, увічнюючи події та видатних діячів у пам'ятниках. Одним із таких способів ушанування пам'яті про минувшину є видання тематичних поштових марок і пам'ятних монет.

Для багатьох людей колекціонування поштових марок (**філателія**) чи монет (**нумізматика**) є захопленням — хобі. Уявіть себе власником/власницею такої колекції. У вас зібралось чимало предметів і вам потрібно упорядкувати вашу колекцію.

Отже, завдання:

1. Прочитайте текст про розвиток українських земель за княжої доби.
2. Розгляньте колекцію ілюстрацій марок і монет після тексту та визначте за допомогою текстової інформації на них та підписів час важливих історичних подій княжої доби. Можливо вам доведеться застосувати знання з математики.
3. Уявно розташуйте ілюстрації в хронологічній послідовності.

В епоху Середньовіччя на українських теренах протягом IX–XIII ст. існувала **Київська держава (княжа Русь-Україна)**

із центром у Києві. Багатьом жителям нашої держави знайомі імена видатних **князів і княгинь**: мудрої княгині Ольги, Володимира Великого і його сина Ярослава Мудрого.

Спадкоємицею Русі-України стало **Королівство Руське**. В українському народі живе пам'ять про короля цієї держави, засновника міста Львова — Данила Галицького. Легенди про його корону й досі захоплюють багатьох шанувальників старовини.

За доби Середньовіччя на українських теренах було створено неповторну та багату культуру. До наших днів багато стародавніх міст України прикрашають величні споруди — чудові храми, могутні замки й фортеці, оповиті захопливими легендами. Історію тих далеких часів ми можемо дізнатися з літературних пам'яток — **літописів**.

Як упорядковувалося суспільство, дізнаємося з тексту першого **збірника законів «Руської правди»** Ярослава Мудрого. З часів Середньовіччя родом назва національної валюти України — **гривні**, і символ нашої держави — **тризуб**.

Руська держава активно взаємодіяла з близькими та далекими державами. Зокрема, **християнство**, яке сповідує більшість українців, було прийняте в результаті тісних контактів з могутньою сусідкою Візантією. Київські князі, одружуючи своїх дітей з королівськими нащадками, породичалися з більшістю правителів Європи. Напевно, ви чули про доньку Ярослава Мудрого Анну, яка стала королевою Франції, а згодом була бабусею, прабабусею майже 30 європейських королів.

Марка до 1025-річчя Хрещення Русі-України (2013 р.)

Пам'ятна монета на честь 1000-ліття початку князювання Ярослава Мудрого (2019 р.)

Настільна медаль «Король Данило Галицький»

Поштова марка «750 років з часу заснування Львова» (2006 р.)

Факт чи фейк?

Королівська корона Данила Романовича — правителя Королівства Руського стала легендою так само, як і її власник. Чи насправді існувала корона, чи це міф?

Перегляньте відео «Король Данило Галицький і його корона». Визначте, якої версії дотримуються автори фільму брати Капранови. Запишіть докази, які вони використовують для доведення своєї позиції.

Відео «Король Данило Галицький і його корона» (тривалість 07 хв 49 с)
<https://cutt.ly/sodx2My>

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- 1. Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Середні віки: «темні часи» чи доба прогресу» — поєднайте кожне з питань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху. Усно дайте відповіді на поставлені запитання.

Назвіть особливості розвитку суспільства за доби Середніх віків?

Прекрасно

Які пам'ятки Середньовіччя збереглися до наших днів?

Добре

Чому IX–XIVст. в історії України називають княжою добою?

Треба попрацювати

Які визначні події княжої доби в Україні ви можете назвати?

Нічого не зрозуміло

- 2.** Позначте на лінії часу періоди проживання на теренах України згаданих у тексті параграфу народів.

II. Обговоріть у групі

Обговоріть у класі роботу зі складання мапи думок за текстом параграфу. Зіставте нинішній досвід із досвідом попереднього уроку. Зробіть висновок, чи вдосконалили ви своє вміння працювати з мапою думок?

III. Мислю творчо

Дослідіть зображену монету як джерело історичної інформації (скористайтеся пам'яткою на с. 21). На основі біографії діячки напишіть сенкан про роль в історії жінки, зображеної на монеті.

Пам'ятна монета Анна Ярославна (2014 р.)

§ 25

Новий час: відкриття Америки, революції, передові ідеї і не тільки

Поміркуйте, яке значення мають наукові відкриття для розвитку людства.

1. ПРО МОРЕПЛАВЦІВ НОВОГО ЧАСУ І НЕ ТІЛЬКИ

Читаємо й розуміємо

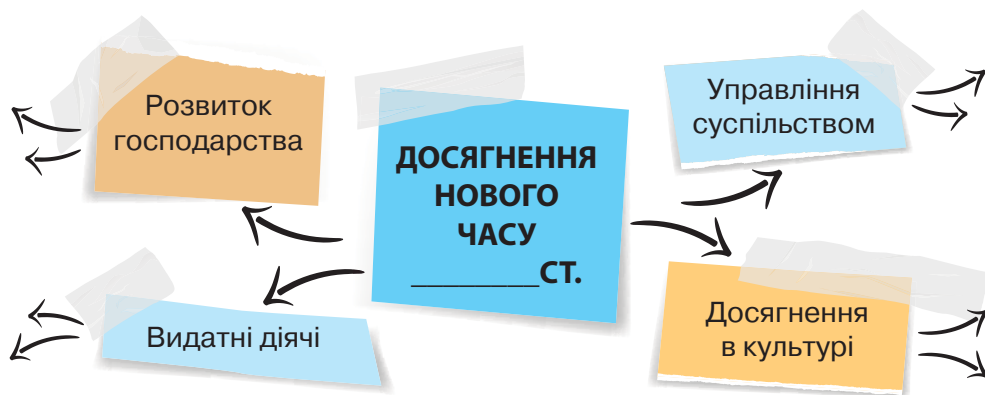
Ми продовжуємо мандрівку історичними епохами розвитку людства. Під час мандрівки ми будемо удосконалювати вміння складати **мапу думок**. Назва нашого нинішнього проекту «Досягнення Середніх віків».

Виконайте такі завдання:

1. Підготуйте матеріали для виготовлення мапи думок: для роботи можна скористатися прикладом у підручнику, аркушами паперу або інтернет-ресурсами, наприклад <https://coggle.it> або іншим відомим вам сервісом.
2. Об'єднайтеся в дослідницькі групи за назвами гілок мапи думок (дивіться малюнок нижче).
3. Прочитайте текст і запишіть до мапи думок, які нові відкриття і досягнення зробило людство за доби Середньовіччя у галузі господарства, управління суспільством, розвитку культури; запишіть видатних історичних діячів епохи.
4. За бажанням проілюструйте мапу думок тематичними малюнками.

Мапа думок онлайн

Приклад мапи думок «Досягнення Нового часу»

Варто запам'ятати!

Новий час — період в історії людства (**кінець XV ст. — початок XX ст.**) — доба становлення сучасної європейської цивілізації.

Чи знаєте ви, коли людство дізналося про Америку й переконалося остаточно в тому, що Земля куляста? Це сталося за доби Нового часу. Завдяки технічним винаходам і сміливим мореплавцям історичний простір істотно розширився. Європейці досягли далеких берегів Америки, Австралії і навіть здійснили першу навколосвітню подорож! Знайомство із жителями далеких континентів відбувалося по-різному. Підкорюючи нові землі, європейці знищували їх корінних жителів. Але водночас знання про світ і життя далеких народів розширювалися. Жителі Європи відкрили для себе нові продукти, без яких ми не уявляємо свого життя сьогодні: кава, картопля, огірки, помідори та ін.

Діємо: практичні завдання

Уявіть себе мореплавцем/ мореплавицею — відкривачем/відкривачкою нових земель.

Складіть план підготовки до морської експедиції. Врахуйте: обладнання, яке необхідно взяти, склад екіпажу, провіант і т. ін. Не забувайте, дрібниць у таких проєктах бути не може. Ваша експедиція відбувається в добу Нового часу. Звичні для нас речі були відсутні в той час.

2. РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА, БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

Розширення контактів, доступ до нових земель сприяли розвиткові ремесел і торгівлі. Поступово зростала кількість людей, які прагнули заробити більше грошей. Таких людей ми сьогодні називаємо *підприємцями*. Гроші почали відігравати важливу роль у житті суспільства. У зв'язку із цим у Європі постали перші відомі нам *банки* — установи для здійснення операцій з грошима.

Поміркуймо!

Перші комерційні банки з метою досягнення прибутку видавали кредити підприємцям на розвиток своєї справи. Але в Європі (вперше в Італії) і на українських землях у XVI–XVII ст. з'явилися побожні банки. Головною метою їхньої діяльності проголошувалося не досягнення прибутку, а допомога бідним. Кошти банку формувалися з пожертв від приватних громадян, громад.

1. Яке значення в житті простих людей мали побожні банки?
2. У чому відмінність побожних банків від комерційних?
3. На вашу думку, чи могли побожні банки задовольняти потреби всіх, хто звертався до них?

Будівля вірменського побожного банку у Львові (сучасне фото)

3. ВІДКРИТТЯ НОВОГО ЧАСУ

Починаючи з останньої третини XVIII ст., величезну роль у виробництві почали відігравати **машини**. Рушійною силою для них стало винайдення парового двигуна. На його основі на початку XIX ст. були сконструйовані перші паровози, пароплави. А далі — більше... Людина навчилася фіксувати на плівку момент життя — винайдено фотографію, яка дає змогу побачити реальне життя людей, а не уявляти за переказами. Найперший кіноапарат сконструював у 1893 р. українець Йосип Тимченко. За рік до європейської сенсації — кіносеансів братів Люм'єр у Парижі, Й. Тимченко організовував показ фільмів в Одесі.

Завдяки наполегливості винахідників з'явився телефон, кіно, перші автомобілі. У 1903 р. стала реальністю мрія людини про політ у небо — брати Райт здійснили успішний політ на літаку.

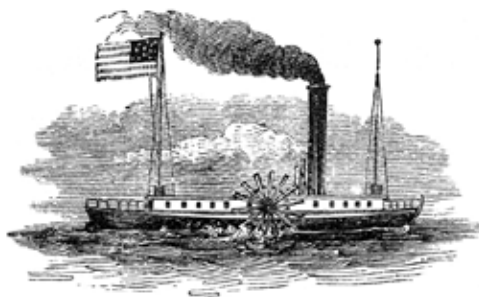

Діємо: практичні завдання

Паротяг (1804 р.) Джорджа Стефенсона — революційний транспортний засіб, завдяки якому стало можливим переміщати вантажі й людей швидше й без застосування мускульної сили тварин

Парова машина (1784 р.) Джеймса Ватта — двигун, який дав змогу працювати фабрикам, заводам

Пароплав (1803 р.) Роберта Фултона — революційний транспортний засіб, яким почали переміщати вантажі й людей морем на великі відстані незалежно від погодних умов

1. Проаналізуйте ілюстрований ланцюжок технічних винаходів Нового часу і поясніть наслідки застосування цих винаходів у господарстві.
2. Дізнайтеся, якими винаходами цього періоду можна доповнити цей ланцюжок.
3. Як змінили повсякденне життя ці винаходи? Чи користуємося ми ними сьогодні?

Поміркуймо!

Чому винахідники звертали увагу на удосконалення транспорту?

4. СПРАВЖНЄ ЗАВДАННЯ ДЕРЖАВИ

Важливим досягненням періоду Нового часу стало поступове розуміння цінності кожної людини. Звісно, що повага до прав людини утвердилась не одразу. У Новому часі відбувалися **революції** — боротьба за зміни в устрої держав в інтересах суспільства (про них ви дізнаєтесь у наступних класах). Та поступово визрівало переконання, що справжнім завданням держави є служіння громадянам.

Мовою документів

З «Білля про права» (Англія, 1689 р.)

8. Що вибори в члени парламенту повинні бути вільними.
9. Що свобода слова, дебатів й актів у парламенті не повинні зазнавати утисків...

З Декларації незалежності США (1776 р.)

Ми вважаємо за очевидні такі істини: всіх людей створено рівними й всі вони наділені від творця деякими невід'ємними правами, до яких належать життя, свобода й прагнення щастя.

З Конституції Пилипа Орлика

Вдови-козачки й осиротілі діти козацькі, двори козацькі й жінки в час відсутності козаків, які перебувають у походах або на якійсь іншій військовій службі, щоб до всяких громадських повинностей не притягалися і сплатою податків не обтяжувалися — так погоджено і ухвалено.

1. Уважно ознайомтеся з уривками з історичних джерел.
2. Чиї інтереси захищають ці законодавчі акти?
3. Чи актуальні ідеї цих документів сьогодні?
4. Чому в сучасному суспільстві утвердилося переконання про необхідність захисту прав людини?

5. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У НОВИЙ ЧАС

Протягом XV – на початку XX ст. українські землі переважно входили до складу інших держав. Тому для українського народу Новий час — це час боротьби за відродження своєї державності. Першими на боротьбу за волю стали козаки. Українське лицарство гуртувалося на Запорозькій Січі, а протягом середини XVII – кінця XVIII ст. козаки очолювали тогочасну

Українську державу — Військо Запорозьке. До наших днів збереглася пам'ять про видатних козацьких гетьманів.

Минув час, і народні інтереси почали захищати видатні діячі української культури ХІХ ст. Вони відстояли право українців на розвиток власної культури, утвердження рідної мови.

Острів Хортиця на Дніпрі — колыска українського козацтва
(Пам'ятна монета НБУ, 2010 р.)

Пригадайте, з якими історичними подіями і явищами пов'язаний острів Хортиця. Кого з історичних діячів тієї доби ви знаєте?

6. ШКОЛИ ТА УНІВЕРСИТЕТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Водночас з фізичною працею в суспільстві зростала потреба в освічених людях. Завдяки поширенню друкованих книжок освіта і знання стали доступнішими більшій кількості людей. Осередками розвитку науки були університети.

Діємо: практичні завдання

На українських землях освіти в цей час можна було здобути у школах при монастирях, церквах. Перший вищий навчальний заклад заснував у своєму маєтку князь Костянтин-Василь Острозький у 1576 р. Традиції вищої освіти у 1632 р. продовжив Києво-Могилянський колегіум. У 1661 р. у Львові засновано університет, який діє понині.

У 1805 р. у Наддніпрянській Україні відкривається перший університет у Харкові.

1. Дізнайтеся, які ще університети були відкриті у цей час на українських землях.
2. Побудуйте лінію часу, на якій позначте час заснування провідних навчальних закладів в Україні у Новий час.

Києво-Могилянська академія
(сучасне фото)

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Новий час: відкриття Америки, революції, передові ідеї і не тільки» — поєднайте кожне з питань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху. Усно дайте відповіді на поставлені запитання.

Які відкриття здійснило людство протягом періоду Нового часу?

Прекрасно

Як змінилося становище людини за Нового часу?

Добре

Хто за Нового часу стояв на сторожі прав українського народу?

Треба попрацювати

Де можна було здобути освіту в Європі та Україні?

Нічого не зрозуміло

- Виконайте онлайн-вправу <https://cutt.ly/wPtTyKY>.

II. Обговоріть у групі

- Уважно розгляньте хмаринку. Дізнайтеся, яке відношення мають зашифровані в хмаринці поняття, персоналії до відкриттів європейців у далеких землях. Можливо, ви хотіли б додати імена та поняття в хмаринку. Ви можете зробити свою хмаринку. Використайте для цього сервіс <https://wordart.com/create>.
- Як морські експедиції Нового часу змінили повсякденне життя людей?
- Чому в період Нового часу зростала потреба в освічених людях?

III. Мислю творчо

Створіть фотоколаж-карту «Університети сучасної України, створені в Новий час».

Новітня історія: події, постаті. Портрет сучасної епохи

На вашу думку, хто/що впливає на хід Новітньої історії?

1. ЧАС, У ЯКОМУ МИ ЖИВЕМО

Читаємо й розуміємо

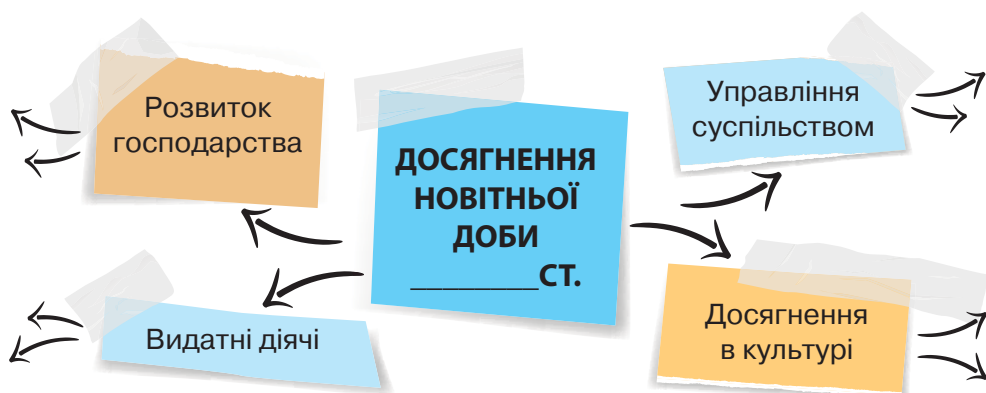
Ми продовжуємо мандрівку історичними епохами розвитку людства. Під час мандрівки ми будемо удосконалювати вміння складати **мапу думок**. Назва нашого нинішнього проекту «Досягнення Середніх віків».

Виконайте такі завдання:

1. Підготуйте матеріали для виготовлення мапи думок: для роботи можна скористатися прикладом у підручнику, аркушами паперу або інтернет-ресурсами, наприклад <https://coggle.it> або іншим відомим вам сервісом.
2. Об'єднайтеся в дослідницькі групи за назвами гілок мапи думок (дивіться малюнок нижче).
3. Прочитайте текст і запишіть до мапи думок, які нові відкриття і досягнення зробило людство за доби Середньовіччя у галузі господарства, управління суспільством, розвитку культури; запишіть видатних історичних діячів епохи.
4. За бажанням проілюструйте мапу думок тематичними малюнками.

Мапа думок
онлайн

Приклад мапи думок «Досягнення Новітньої доби»

Новітня історія — це найкоротший період історії людства. Цікавий він тим, що ми з вами живемо саме в цей час, а отже — маємо всі шанси долучитися до творення його історії!

Поміркуймо!

Як ви, учні 5 класу, можете долучитися до творення історії?

За Новітньої доби людство зробило величезний крок у своєму розвитку. Щоправда, період цей був складним. Боротьба між великими державами за панування в світі стала причиною двох світових воєн, які призвели до загибелі і страждань мільйонів людей. Деякі країни потерпали і продовжують потерпати від влади правителів, які намагаються досягти своїх цілей, нехтуючи правами людей — принижуючи і вбиваючи ні в чому не винних.

Водночас період Новітньої історії приніс чимало позитивного. У ХХ ст. більшість народів світу стали незалежними й змогли заснувати свої держави. На міжнародному рівні було визнано цінність прав людини. З метою налагодження співпраці між країнами й утвердження миру були засновані різні міжнародні організації. Найвідомішою з них є заснована у 1945 р. **Організація Об'єднаних Націй (ООН)**. Україна належить до числа держав-засновниць ООН. Це дуже почесно.

У 1948 р. було прийнято **Загальну декларацію прав людини** — документ, у якому визначено повний перелік прав людини. У 1989 р. було також прийнято **Конвенцію про права дитини**.

Для України Новітня доба важлива тим, що, долаючи численні перешкоди, наш народ зміг здобути свободу. **24 серпня 1991 р.** після тривалої боротьби здійснилася мрія багатьох поколінь українців — було **проголошено незалежність України**. **28 червня 1996 р.** було **затверджено її Конституцію**.

Наш народ відстоював цінності свободи під час Революції гідності 2013–2014 рр., російської окупації Криму, війни на Сході України. Сьогодні бійці на фронті й волонтери, люди різних професій, націй і релігій відстоюють свободу й незалежність нашої держави.

РОЗДІЛ 4

Отже, епоха Новітнього часу — це епоха творення нової України, вільної та незалежної європейської держави.

2. ПОДІЇ ЕПОХИ

Історичні подробиці

Подія епохи: Голодомор 1932–1933 рр.

Напевно, ви знаєте про **Голодомор 1932–1933 рр.** — страшний злочин проти українського народу. Його вчинила комуністична влада на чолі з Йосипом Сталіним для того, щоб залякати і підкорити українців. У селян вилучали не лише зерно, а й їстівні припаси. Якщо хтось намагався чинити спротив чи збирав колоски на полях, щоб прогодувати дітей, то він підлягав жорсткому покаранню згідно із *«законом про п'ять колосків»*. Страшною смертю загинули від 3 до 6 млн осіб. У 2006 р. Верховною Радою України події 1932–1933 рр. було визнано геноцидом українського народу.

Діємо: практичні завдання

Монета номіналом 5 гривень, присвячена пам'яті жертв Голодомору в Україні 1932–1933 рр.

1. З якою метою Національним банком України була випущена ця пам'ятна монета?
2. Яку історичну інформацію можна дізнатися, розглядаючи монету.
3. За допомогою яких елементів монети автори намагалися показати трагічність Голодомору для українського народу?
4. Як у вашому населеному пункті/навчальному закладі вшановують пам'ять про Голодомор 1932–1933 рр.?

Історичні подробиці

Подія епохи: освоєння космосу

До найбільш вражаючих досягнень у галузі науки і техніки належить **освоєння людиною космосу**. У 1961 р. Юрій Гагарін здійснив перший політ людини в космос. Підготовку цього польоту здійснював учений з України Сергій Корольов. Вже в 1969 р. американські астронавти здійснили політ на Місяць і навіть прогулялися супутником Землі. Космічні апарати досліджують далекі планети і приймають сигнали з космосу.

У 1997 р. на американському космічному кораблі «Колумбія» в космос піднявся перший космонавт незалежної України **Леонід Каденюк**.

Леонід Каденюк

Яке значення для нас і майбутніх поколінь мають космічні дослідження?

Історичні подробиці

Подія епохи: Революція гідності

Головними напрямками розвитку України після проголошення незалежності, на переконання більшості громадян, мала бути побудова демократичного суспільства. Зразком для розвитку було обрано **Європейський Союз** — об'єднання високорозвинених країн, де найбільше цінують чесність, турботу про ближнього, правопорядок. На шляху розбудови незалежної держави українське суспільство змушене було долати перешкоди.

Невдовзі відновили свої позиції нечесні політики, які зловживали владою задля власного збагачення. У 2010 р. новий президент України Віктор Янукович вів подвійну гру. Суспільству обіцяли продовження курсу держави на встановлення тісніших контактів з Європейським Союзом, а насправді всіляко загальмовували оновлення та реформування країни.

Невдоволення такою політикою досягло найвищої точки наприкінці **листопада 2013 р.**, коли президент Віктор Янукович оголосив про відмову підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Починаючи з 21 листопада 2013 р., відбувалися мітинги активних громадян. 30 листопада за наказом влади в центрі столиці жорстко побили студентів, які проводили мирне зібрання. Після цього сплеск народного

невдоволення виявився в організації революційного наметового містечка в центрі столиці на майдані Незалежності. Антиурядові акції протесту прокотилися хвилею по всіх великих і малих містах та містечках України. Головними вимогами мітингарів/мітингарок були подолання корупції, дотримання прав і свобод людини, відновлення європейського напрямку розвитку держави. Ці події ввійшли в історію під назвою **Революція гідності**.

Революція гідності (2013–2014 рр.)

Однак влада намагалася залякати й придушити громадянський рух. Найбільше протистояння загострилося наприкінці січня 2014 р. Тоді влада вдалася до відкритих убивств майданівців. Першою жертвою став український вірменин **Сергій Нігоян**, якого застрелили 22 січня 2014 р. Невдовзі кількість убитих на Майдані зростає. Найбільше патріотів було вбито в останні дні Революції гідності протягом **18–20 лютого 2014 р.** У пам'ять українського народу загиблі герої ввійшли як **Небесна Сотня**.

Меморіал та алея Героям Небесної Сотні в м. Київ

1. Дізнайтеся, чи є Герої Небесної Сотні у вашому краю.
2. Підготуйте коротке повідомлення про одного з Героїв Небесної Сотні.

Читаємо й розуміємо

Прочитайте текст «Революція гідності» і виконайте завдання.

1. Назвіть, де відбувалися згадані в тексті події.
2. Проаналізуйте подію, що відбулася у листопаді 2013 р. за планом:
 1. Причини події.
 2. Привід до події.
 3. Назва події.
 4. Наслідки події.
 3. Постаті епохи

Поміркуймо!

З якими мелодіями у вас асоціюються різдвяні свята?

Історичні подробиці

Постать епохи: Микола Леонтович

Найвідомішою різдвяною мелодією у світі вважають композицію «Carol of Bells» («Дзвінка колядка»). Цій композиція більш як 100 років і народилася вона в Україні. Композитор Микола Леонтович знайшов текст народної «Щедрівки» і написав до нього музику.

Микола Леонтович

Пам'ятні монети до 100-річчя першого виконання «Щедрика» (2016 р.)

Дізнайтеся, де і коли було створено англійську версію слів «Щедрика».

Виконання «Щедрика» під час флешмобу на Львівському летовищі.

cutt.ly/vlaVcHO

Історичні подробиці

Постать епохи: Катерина Білокур

Єдиним захопленням на все життя для талановитої української дівчини Катерини Білокур стало малювання. Вона ровесниця ХХ ст., народилася у селянській родині у селі Богданівка на Полтавщині (зараз це Київська область). Родина Катерини чинила спротив захопленню дівчини малюванням, тому вона не мала необхідних інструментів для живопису. А отже, починала малювати усім, що було під рукою — вугіллям, патичком по снігу, вологій землі. Пізніше навчилася робити пензлики з шерсті kota або тхора. Фарби виготовляла з калини, бузини, настоєм буряка, трав. Перші олійні фарби Катерина Білокур почала використовувати у 24 роки.

Усе життя Катерина Білокур малювала українську природу і найулюбленіше — квіти. Але художниця ніколи їх не рвала, вважала: **«Квіти, як і люди, — живі, мають душу! А зірвана квітка — вже не квітка»**. На вашу думку, як характеризують ці слова художниці?

Катерина Білокур за роботою та її картина «Квіти за тином» (1935 р.)

Діємо: практичні завдання**Майстерня Гугл-дудл**

Уявіть себе розробниками/розробницями ювілейних «дудлів» для пошукової системи Google, виконайте завдання:

1. Об'єднайтеся у творчі групи і опрацюйте інформацію про видатних діячів/діячок Новітньої доби.
2. За допомогою отриманої інформації розробіть ескіз «дудла», який ви запропонували б для стартової сторінки пошукової системи «Гугл».
3. Представте свій проєкт у класі.

Історичні подробиці

Постать епохи: Мустафа Джемілев

У 1944 р., коли Мустафі Джемілеву виповнилося півроку, його разом з сім'єю та кримськотатарським народом депортували з рідного Криму до Узбекистану. У вигнанні кримські татари зберігали традиції, не забували рідної кримськотатарської мови, попри заборону її викладати. Наприкінці 1980-х років кримські татари повертаються на Батьківщину. Мустафа Джемілев став на чолі кримськотатарського національного руху.

Від початку окупації півострова у 2014 р. кримські татари піддаються репресіям з боку російської влади. Мустафі Джемілеву Російська Федерація заборонила в'їзд до Криму. Сьогодні лідер кримськотатарського національного руху, правозахисник продовжує боротьбу за право свого народу жити на рідній землі.

Мустафа Джемілев
(фото 2019 р.)

Мустафа Джемілев стверджує: **«Є дуже багато методів, ненасильницьких, демократичних, які дозволяють нашим співвітчизникам відстоювати свої права. Я б закликав їх бути більш активними в цьому плані».**

1. На вашу думку, про які методи для відстоювання своїх прав говорить кримськотатарський лідер?
2. Як ці слова характеризують кримськотатарського лідера?

Історичні подробиці

Постать епохи: Ліна Костенко

Письменниця, поетеса, громадська діячка Ліна Костенко — приклад для українців. Одна з найвідоміших українок сучасності, моральний авторитет для багатьох українців. За неї говорять її вірші, її творчість.

Ліна Костенко (сучасне фото)

Усе моє, все зветься Україна

Буває, часом спліну від краси.

Спинюсь, не тямлю, що воно за диво, —
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є — дорога, явори,
усе моє, все зветься — Україна.
Така краса, висока і нетлінна,
що хоч спинись і з Богом говори.

Відео «Видатний український актор Богдан Ступка читає вірш Ліни Костенко «Крила»»

cutt.ly/ZIaVJBo

Діємо: практичні завдання

1. Об'єднайтеся в групи по п'ять-шість учнів/учениць. У кожній із груп оберіть по одному із запропонованих поетичних фрагментів. Обговоріть в групі свій фрагмент і зробіть презентацію для класу з поясненнями, що хотіла сказати поетеса, звертаючись до своїх читачів.
2. Український поет, перекладач Володимир Базилевський сказав про поезію Ліни Костенко: **«Це більше, ніж поезія — тут наша історія і філософія, наш спосіб думання...»**. Чи погоджуєтеся ви з цим твердженням. Аргументуйте свою думку.

Поміркуймо!

1. Як ви розумієте слова композитора, співака Кузьми Скрябіна: **«Міняйте світ до кращого, дбайте про нього, бо ви в ньому живете»?**
2. Що ви робите для того, щоб світ змінювався на краще?

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Новітня історія: події, постаті. Портрет сучасної епохи» — поєднайте кожне з питань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху. Усно дайте відповіді на поставлені запитання.

Які досягнення людства за доби Новітнього часу?

Прекрасно

Які важливі події відбулися в історії України?

Добре

Чим відзначилися в історії герої параграфу?

Треба попрацювати

Як називаються головні документи, що захищають права людей?

Нічого не зрозуміло

- Уважно розгляньте хмаринку та поясніть, як ви розумієте зазначені в ній поняття.

II. Обговоріть у групі

- На вашу думку, як історичні події/постаті, які згадуються в параграфі, змінювали і змінюють світ?
- Безумовно, обсяг параграфу не дає змоги розповісти про багатьох постатей, які зробили свій внесок в історію. Які імена ви хотіли б додати до змісту параграфу. Аргументуйте свою думку.

III. Мислю творчо

- Створіть лепбук «Революція гідності».
- Підготуйте презентацію «Історія «Щедрика»: від колядки до всесвітньо відомого хіта».
- Уявіть, що ви є членом/членинею читацького клубу. Підготуйте для молодших учнів/учениць читацький марафон «Поетичні твори Ліни Костенко для дітей».

Людина і довкілля протягом історії: господарювання, проблема ресурсів. Людина як частина природи

Звідки люди черпають ресурси для виготовлення необхідних речей?

1. ЧИ РОСТУТЬ БУЛКИ НА ДЕРЕВАХ

Із стародавніх часів життя людини було залежним від природи. Клімат і природа визначали спосіб життя людини, її заняття, знаряддя праці, їжу, одяг, житло, дозвілля.

Життя первісних людей було сповнено випробувань, адже супермаркетів не було й булки на деревах не росли. Виробляти продукти харчування люди ще не навчилися. Усе, що давала природа, люди привласнювали, нічого не виробляючи. У ті часи головними заняттями людини були *збиральництво*, *полювання* та *рибальство*. Така форма господарювання називається **привласнювальною**, оскільки люди залучали в готовому вигляді дари природи для власних потреб.

Поміркуймо!

1. Розгляньте малюнок сучасного художника. Який характер малюнка: навчальний чи комічний?
2. За допомогою яких елементів зображення художник зобразив первісну добу людства; привласнювальний характер господарювання первісних людей?
3. Дайте відповідь на запитання до малюнка (праворуч).

Життя первісних людей

Чи надійним був такий спосіб забезпечення їжею первісних людей?

З часом, збираючи зерна їстівних рослин, людина помічала, що зернини, які потрапляли в землю, навесні проростали й пізніше можна було зібрати такі самі зерна. 10 тис. років тому люди почали обробляти землю, засівати її — займатися **землеробством**. Нерідко з полювання давні мисливці приносили молодих тварин, навчилися їх доглядати, отримувати м'ясо, молоко. Так виникло **скотарство**. Виникнення землеробства і скотарства мало велике значення. Тепер людям не потрібно було долати відстані у пошуках їжі і вони почали засновувати тривалі поселення. Так сформувався осілий спосіб життя.

Осілий спосіб життя сприяв розвитку **ремесел** — виготовлення різних виробів, необхідних для повсякденного вжитку: посуду, одягу, хатнього начиння, знарядь праці. Таким чином на зміну привласнювальній формі господарювання прийшла **відтворювальна** (людина сама виготовляла необхідні продукти для життя).

Пізнавально й цікаво

Тривалий час господарство людей було **натуральним** (господарство, де продукти вироблялися для задоволення власних потреб).

Згодом люди почали продавати свої вироби за **гроші**, а щоб отримати більший **прибуток** — наймали додаткових працівників. Так сформувалось **ринкове** господарство (його

головною метою є отримання прибутку шляхом продажу виробленої продукції). У наш час ринкове господарство є найпоширенішим у світі.

Історичні подробиці

Перегляньте відео «Як з'явилися гроші» і дайте відповіді на запитання:

1. Якими були причини винайдення грошей?
2. У яких формах існували гроші до появи монет і паперових грошей?
3. Що сприяло винайденню монет і паперових грошей?

Відео «Як виникли гроші» (тривалість 2 хв 36 с)
<https://cutt.ly/AOYJpBO>

Варто запам'ятати!

Натуральне господарство — господарство, де продукти виробляють для задоволення власних потреб, а не для продажу.

Ринкове господарство — господарство, у якому головною метою діяльності є отримання прибутку шляхом продажу виробленої продукції.

Прибуток — виражена в грошах різниця між доходом (сумою грошей, отриманих від продажу товару) і сумою витрат на виробництво товару.

Гроші — особливий товар, у якому втілена вартість інших товарів і послуг.

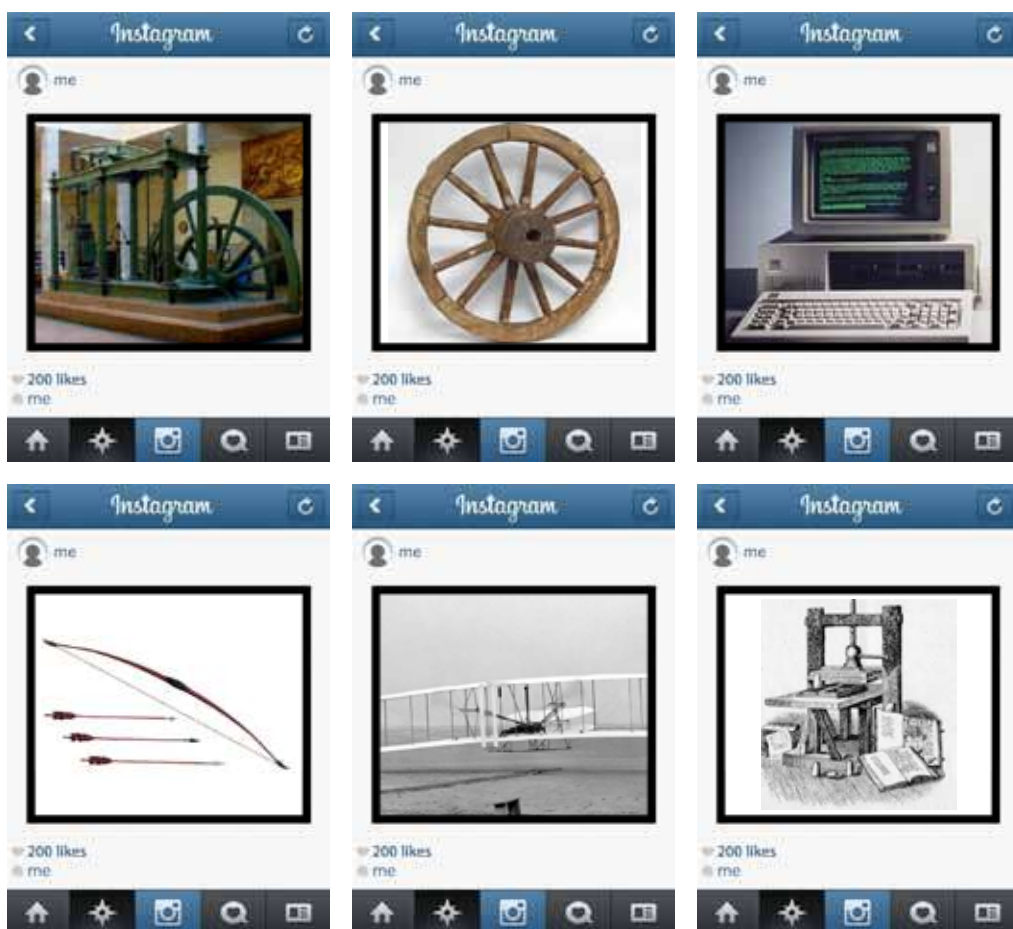

Діємо: практичні завдання

Величезну роль у розвитку людства завжди відігравало **винахідництво**. В усі часи воно допомагало в освоєнні природи і задоволенні потреб людини.

Ознайомтеся із інстаграм-галереєю (instagram) «Топ винаходів людства за всю історію» і виконайте дослідницькі завдання:

1. Розташуйте винаходи в хронологічній послідовності винайдення.
2. Обґрунтуйте, чому саме ці винаходи можна вважати найважливішими в історії людства — поясніть, у чому полягає їхнє значення для людства.
3. Виконайте творчий проєкт «Мій топ винаходів людства» і представте його у класі.

2. БЕЗПЕЧНЕ ДОВКІЛЛЯ?

Уся історія людства — це історія його взаємин із природою. Діяльність людини завжди впливала на стан довкілля. Найчастіше цей вплив був негативним. Особливо збільшився тиск людини на природу в часи прискорення технічного прогресу, починаючи з XVIII–XIX ст. До речі, саме тоді вголос заговорили про проблеми збереження довкілля.

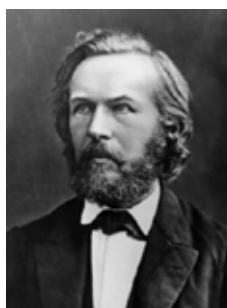
Поступово люди зрозуміли, що своїм безгосподарним ставленням можуть знищити Землю і власне середовище існування. Тому в другій половині XIX ст. спочатку в США, а згодом і у європейських країнах створили перші природоохоронні об'єкти — національні парки.

Поміркуймо!

Розгадайте послання, заповдане в малюнку.

1. Розгадайте ребус: як ви розумієте заповдане в ньому поняття?
 2. Дізнайтеся, яку роль у появі цього поняття відіграв зображений учений.
 3. Поміркуйте, чому Е. Геккель сердитий, споглядаючи темний бік зображення Землі.
- Підсумуйте свої міркування і висловіть припущення, як тема колажу пов'язана з історією розвитку людства.

Ернст Геккель

В Україні проблемі охорони довкілля приділяється значна увага. У Конституції України закріплено екологічні права і обов'язки громадян, діють екологічні рухи, активними учасниками яких є молодь і школярі.

Конституція України

про права громадян

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Конституція України

про обов'язки громадян

Стаття 66. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі...

Ознайомтеся із змістом статей Конституції України. На основі знань про відомі вам проблеми довкілля у вашому місті/селі оцініть стан дотримання цих статей Конституції громадянами.

У наш час охорона довкілля є одним із головних завдань, якими опікуються громадські активісти, екологічні організації, уряди держав і світові організації, наприклад ООН — Організація Об'єднаних Націй.

Діємо: практичні завдання

Вправа «Експерти екологи»

У 2015 р. ООН було визначено Цілі сталого розвитку (або «Глобальні цілі») — загальний заклик до дій, спрямованих на те, щоб покінчити з бідністю, захистити планету і забезпечити мир і процвітання для всіх людей у світі.

Уявіть, що ви працюєте в групі експертів із розроблення програми досягнення цілей сталого розвитку.

1. Розгляньте інфографіку, визначте, які з цілей сталого розвитку пов'язані із проблемою збереження довкілля.
2. Оберіть одну із екологічних цілей сталого розвитку та запропонуйте шляхи і способи її досягнення.
3. Представте свій проєкт у класі.

ГЛОБАЛЬНІ ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- 1. Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Людина і довкілля протягом історії» — поєднайте кожне з питань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху. Усно дайте відповіді на поставлені запитання.

Які історичні форми господарювання розвивалися протягом історії?

Прекрасно

Чим ринкове господарство відрізняється від натурального?

Добре

Які наслідки для довкілля мало освоєння природи людиною?

Треба попрацювати

Хто зобов'язаний розв'язувати проблеми довкілля?

Нічого не зрозуміло

- 2.** Позначте на шкалі часу найважливіші етапи розвитку господарства.

II. Обговоріть у групі

На фото зображено шведську екоактивістку Грету Тунберг. Дівчина стала відомою на весь світ у 2019 р. заявами про необхідність активнішої боротьби за збереження довкілля. Вона взяла участь у міжнародному кліматичному саміті (зібранні) ООН. Під час свого виступу дівчина звинуватила політиків у загостренні проблем довкілля через хижацьке використання ресурсів Землі.

Уявіть, що на кліматичний саміт (зібрання) запросили вас — підготуйте короткий виступ на тему «Мій приклад екологічно відповідальної поведінки». У виступі розкажіть, як ви чините в житті, щоб зберегти довкілля. Для переконливості проілюструйте свій виступ фотографіями.

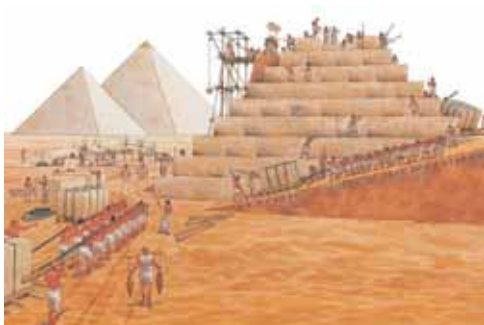

Ярослав Мудрий розбудовує Київ
(мініюра з літопису, XIII ст.)

Виробництво автомобілів
(сучасне фото)

Будівництво пірамід
(малюнок-реконструкція)

Полювання на мамонта
(малюнок Зденека Буріана)

Читаємо й розуміємо

Об'єднайтеся в дослідницькі групи і проведіть мінідослідження за навчальним текстом.

Група 1

Прочитайте навчальний текст і побудуйте карту пам'яті «Хронологічний ланцюжок розвитку людських спільнот протягом історії».

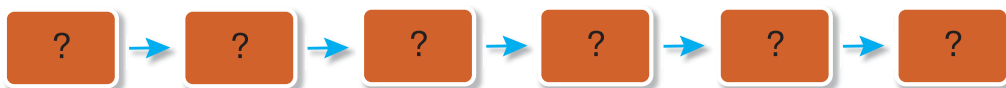
Визначте, скільки тисячоліть минуло від появи перших держав.

Група 2

Створіть за допомогою паперу і маркерів або відомого вам інтернет-ресурсу хмаринку слів із виділених у тексті понять.

Поясніть однокласникам/однокласницям їхнє значення.

Визначте і назвіть поняття, якими ми оперуємо і в сучасному житті.

Аристотель — давньогрецький мудрець

Поміркуйте, що означають слова мудреця.

Суспільство формувалося разом із розвитком людства. Так само як змінювалася людина, її заняття і уявлення про світ, змінювалися й відносини між членами суспільства. На підставі досліджень сучасні учені сформувавши уявлення про етапи розвитку людських спільнот відповідно до форм організації суспільства.

Найдавніші колективи людей вчені назвали **первісними родовими громадами**. Члени такої громади разом жили і працювали, усе здобуте в ході спільної праці ділили порівну. Члени громади були родичами, гуртувалися довкола найстаршої жінки-матері. Тому такий лад часто називають *матріархатом*.

З часом заняття людей ставали більш складнішими, а часто й більш небезпечними (наприклад, полювання), тому на роль лідерів громади вийшли чоловіки. Настали часи *патріархату*.

Кілька родових громад об'єднувалися в **рід**. Роди, що жили поруч, активно взаємодіяли. У них формувалися схожі правила поведінки, звичаї, мова, відчуття спорідненості. Кілька таких споріднених родів утворювали **плем'я**. Вони намагалися захищати свою територію від чужаків. Очолювали громади, роди й племена *старійшини* — найавторитетніші члени спільноти. Військових ватажків називали *вождями*.

Тут варто додати, що чисельність людей невпинно зростала. Громад людей ставало більше. У межах поселень ро-

дової громади почали оселятися не тільки родичі. Люди, не пов'язані родинними зв'язками, жити спільно в одному приміщенні вони не бажали. На зміну родовій громаді прийшла **сусідська громада**, яка складалася з окремих *сімей*.

Родова громада і сусідська громада

Зіставте малюнки і визначте елементи, за якими можна розрізнити сусідську громаду від родової.

Із розвитком господарства і ускладненням побуту сформувалося бажання мати щось своє, особисте — **приватну власність**. Поступово одні члени громади накопичували більше власності, ніж інші, ставали більш заможними. Таке явище вчені назвали **майновою нерівністю**.

З плином часу члени племінних об'єднань поступово усвідомлювали, що їх поєднують спільні традиції, мова, спільна назва. Водночас бачили, що їхня спільнота відрізняється від сусідніх. Так у результаті історичного розвитку людських спільнот сформувалися **етноси, народності**.

На певному етапі розвитку суспільства, коли виникла потреба ефективного управління господарським життям і великими людськими спільнотами, на межі IV–III тис. до н. е. виникли перші **держави**. До речі, одночасно з державою з'явилася й **писемність**. Перші держави сформувалися на Сході. Тодішні правителі держав — царі, фараони — мали необмежену владу над суспільством, вони могли розпоряджатися на свій розсуд багатствами держави, їх навіть вважали богами або родичами богів. Історики називають такі держави **деспотіями** (від грецького слова «деспот» — *володар*).

Поміркуймо!

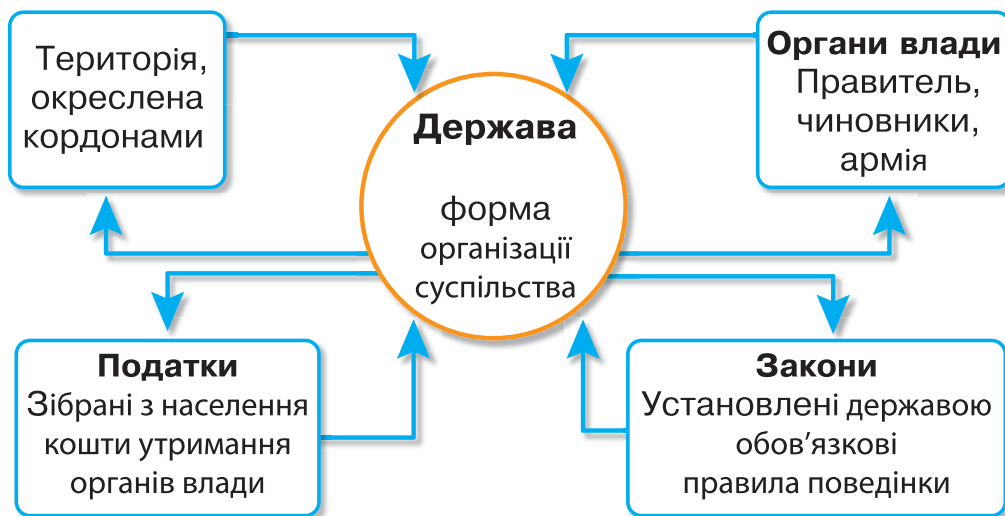
1. Як формування перших держав спричинило появу писемності?
2. Яку роль у державі відігравала писемність?

Варто запам'ятати!

Етнос — спільнота, у яку люди об'єднані уявленнями про спільне походження та наявністю культурної спільності — мови, звичаїв, міфів, епосу.

Держава — форма організації суспільства на певній території за допомогою законів та органів влади (правитель, чиновники, армія), які утримуються за рахунок зібраних з населення податків.

Поміркуймо!

Запам'ятайте, що варто чітко розрізняти поняття «країна» і «держава»:

- **країна** — це певна ділянка земної поверхні;
- **держава** — це форма організації суспільства.

Існування держави тісно пов'язане із можливістю здійснювати **владу** над людьми.

Поміркуйте, що означає вислів: «Здійснювати владу над людьми». Що таке влада?

2. ЯКИМИ БУВАЮТЬ ДЕРЖАВИ

Діємо: практичні завдання

Дізнайтеся за допомогою пошукової системи, наприклад Google, скільки держав існує в сучасному світі.

У сучасному світі існує близько 200 держав. Як у давнину, так і в наш час, управління державами здійснюється по-різному. По-різному склалися й відносини між владою і суспільством. Залежно від характеру організації влади, характеру відносин між владою і суспільством учені розрізняють кілька видів держав.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему «Типи держав» і самостійно сформулюйте визначення понять: «монархія», «республіка», «демократична держава». Ми вам допоможемо — пропонуємо початок речень, а вам потрібно їх завершити:

Монархія — це держава, у якій...

Республіка — це держава, у якій...

Демократична держава — це держава, у якій...

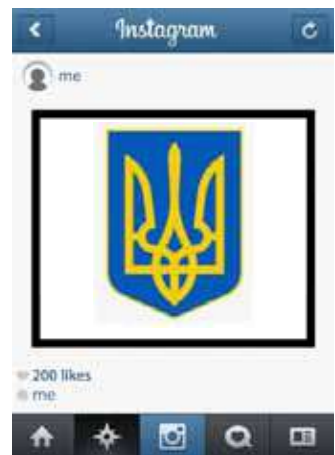

Факт чи фейк?

Інстаблогер розмістив у себе на інстаграм-сторінці набір стікерів, що представляють сучасну державу. Розгляньте цей набір і виконайте завдання.

1. Визначте, про яку державу розповідає галерея.
2. За якими ознаками ви впізнали державу?
3. Чи всі фото правильно відображають портрет держави? Якщо ні, то який/які саме є неправдивими? Як треба виправити помилку?
4. На основі інформації колекції стікерів складіть коротку характеристику представленої держави.
5. Доберіть в інтернеті або намалюйте власноруч малюнки, які зобразять столицю даної держави, державні символи.

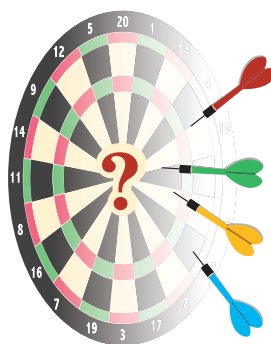
Як ви думаєте, чи можна назвати столицю держави та державні символи ознаками держави? Свою думку обґрунтуйте.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. **Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Як люди взаємодіяли в спільнотах протягом історії» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху.

Які людські спільноти розвивалися протягом історії?

Прекрасно

Чим держава відрізняється від країни?

Добре

Які ознаки держави-монархії і держави-республіки?

Треба попрацювати

Якими є ознаки України як держави?

Нічого не зрозуміло

2. Розгадайте онлайн-кресворд
<https://cutt.ly/300JXJM>

II. Обговоріть у групі

Розгадайте ребус — дізнайтеся, який спосіб взаємодії між людьми в ньому заковано. Подискутуйте про його значення для розвитку людських спільнот.

III. Мислю творчо

- Узагальніть своє розуміння етапів розвитку людських спільнот: напишіть сенкани (пам'ятка на с. 13) з назвами: рід, плем'я, матриархат, етнос, патріархат, держава.
- У сучасному світі з-поміж близько 200 держав є монархії і республіки. Оберіть за власним бажанням по одній із держав цих груп і створіть власний інстаграм-портрет кожної з них за прикладом того, з яким працювали на уроці.

Які правила взаємодії існують у суспільстві

1. Як ви розумієте значення поняття «правила поведінки»? 2. Чи доводиться вам у житті виконувати правила? Які саме? 3. Як ви думаете, хто і з якою метою встановлює правила? 4. Що було б, якби члени вашої спільноти (родини, класу) відмовилися виконувати правила?

1. ТАБУ, МОРАЛЬ, ЦІННОСТІ Й ЗАКОН: СПІЛЬНЕ І ВІДМІННЕ

Ще на зорі своєї історії люди були змушені узгоджувати поведінку один з одним для досягнення як спільної, так і своєї мети. До наших днів протягом історії сформувалися різні форми регулювання відносин між членами суспільства. Серед них розрізняють *звичаї*, *мораль*, *право*, *релігію* та багато інших. У деяких із цих явищ збереглися ознаки й одного з найдавніших способів регулювання поведінки людей — *табу*.

Поміркуймо!

Прочитайте і обміркуйте вислови видатних людей. Поясніть, у чому полягає їх повчальний зміст:

Мораль — не перелік вчинків і не збірка правил, якими можна користуватися, як аптекарськими або кулінарними рецептами. (Д. Дьюї)

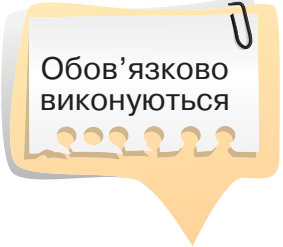
Мораль є вчення не про те, як ми повинні вважати себе щасливими, а про те, як ми повинні стати гідними щастя. (І. Кант)

Читаємо й розуміємо

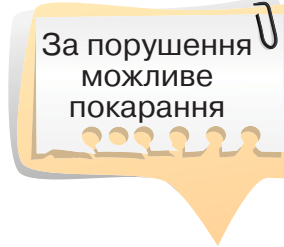
Прочитайте навчальний текст. Зіставте явища регулювання суспільних відносин — погрупуйте їх за запропонованими ознаками. Подискутуйте щодо питання: чи обов'язково дотримуватися звичаїв, норм моралі, законів у суспільстві?

Добровільно виконуються

Обов'язково виконуються

За порушення можливе покарання

Умови спільного існування почали вимагати від людини відповідної поведінки. Поступово людство створювало не тільки *правила й норми* поведінки, а й *важелі*, які спонукали людей виконувати, не порушувати такі правила (або ж нести відповідальність у разі ігнорування їхніх вимог).

Наші пращури не мали наших знань про дійсність довкола них, а тому необхідність унормування поведінки пояснювали, зважаючи на власний досвід і світогляд. Протягом історії обґрунтування правил поведінки могли бути різними: воля богів, рішення старійшин, вождя або жреця, аргумент, що так робили предки — тобто **звичай**. У первісному суспільстві переважав такий засіб охорони звичаю, як **табу**. Поступово табу увійшли в релігійні вірування у вигляді заборон або приписів, порушення яких вважалося *гріхом*.

Історичні подробиці

Табу виникли на магічній основі й, регулюючи життя індивіда, родини, роду, племені, часто заміняло закон. Вважається, що табування як звичай, уперше було описане в 1771 р. Джеймсом Куком в аборигенів островів Тонґа (Полінезія) під час навколосвітнього плавання.

Протягом всього існування людям доводиться робити вибір: *як вчинити правильно*. Вчинити правильно — це діяти відповідно до норм моралі. Традиційно склалося, що вибір в

усі часи робився на основі розуміння відмінності між *добром і злом*, що таке «добре» й «погано», «справедливо» чи «несправедливо», «правильно» чи «неправильно».

У широкому розумінні, **мораль і моральні цінності** — це неписані правила поведінки, які дозволяють спрямовувати дії людей таким чином, щоб результати цих дій приносили благо для всього людства.

Серед названих вище регуляторів суспільних відносин особливе місце посідають **норми права**. Головними серед них є **закони**. Особливість норм права (а з-поміж них і законів) полягає в тому, що вони затверджуються державою, вони чітко зафіксовані в письмовому вигляді, є обов'язковими; дієвість законів забезпечується державою, яка в різний спосіб змушує громадян їх дотримуватися.

У своїй сукупності, правила поведінки закріплені у звичаях, моралі, правових нормах, утворюють складну систему регулювання відносин у суспільстві. Усі форми регулювання відносин тісно переплітаються між собою. Наприклад, знайомі багатьом релігійні настанови — «не вкради», «не вбий» — є одночасно і моральними, і правовими нормами, які закріплюють за людиною право на життя та власність.

Водночас існує чимало моральних норм, які напряму не відображені у праві: повага до ближнього, доброзичливість, допомога іншому у скруті, почуття обов'язку тощо. Ці правила винятково індивідуальні, залежно від обставин людина сама вирішує, що і як їй робити.

Варто запам'ятати!

Табу (від полінезійського слова *tapu* або *tabu*, що означає «заборона») — обов'язкова і незаперечна заборона, за порушення якої настане неминуче надприродне покарання.

Мораль (лат. *moralitas*) — система неофіційних уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві, практична реалізація положень якої забезпечується громадським схваленням чи осудом.

Моральні цінності — це соціально схвалювані уявлення більшості людей про те, що таке добро, справедливість, милосердя, патріотизм, свобода, любов, дружба тощо.

Варто запам'ятати!

Закон — нормативно-правовий акт, який приймається органами законодавчої влади держави або безпосередньо народом (шляхом референдуму) та регулює найважливіші суспільні відносини.

2. ЯКИМИ БУЛИ ПЕРШІ ЗАКОНИ В ІСТОРІЇ СВІТУ І УКРАЇНИ

Закони Хаммурапі — найдавніші закони світу. Найдавнішим законодавцем, відомим історикам, був вавилонський цар Хаммурапі. Близько **1757 р. до н. е.** він уклав збірник законів — норм, які визначали правила життя суспільства. Закони були «записані» (висічені) на базальтовому стовпі. Вони встановлювали чіткий порядок у відносинах членів суспільства, визначали покарання за вчинення злочинів. Для істориків вони є цінним історичним джерелом.

Копія стели із законами Хаммурапі (Лувр, Париж)

Мовою документів

Із законів Хаммурапі

«Коли хто вломиться до чужого дому, на місці злочину вб'ють його. Коли хто припуститься грабунку і його схоплять, він буде убитий. Коли хто виб'є око високоуродженому, виб'ють йому око. Коли хто іншому зломить частину тіла, зломлять йому ту саму частину. Коли хто виб'є зуби рівному собі, виб'ють йому його зуби. Коли хто виб'є зуби одному з убогих, заплатить третю частину міри срібла. Коли будівничий побудував дім... і він завалиться і стане причиною смерті власника, — такого будівничого вб'ють».

1. Які принципи первісного суспільства стали основою цих законів?
2. Чи всі члени суспільства були рівними перед законами Хаммурапі? Чому?
3. Які з норм Хаммурапі ви вважаєте справедливими, а які — надто жорстокими?
4. Чи хотіли б ви упровадження подібних законів у сучасному суспільстві? Обґрунтуйте свою думку.

«Руська правда» — перший збірник законів на українських землях. В історії України перший збірник законів було укладено давньоруським князем Ярославом Мудрим на початку XI ст. Ця збірка законів також регулювала відносини між членами суспільства. Щоправда, захищала вона, як і більшість законів давніх держав, інтереси заможних людей. Але водночас намагалася захистити й звичайних жителів держави.

Пам'ятна монета Національного банку України до 1000-ліття «Руської правди»

1. Дослідіть монету як джерело історичної інформації. Визначте, які історичні факти можна дізнатися з її допомогою.
2. Визначте, скільки років минуло від створення «Руської правди» до року вашого навчання в 5 класі.

Мовою документів

Опрацюйте уривок із «Руської правди» про вири (відшкодування, штрафи) за злочин і знайдіть докази, що в збірнику законів закріплювалася нерівність різних членів суспільства.

Із «Руської правди»

11. Про князівського отрока. Якщо за князівського отрока або за конюха, або за кухаря, то «вира» — 40 гривен.
12. А за тіуна огнищного і за конюха — 80 гривен.
13. А за тіуна князівського сільського або керуючого орними роботами — 12 гривен.
16. А за смерда і холопа — 5 гривен, а за раба — 6 гривен.

3. КОНСТИТУЦІЯ — ОСНОВНИЙ ЗАКОН НАШОЇ ДЕРЖАВИ

Головним законом нашої держави є **Конституція України**. Її було прийнято **28 червня 1996 р.** Верховною Радою України. Усі інші закони нашої держави приймаються на підставі Конституції України і повинні відповідати їй.

Історичні подробиці

Перегляньте відео «20 кроків до мрії. Проголошення незалежності України» і визначте, які історичні події дали поштовх до підготовки Конституції України.

Тривалість 5 хв 11 с
<https://cutt.ly/LO2iiRj>

Діємо: практичні завдання

Завітайте на сайт Верховної Ради України, де зберігаються всі документи нашої держави різних часів. Дослідіть, з яких частин складається Конституція України. У якому з розділів Конституції України йдеться про права і обов'язки людини і громадянина в нашій державі?

<https://cutt.ly/RO2oa5t>

4. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Поясніть, як ви розумієте поняття «права людини». Які ви знаєте права людини? Чим, на вашу думку, відрізняються обов'язки людини і громадянина від прав?

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте уривки із розділу 2 Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

Проведіть у класу дискусію довкола питань:

- 1) Як пов'язані між собою права й обов'язки людини і громадянина?
- 2) Чи можна забезпечити дотримання прав людини, якщо ніхто не буде виконувати обов'язків?
- 3) Що означає вислів: «Права невід'ємні від обов'язків»?

Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя.

Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності.

Стаття 53. Кожен має право на освіту.

Стаття 65. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

Стаття 66. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Стаття 67. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом...

Стаття 68. Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Пізнавально й цікаво

З 2011 р. права людини мають свій символ/логотип — поєднання руки і голуба. Руйнуючи мовні кордони, цей логотип нагадує людям про їхні права і привертає увагу до порушень прав людини.

На вашу думку, що хотів сказати автор символу своїм творінням?

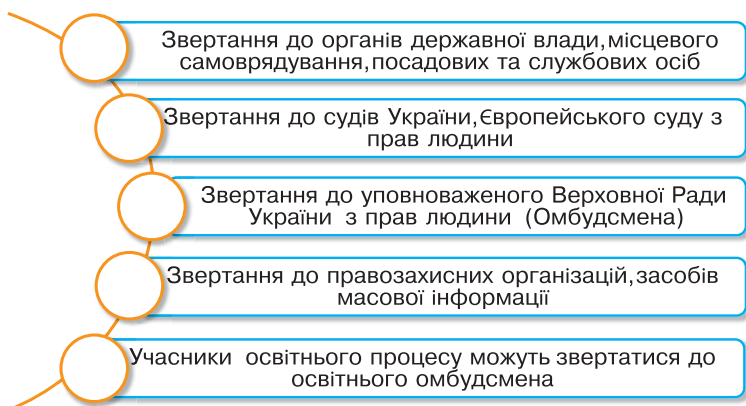
5. ЯК ЗАХИСТИТИ СВОЇ ПРАВА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Поміркуймо!

Чи відомі вам випадки порушення прав людини/дитини? Які дії, на вашу думку, можна назвати порушенням прав людини/дитини?

Усі люди повинні знати і вміти захищати свої права. Розуміти, куди і до кого необхідно звернутися в разі їх порушення. Вміти спілкуватися з представниками правоохоронних органів. Життєві ситуації часом потребують знання певних законів. У такому разі необхідно звертатися до юристів, адвокатів. Вони є знавцями законів і допоможуть прийняти правильне рішення щодо захисту ваших прав.

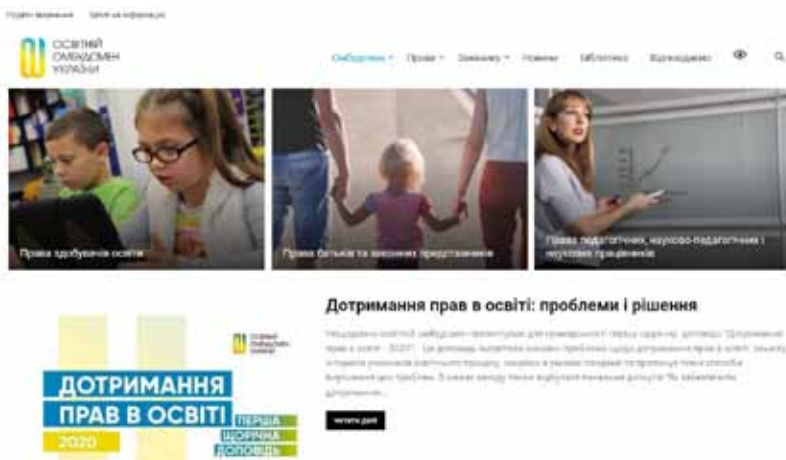
Куди можна звертатися за захистом прав в Україні

Діємо: практичні завдання

Відвідайте сайт Освітнього омбудсмена в Україні: <https://eo.gov.ua/>
Підготуйте коротку екскурсію інтернет-ресурсом.

Дізнайтеся, у який спосіб можна подати звернення до освітнього омбудсмена про захист своїх прав.

Скриншот сайту освітнього омбудсмена України

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Поясніть значення понять: «права людини», «обов'язки громадянина».
2. **Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Які правила взаємодії існують у суспільстві» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху. Усно дайте відповіді на поставлені запитання.

Що таке табу, мораль, цінності, закон?

Прекрасно

Які етапи розвитку правил суспільства виділяють?

Добре

Якими правилами ви найчастіше послуговуєтесь в житті?

Треба попрацювати

Чи можна домогтися виконання правил всіма членами суспільства?

Нічого не зрозуміло

3. Перевірте, як ви засвоїли матеріал уроку. Виконайте онлайн-вправу <https://cutt.ly/gPtULqX>

II. Обговоріть у групі

1. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що наші права закінчуються там, де починаються права іншої людини?
2. Чи обмежують конституційні обов'язки наші права?
3. Чому важливо знати свої права?
4. До чого може призвести нехтування конституційними обов'язками?
5. Як захистити свої права?

III. Мислю творчо

Дізнайтеся, коли і з яких причин було прийнято Конвенцію ООН про права дитини. Організуйте з учнями класу фото-флешмоб «Конвенція ООН про права дитини у моєму житті» та презентуйте його в класі.

Історія людини і родини — частина історії України

Упорядкуйте слова хмаринки — складіть народну мудрість. Поміркуйте, яке значення вкладали наші предки в ці слова.

1. ІСТОРІЯ ЛЮДИНИ І РОДИНИ — ЧАСТИНА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Чи згадуєте ви події свого життя: зустрічі, переживання, враження? Які події з історії вашої родини пам'ятають, згадують у вашій родині? Чи є у вашій родині сімейний фотоальбом? Які речі-згадки про минуле вашої родини зберігаються у вас вдома?

У кожного з нас є своя історія. Є історія родин. Є історія кожного міста й села. Є історія народів і країн. **Історія кожної людини, кожної родини — це частина історії України.**

Про історію родини можуть розповісти речі, які називають сімейними реліквіями: світлини, документи, особисті речі, цінності, нагороди — усе, що може допомогти зберегти пам'ять про минуле.

Діємо: практичні завдання

Пропонуємо вам познайомитися з історією родини Хазан із м. Дніпро.

Опрацюйте фото з родинного архіву і текст сімейної легенди. Уявіть, що ви досліджуєте історію цієї родини. Що ви можете про неї розповісти? Визначте, у яких важливих подіях історії України взяла участь родина. Який внесок в історію України зробили герої рубрики?

ЛЕГЕНДА РОДИНИ ХАЗАН

У роки Другої світової війни в 1943 р. під час боїв під Смоленськом радянському офіцеру Борису Хазану у якості трофею дістався бінокль. Передаючи його, попередній власник – німецький офіцер, сказав: «Не минуло і двох років, як я розглядав крізь нього Москву». «Впевнений, що не мине і двох років, як я розглядатиму крізь нього Берлін» – відповів Борис. Так у квітні 1945 р. і сталося...

Після війни бінокль став сімейною реліквією. Але у 2014 р. він знову потрапив на війну, цього разу — на сході України. Бінокль використовував онук Бориса — старший лейтенант Павло Хазан, який у травні 2014 р. організував добровольчий підрозділ зв'язківців. У першу поїздку на фронт Павло взяв із собою бінокль свого діда, крізь нього дивився на Маріуполь, Седово, Обрив, Мар'янку, десятки інших міст, містечок, сіл, блок-постів.

Німецький бінокль — військовий трофей Бориса Хазана (сучасне фото)

Борис Хазан — учасник Другої світової війни (фото 1940-х років)

Павло Хазан — офіцер Збройних сил України, нагороджений найвищою нагородою учасника АТО-ООС «Козацький хрест I ступеня» (сучасне фото)

Варто запам'ятати!

Сімейна реліквія — це будь-яка річ, що має особливе значення для членів сім'ї, що передається в родині від покоління до покоління.

Поміркуймо!

Поміркуйте, чому важливо зберігати родинні реліквії, історії про минуле родини? Які бувають родинні реліквії?

2. РОДОВЕ ДЕРЕВО

У сімейних архівах багатьох родин у давнину й нині зберігають відомості про походження сім'ї та прізвища, про родинні зв'язки. Схему походження сім'ї називають родовим, або **генеалогічним, деревом**. Збирання інформації про власний рід від мало велике значення в давні часи. Аби довести свою шляхетність і мати право на привілеї, лицарі та інші дворяни збирали відомості про своє походження.

Результати досліджень історії власної родини зображали у вигляді дерева. В основі, або ж у корінні такого дерева часто розміщували герб засновника родини, а на гілках (праворуч і ліворуч) — герби батька й матері. Зазвичай родове дерево має вигляд картини, яку розміщують на видноті.

Родове дерево князів Острозьких

Пізнавально й цікаво

Генеалогія — наука, яка вивчає походження та взаємний зв'язок родини.

Діємо: практичні завдання

Пропонуємо вам дослідити історію своєї родини або обраної вами видатної історичної постаті: дізнайтеся більше про своїх предків та історичні події, учасниками/сучасниками яких вони були.

Як створити родове дерево

1. Проведіть пошукову роботу: дізнайтеся у старших родичів/близких, хто входив до роду, доберіть фотографії родичів, підготуйте інформацію про кожного члена родини.

2. Підготовлені фотографії членів родини розкладіть таким чином: діти — це крона, батьки — гілля. Що нижче до коренів, то старші члени родини. Так виходить родове дерево.

3. Спробуйте, використовуючи підказки, визначити, хто кому із членів родини ким доводиться. *Слова-підказки:* дівер — брат чоловіка, зовиця — сестра чоловіка, невістка — дружина сина, брата, дівера, свекор — батько чоловіка, свекруха — мати чоловіка, тесть — батько дружини, теща — мати дружини, шурин — брат дружини, свояк — чоловік сестри дружини, свояки — чоловіки, одружені на сестрах.

4. Намалюйте на аркуші паперу родове дерево. На ньому вкажіть інформацію про членів родини: імена та прізвища, роки життя, місце проживання, рід занять або професія, місце в родинних зв'язках тощо.

5. Підготуйте розповідь про свою родину, використовуючи родове дерево.

6. Представте свій проєкт у класі.

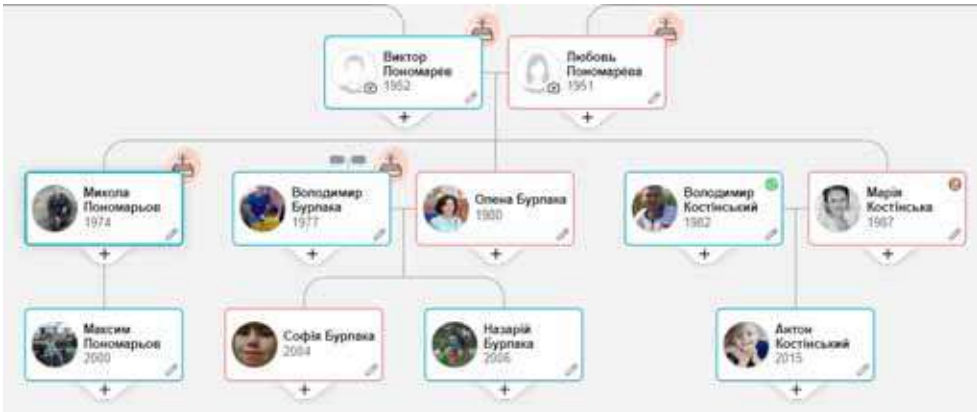
Пропонуємо вам започаткувати укладення родового (генеалогічного) дерева за допомогою електронного ресурсу: <https://www.myheritage.com.ua/>

Робота в цьому ресурсі дасть вам змогу продовжити свої дослідження в майбутньому, а також автоматично створити картину «Родове дерево», роздрукувати її і порадувати своїх близьких цікавим подарунком.

Інструкція до роботи в онлайн-сервісі MyHeritage

<https://cutt.ly/nQItNoy>

Фрагмент родового дерева сучасної української родини

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. **Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Історія людини і родини — частина історії України» — поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху. Усно дайте відповіді на поставлені запитання.

Як пов'язані історії людей, родин і країни?

Чому важливо зберігати історичну пам'ять родини?

Чому родове дерево може слугувати історичним джерелом?

Як укласти родове дерево?

2. Розгадайте ребус і поясніть, чому закодовану в ньому науку називають помічницею історії. Створіть власні ребуси до слів: «рід», «родина», «сім'я».

II. Обговоріть у групі

Обговоріть значення поняття «сімейні цінності». Які ви можете назвати сімейні цінності? Запропонуйте власний перелік сімейних цінностей.

III. Мислю творчо

Створіть ілюстрований проект (лепбук, презентація, відеоролик) «Історія моєї родини — історія України»:

- опитайте членів родини, учасниками яких історичних подій вони були;
- доберіть сімейні реліквії, родинні фотографії, які ілюструють участь ваших родичів в історичних подіях;
- підготуйте проект і представте його у класі.

Народи, які живуть на теренах України

Які вам відомі історичні назви українських земель?

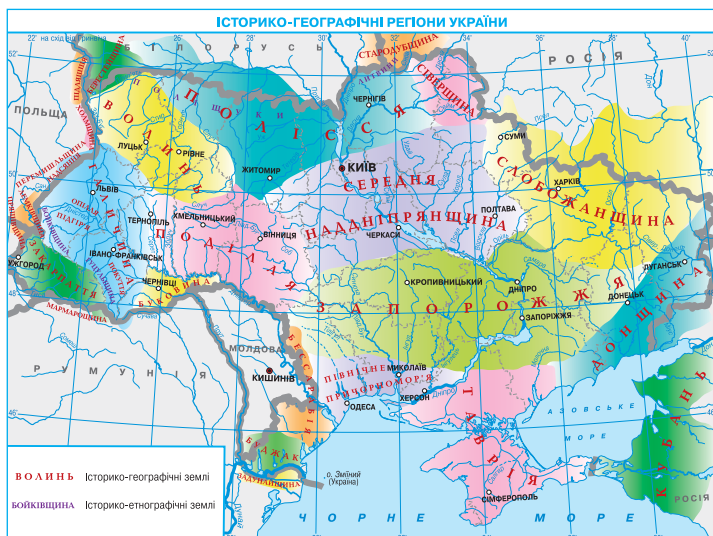
1. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В ГЕОГРАФІЧНОМУ ПРОСТОРІ

У процесі історичного розвитку за окремими частинами території України закріпилися певні назви. Середня Наддніпрянина, Чернігово-Сіверщина, Галичина, Волинь, Поділля, Буковина, Закарпаття, Донщина, Слобожанщина, Північне Причорномор'я — це історико-географічні регіони України. Вони різняться особливостями будівництва, господарськими заняттями. Історико-географічні землі не мають чітко визначених кордонів, не збігаються з адміністративно-територіальним поділом.

Варто запам'ятати!

Історико-географічний регіон — це не просто територія, це ціла країна зі своєю історією, традиціями, самобутністю.

1. Поміркуйте, що вплинуло на формування назв історико-географічних регіонів.
2. Знайдіть на карті історико-географічний регіон, у якому ви живете. З якими історико-географічними регіонами він межує?
3. Які регіони межують з іншими країнами?

Пізнавально й цікаво

У селищі Пирогово, що на околиці Києва, діє найбільший в Україні Музей народної архітектури та побуту. На його території розміщено 300 пам'яток народного будівництва, 80 тисяч предметів хатнього начиння, одягу, знарядь праці, творів мистецтва.

Музей у Пирогово

1. Як ви вважаєте, у чому незвичність таких музеїв?
2. Яку інформацію ми можемо отримати, відвідавши їх?

Цікава інформація про історико-географічні регіони України зберігається в музеях народної архітектури та побуту. Особливості життя народу в різні історичні періоди досліджує наука **етнографія** (від грецьких слів «етно» — *народ*, «графія» — *опис*).

2. ПОХОДЖЕННЯ НАЗВ ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ РЕГІОНІВ

Назви регіонів часто мають давню історію. Наприклад, назва «Буковина» походить від великих масивів букових лісів, які були поширені тут у давнину. Слобожанщина походить від населених пунктів — слобід, які засновували переселенці з інших регіонів України.

Пізнавально й цікаво

Сіль — це символ Дрогобича. Про це свідчить навіть герб міста, на якому зображено дев'ять топок солі. Дрогобицький солевиварювальний завод — найстаріше підприємство України, яке працює із середини XIII ст. Сьогодні це єдине підприємство в Європі, де сіль виготовляють тим самим методом, що й майже 800 років тому — виварюванням з природної ропи.

У Донецькій області відоме з 1876 року Артемівське родовище кам'яної солі. Саме із цього родовища добувають 95 % солі в Україні.

Герб м. Дрогобич

3. ВИШИВАНКА — УНІКАЛЬНИЙ КОД ТВОГО КРАЮ

Для українців вишиванка — не просто одяг. Це щось особисте, рідне, святе. Вишивка — як символ, який зберігає наше коріння, розуміння себе. Це наша міфологія, релігія, давнє мистецтво наших предків, душа нашого народу.

В Україні кожна область, іноколи навіть село володіли своїми унікальними техніками вишивання. Дівчаток з наймолодшого віку привчали до вишивання. У деяких областях це ремесло любили й чоловіки.

Наші предки знали багато секретів давнього ремесла. Наприклад, нитки для вишивання фарбували лише природними барвниками. Брали те, що було під рукою: кору, коріння, листя і квіти. Цікаво, що для закріплення кольору нитки запікали в житньому тісті — так вони не втрачали забарвлення протягом десятиліть.

Вишивана карта України з орнаментами різних регіонів

1. Чим, на вашу думку, зумовлене різнобарв'я вишиванок у різних кутках України?
2. Дізнайтеся, що символізує орнамент вишиванки вашого регіону.

Пізнавально й цікаво

А чи знаєте ви, що першим модником у вишиванці був Іван Франко, який поєднав вишиванку з буденним одягом, а саме з піджаком? У такому вигляді письменник зображений на 20-гривневій купюрі.

Українці
в національному
вбранні

1. Що вам відомо про національний одяг українців?
2. З яких елементів він складається? Що впливає на регіональні відмінності костюма?

4. УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД

Конституцію нашої держави прийнято «від імені Українського народу — громадян України всіх національностей». За цим Основним Законом, Українська держава сприяє розвитку української нації, а також розвитку культурної і релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Близько 80% жителів нашої країни вважають себе українцями за національністю. Представниками інших національних спільнот є росіяни, білоруси, молдавани, кримські татари, болгари, угорці, румуни, поляки, євреї, вірмени, греки та інші.

За віросповіданням найбільше в Україні християн: це українці, росіяни, білоруси, молдавани, болгари, поляки та інші. Кримські татари (корінний народ Криму), азербайджанці та деякі інші народи є мусульманами — послідовниками ісламу. Євреї сповідують юдаїзм. Є в Україні представники й інших релігій, а також люди, які не сповідують жодної релігії (атеїсти).

Фестиваль
угорської культури
на Закарпатті

День польської мови
у школі № 3,
м. Івано-Франківськ

Гагаузи
в національному
одязі

Центр Менора (м. Дніпро) — найбільший у світі єврейський громадський комплекс

Святкування Міжнародного дня ромів у м. Ужгород

Розгляньте ілюстрації. Дізнайтеся, які народи проживають у вашому регіоні. За якими ознаками можна визначити належність людей до певної національної спільноти?

Ахтем Сеїтаблаєв — український кримськотатарський актор, режисер фільмів «Хайтарма», «Чужа молитва», «Кіборги»

Чи дивились ви ці фільми? Яким подіям вони присвячені?

Кадри з фільмів:
1. «Хайтарма»
2. «Чужа молитва»
3. «Кіборги»

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання: оцініть свої успіхи в опануванні теми «Народи, які проживають на теренах України». Дайте відповіді на поставлені запитання.

Що означає багатонаціональна держава?

Прекрасно

Які народи населяють територію України?

Добре

Чому важливо в законах закріпити права усіх народів України?

Треба попрацювати

Якої поведінки від жителів України вимагає її багатонаціональний склад?

Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

Поміркуйте, чи зберігаються особливості побуту жителів різних національностей у наш час. Де ми можемо їх побачити в сьогоднішні?

III. Мислю творчо

Уявіть себе співробітником/співробітницею туристичної фірми, яка представляє інтереси свого народу на туристичному ярмарку «Вінок народів України». Підготуйте буклет, презентацію, фотопортфолію (на вибір), де представте свій народ або історико-географічний регіон України.

Діємо: практичні завдання

Підсумуйте здобуту на уроці інформацію.

За допомогою кольорових маркерів створіть на аркуші паперу або, за наявності гаджету яскраву хмаринку слів «Народи, які живуть на теренах України» (пропонуємо скористатися сервісом <https://wordart.com> або <https://www.mentimeter.com>).

Інструкції з користування сервісами подана в додатках до підручника.

Сервіс хмаринки слів
<https://wordart.com>

Сайт для інтерактивної взаємодії
<https://www.mentimeter.com>

Міфологія та релігія. Наукове бачення світу

Пригадайте, що таке міфи і легенди? Які ви знаєте міфи і легенди українського народу? Чому, на вашу думку, з'являються міфи і легенди?

1. МІФОЛОГІЯ

Варто запам'ятати!

Міф (від грец. — *розповідь*) — це розповідь, що передає уявлення наших далеких предків про створення світу, його будову, про богів і різних фантастичних істот.

Міфологія — сукупність пов'язаних міфів певних людських спільнот (наприклад, давньогрецька міфологія).

Із перших сторінок нашого підручника ви могли дізнатися про легенди і міфи. У книжках, фільмах, комп'ютерних іграх зустрічаються вислови «*міфічні герої*», «*міфічна сила*», «*міфічні істоти*», «*міфічні предмети*» тощо. Термін «міф» у різних випадках може мати різні значення. Часом він виступає як давнє уявлення про світ, яке виникало у людини в процесі його освоєння. Виникли міфи на зорі людства.

Міфи є частиною культури та відображаються у фольклорі, у художніх творах. Вони існують у всіх народів, зокрема і в українців. Є міфи, у яких йдеться про походження світу та його майбутнє, про народних героїв та моральні цінності, про боротьбу добра і зла.

Читаємо й розуміємо

Прочитайте український міф про дерево життя.

Дерево Життя

Коли почав творитися наш світ, ще не було ні землі, ні неба, ні сонця. А було безмежне синє море. З нього піднявся острів Буян. На острові виросло Першодерево — Дерево Життя.

РОЗДІЛ 4

Його кора засяяла золотом. Гілки вкрилися чудовими квітами й чарівними плодами. На листі заблищала срібна роса. Полинули пахощі.

Піднімалася з синього моря земля. Росло Дерево і сіяло життя. Земля вкривалася зеленими лугами, густими лісами. Летіли від Дерева Життя птахи, бігли звірі, розходилися в усі боки люди.

Розростався світ, росло Першодерево. Від нього пішли трави і квіти, кущі й дерева, плоди й насіння.

Світ став таким великим, що вже ніхто не знає, де росте Дерево Життя. Але люди про нього не забули. Українки вишивають Дерево Життя на рушниках, а його чарівні квіти — на сорочках.

Дерево життя на українській вишиванці

1. Доведіть уривками з тексту що міф життєвий.
2. Як ставляться до дерева життя українці.
3. Пригадайте, ми вже зустрічалися з поняттям «Родове дерево». На вашу думку, що спільного, а що — відмінного між Родовим деревом і Деревом життя з українського міфу?

Пізнавально й цікаво

В українській міфології на відміну від деяких народів немає чіткого розподілу на злих і добрих духів. Наші предки вважали, що добро і зло, яке несуть духи визначається не так природою духів, як їхньою роллю в тій чи іншій ситуації.

За допомогою міфу людина впорядковує навколишній світ і вносить у нього сенс: на початковому історичному етапі міф — це не вигадка чи фантазія, а засіб сформувати картину світу.

Поміркуймо!

На думку давньогрецького історика Геродота: «Міфи — це відображення історичних подій». Чи погоджуєтесь ви з думкою вченого? Відповідь обґрунтуйте.

2. РЕЛІГІЯ І АТЕІЗМ

Варто запам'ятати!

Релігія — особливе уявлення людей про світ, що базується на віруваннях і системі духовних і моральних цінностей, які скеровують поведінку людей. Найпоширеніші у світі релігії: християнство (найпоширеніша релігія), іслам, буддизм. Існують також національні релігії — індуїзм, сінтоїзм, юдаїзм.

Атеїзм — світогляд, який характеризується відсутністю віри в існування будь-яких богів, духів, інших надприродних істот тощо.

Релігія — це набір цінностей і світоглядів, які встановлюють відношення людства до моралі й духовності. Чимало релігій мають розповіді, символи, традиції і священні історії, які призначені давати сенс життя або пояснювати походження життя чи Всесвіту.

Поняття «атеїзм» з'явилося в часи середньовіччя, як зневажливий епітет, що застосовувався щодо людини або вчення, що перебували в конфлікті з поширеним тоді християнським єдинобожжям. І лише пізніше це слово почало означати певну філософську позицію. З поширенням свободи переконань, цей термін почав набувати конкретнішого значення і використовуватися атеїстами для самовизначення.

Діємо: практичні завдання

Уважно розгляньте матеріали щодо відношення до віросповідання в Україні та розподіл релігій по країнах і дайте відповіді на запитання.

Відношення до віросповідання

- Глибоко віруюча (регулярно ходжу в церкву, читаю молитви, дотримуюся обрядів)
- Повністю віруючий (дуже люблю до церкви, індуїзму, молитви, індуїзму, дотримуюся основних обрядів)
- Якщо визначився, більше схилився до того, щоб вірити
- Якщо визначився, більше схилився до того, щоб не вірити
- Немає (не віруючий)
- Н/Д

Релігія більшості, по країнах

Джерело <https://tyzhden.ua/News/67908>

1. Чому більшість людей у світі відносить себе до віруючих?
2. У яких регіонах світу поширені національні релігії?
3. На вашу думку, чи зміниться строкатість карти через 50–100 років?
4. Наскільки суспільство готове жити в полірелігійному світі?
5. Як ви розумієте поняття «релігійна толерантність»? Чи є актуальним це поняття в сучасному світі?

Поміркуймо!

Яке значення в житті сучасної людини має релігія?

Різні релігії і вірування давно існували в європейському регіоні. Під час деяких історичних періодів Європа надала притулок переслідуваним релігійним групам і сприяла процвітанню різноманіттю релігій і вірувань. Однак в інших ви-

падках релігійні громади ставали жертвами фанатизму.

У XIV ст. в Європі вибухнула епідемія страшної хвороби — чуми, яка охопила весь континент. Чума мала катастрофічні наслідки. В Європі загинуло до половини всього населення. Смертність серед євреїв виявилася значно нижчою, ніж серед представників інших народів. Це слугувало «аргументом» у покладанні провини за епідемію на євреїв. Менша смертність не вперше дратувала місцевих жителів та їхніх правителів. Подібне відбувалося ще в стародавні часи. Але таке явище можна пояснити. В закритих єврейських громадах був дещо вищий рівень гігієни, що визначала релігійна традиція. Попри походження християнства від юдаїзму, християнські священники звинувачували євреїв у багатьох гріхах і спрямовували проти них вірян. Європу вразили єврейські погроми, а часом євреїв масово страчували.

Поміркуймо!

Як запобігти релігійній нетерпимості?

Мовою документів

Конституція України

Стаття 35

Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа — від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою.

1. Що включає в себе право на свободу світогляду й віросповідання?
2. У яких випадках право на свободу світогляду і віросповідання може бути обмежене?
3. Яка релігія може бути визнана державою як обов'язкова?
4. Чи можна звільнитися від виконання військового обов'язку за мотивами релігійних переконань?

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Історія. Що вивчає наука «Історія»» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху. Усо дайте відповіді на поставлені запитання.

Що таке міфологія?

Коли в історії з'являються міфи?

Які існують форми ставлення до релігії?

Що таке свобода світогляду й віросповідання?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

Виконайте онлайн-вправу <https://cutt.ly/uPtOq0U>

II. Обговоріть у групі

1. Чи може сучасна людина змінювати релігію?
2. На вашу думку, чим був викликаний релігійний фанатизм у Європі?
3. Чи можна виховати в собі релігійну толерантність?

III. Мислю творчо

1. Підготуйте презентацію «Сучасні релігії світу».
2. Створіть фотоколаж «Дерево життя на українських вишиванках».

Наукові знання і художня культура людства

Поміркуйте, чому важливо вивчати досвід предків. Яку роль у житті людини відіграє прекрасне?

1. ЯК НАВЧАЛИ В ДАВНИНУ І СЬОГОДНІ

Перші школи з'являються за доби Стародавнього світу у Єгипті, Китаї, Індії, Греції. В школах вчили читати, писати, рахувати. Велику увагу в школах Стародавньої Греції надавали фізичному розвитку, музичній освіті.

Поміркуймо!

На думку стародавніх греків, освічена людина — це передусім, мудрий, відважний, справедливий громадянин? Чи погоджуєтесь ви з думкою стародавніх греків? Обґрунтуйте свою відповідь.

У часи Русі-України освіту здобували при церквах і монастирях. Там навчали читати, писати, рахувати, церковного співу. Деякі історики вважають, що дочка великого князя Київського Всеволода Ярославича — Янка Всеволодівна наприкінці XI ст. заснувала при монастирі школу для дівчат, де навчали грамоти, співам і шитву.

Діємо: практичні завдання

На стінах Софійського собору досі є написи й малюнки, залишені священниками та відвідувачами собору. Ці написи та малюнки мають загальноприйнятту назву — графіті. Сьогодні виявлено понад 7000 графіті XI — початку XVIII ст. Кількість графіті свідчить про високий рівень писемності в Русі-Україні.

Напис на стіні
Софійського собору в м. Київ

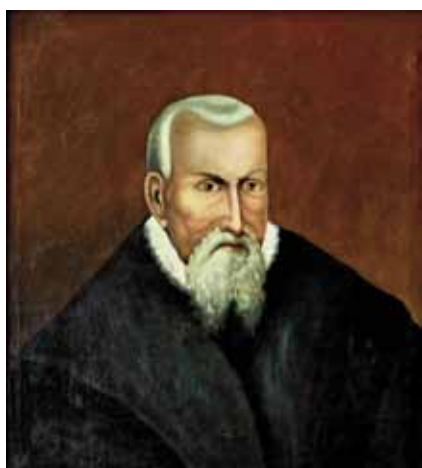
Автограф Анни, доньки князя
Ярослава Мудрого

Давньоруський меч (X–XI ст.)
з написом «Коваль Людота»

1. Спробуйте знайти сучасні українські літери в написах.
2. Що про розвиток освіти в Русі-Україні можуть свідчити написи доньки князя та звичайного коваля, графіті?

Із накопиченням знань, розвитком міст, ремесел і зростаючою міццю середньовічних держав зростала потреба в освічених людях. У тих містах, де жили найбільш освічені, відомі викладачі, з'явилися перші вищі школи — університети. Найдавніший університет Європи у 1088 р. було засновано в м. Болонья, що в Італії. У XV ст. У Європі діяли вже 65 університетів. Найвідоміші з них — Паризький, Болонський, Оксфордський, Празький, Ягеллонський (Краківський).

Юрій Дрогобич

Спершу українці, які хотіли здобути вищу освіту, навчалися в європейських університетах та досягали там значних успіхів. Наприклад, виходець з українського містечка Дрогобича **Юрій Котермак (Дрогобич)** (1450–1494 рр.) навчався в Ягеллонському університеті в Польщі, а згодом — в Болонському університеті в Італії. В історію він увійшов як астроном, астролог, доктор медицини і філософії. Був обраний ректором Болонського університету.

Пізнавально й цікаво

20 січня 1661 р. польський король Ян II Казимир підписав диплом, який надавав єзуїтській колегії у Львові «гідність академії і титул **університету**». Так на українських землях з'явився перший університет. За даними історичних джерел у 1667 р. на філософському і теологічному (богословському) відділах навчалося близько 500 студентів, навчання забезпечували вісім викладачів. Сьогодні у **Львівському національному університеті імені Івана Франка** на 19 факультетах навчається понад 22,5 тис. студентів, забезпечують освітній процес близько 2 тис. викладачів

Поміркуймо!

Фасад головного корпусу Львівського національного університету імені Івана Франка прикрашає напис латиною: «*Patriae decori civibus educandis*» («*Освічені громадяни — окраса Батьківщини*»).

1. Як ви розумієте зміст цього вислову?
2. Чи має відношення до вас особисто цей напис?

Головний корпус Львівського національного університету імені Івана Франка (сучасне фото)

За козацьких часів освіту здобували діти різного віку та статку. Іноземний хроніст Павло Алеппський писав у зв'язку із цим: «*У країні козаків усі діти вміють читати, навіть сироти*».

Поширенню грамотності сприяло винайдення книгодрукування. У 1574 р. Іван Федорович надрукував у Львові книги «Апостол» і «Буквар».

«Апостол» Івана Федоровича, 1574 р.

З давніх-давен головною вихователькою дітей в українській родині була жінка-мати, бабуся. Згодом заможні жінки виступали засновницями українських шкіл. Серед перших українських учительок варто згадати **Христину Алчевську** (1841–1920 рр.).

Христина Алчевська проводить урок читання в Харківській приватній недільній школі (фото початку ХХ ст.)

Христина Алчевська розпочинала свою педагогічну діяльність у Харківській недільній школі для дорослих. У 1862 р. відкрила безплатну жіночу недільну школу. Згодом на власні кошти заснувала школу для сільських дітей у селі Олексіївка на Луганщині. Х. Алчевська активно пропагувала ідею навчання дітей рідною мовою.

Діємо: практичні завдання

Як навчалися у добу Стародавнього світу, Середньовіччя, Нового часу ми ознайомилися. А де можна здобути освіту сьогодні дитині, якій виповнилося шість років? Відповідь оформіть у таблицю.

Назва навчального закладу	Які предмети вивчаються	Які предмети вивчалися з давнини і збереглися у шкільному курсі до нашого часу

2. РОЗВИТОК НАУКИ: НАУКОВІ ЗНАННЯ В ДАВНИНУ І СЬОГОДНІ

Наукові знання виникли з практичних потреб людини, пов'язаних з розвитком землеробства, ремесел, техніки, мореплавства. Вже в Стародавньому світі були здійснен-

Фінікійська мова	Грецька мова (класична)	Кирилиця	Латиниця
Ⲁ	Α Δ	А	A
Ⲃ	Β Β	Б	B
Ⲅ	Γ	Г	G
Ⲇ	Δ Δ	Д	D
Ⲉ	Ε	Е	E
Ⲋ	Ϝ ϝ	З	Z

Походження сучасних алфавітів від фінікійського

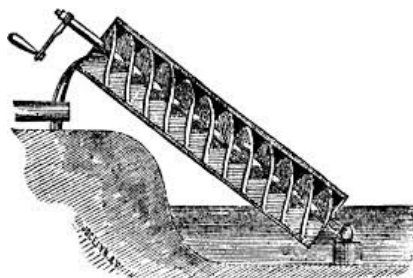
ні відкриття, якими світ користується донині.

Тому, що ми зараз читаємо ці рядки, ми завдячуємо фінікійцям і семітським народам, які близько XV ст. винайшли абетковув писемність. Майже всі алфавіти, що існують у наш час, створені на основі єврейсько-фінікійського.

Давні єгиптяни розробили ефективні способи множення і ділення, а також дробу.

Пізнавально й цікаво

Численні відкриття в геометрії, фізиці, механіці належать давньогрецькому вченому Архімеду. Саме Архімед побудував перший у світі планетарій. Для зрошення полів Архімед винайшов гвинтоподібний вал для підйому води. Цей пристрій використовують і наш час у машинах, механізмах.

Гвинтоподібний вал
Архімеда

Поміркуйте, де саме сьогодні ми можемо зустрітися з цим механізмом.

Китайські астрономи в Давньому Китаї обчислили, що тривалість року становить 365,25 доби і склали точний календар. У Китаї виготовили перший компас і сейсмограф (прилад для визначення сили землетрусів).

Діємо: практичні завдання

За допомогою матеріалів параграфа, додаткових джерел укладіть таблицю «Винаходи, які подарував людству Стародавній світ».

Країна	Винахід	Де використовуємо винахід у сучасному світі

Витоки наукових знань в Україні сягають часів існування стародавніх грецьких міст-держав (VIII–VII ст. до н. е.) на берегах Чорного й Азовського морів. Античні міста відзначалися значним розвитком освіти, медицини та культури. Особливу увагу приділяли медицині. Про це свідчать чис-

ленні археологічні знахідки (хірургічні ножі, пінцети, голки тощо).

За часів України-Русі накопичувалися необхідні для життя знання. Наприклад, знання хімічних властивостей та особливостей будівельних матеріалів застосовували у виготовленні плінфи (будівельного матеріалу), скла, мозаїк, різнокольорових емалей, черні, фрескових розписів храмів тощо. Також у будівництві використовували математичні знання. Належну увагу приділяли лікарській справі. Першою визначною лікаркою в історії України-Русі була праправнучка Ярослава Мудрого Добродія-Євпраксія-Зоя. Євпраксія в 30-х роках XII ст. написала науковий трактат грецькою мовою «Алімма» (Мазі), який здобув популярність за межами Русі. Це була перша відома авторська медична праця.

Пізнавально й цікаво

Українські вчені здійснили низьку наукових відкриттів. Зокрема, Ілля Мечников дослідив і описав клітинний імунітет і фагоцитоз, за що отримав Нобелівську премію.

1. Дізнайтеся, що таке Нобелівська премія.
2. З'ясуйте, хто з українських діячів також претендував на Нобелівську премію.

Ілля Мечников в лабораторії

Сучасний науковий центр України — Українська академія наук — була заснована в 1918 р. за сприяння українських урядів доби Української революції. Першим президентом Академії наук України був учений **Володимир Вернадський**. На жаль, після захоплення влади в Україні більшовиками умови для розвитку української науки значно погіршилися.

Попри всі труднощі, які випали на долю України у XX ст., українські вчені здійснювали важливі наукові відкриття, а результати їхніх досліджень прислужилися людству.

Портрет цієї жінки висить при вході у павільйон історії програмування Музею комп'ютеризації поблизу Лондона.

Катерина Ющенко — українська вчена, програмістка, винахідниця. Вона створила одну з перших у світі мов програмування. К. Ющенко є авторкою першого підручника у галузі програмування в Радянському Союзі.

Катерина Ющенко

Жінки теж кодять: історія, що почалася у 1950-ті

cutt.ly/LO2LX20

Його ім'я перебуває поряд із Гіппократом, Миколою Пироговим, Зигмундом Фрейдом, які входять до списку ста великих лікарів людства.

Микола Амосов — видатний вчений, лікар, громадянин. Очолював Київський науково-дослідний інститут серцевої хірургії. Його революційні способи проведення операцій дарували щастя життя багатьом людям.

Пам'ятна срібна монета «Микола Амосов» (Національний банк України, 2013 р.)

Поміркуймо!

Видатний кардіохірург Микола Амосов радив: «Не сподівайтесь, що лікарі зроблять вас здоровим. Вони можуть врятувати життя, навіть вилікувати хворобу, але підведуть до старту, а далі — покладайтесь тільки на себе».

Як ви розумієте пораду видатного лікаря?

3. ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА ЛЮДСТВА

Художня культура є особлива галузь культури, адже відображає дійсність за допомогою художніх образів, які створювалися людством протягом його існування. Основа художньої культури — мистецтво. Мистецтво покликане виховувати художній смак людини, розвивати її здатність до творчості за законами краси слова, кольору, дизайну і т. ін. Художня культура — це твори образотворчого мистецтва, літератури, театру, кіно, музики.

Поміркуймо!

Марія Примаченко — майстриня, яка створила неповторні образи природи, тварин, народного побуту. Марія Примаченко говорила: *«Роблю сонячні квіти тому, що людей люблю. Творю на радість, на щастя людей, щоб всі народи один одного любили, щоб жили вони, як квіти по всій землі...»*. В 1937-му на Міжнародній виставці в Парижі, за свої дивовижні роботи майстриня отримала золоту медаль. Пізніше картини з великим успіхом демонструвалися у багатьох країнах світу.

Дарую українську
паляницю всім людям
на землі

Мурал у центрі Луцька, за мотивами творів
Марії Примаченко

1. На вашу думку, чому твори Марії Примаченко так шанують у світі?
2. Вам запропонували популяризувати творчість майстрині в Україні, як ви це зробили б?

Поміркуймо!

Архітектурна перлина України

Центральний корпус Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича — колишньої резиденції митрополитів Буковини і Далмації — включено до списку світової спадщини ЮНЕСКО.

Пригадайте, які об'єкти від України включено до списку ЮНЕСКО.

Діємо: практичні завдання

Чи давно ви читали вголос? Пропонуємо 12 смілим учням/ученицям прочитати суголосно вірш Василя Симоненка «Я закоханий палко, без міри», розділивши кожному/кожній по рядку.

Я закоханий палко, без міри
 У небачену вроду твою.
 Все, що в серці натхненне і щире,
 Я тобі віддаю.
 Ти дала мені радісну вдачу,
 Кров гарячу пустила до жил.
 Я без тебе нічого не значу,
 Ніби птиця без крил.
 Кожну хвилю у кожную днину
 Гріє душу твоє ім'я,
 Ненаглядна, горда, єдина,
 Україно моя.

Пропонуємо вам організувати тиждень української поезії в колі своїх рідних/близьких. Оберіть вірші, спробуйте об'єднатися і почитати вголос.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Наукові знання і художня культура людства» — поєднайте кожне з питань для самоконтролю із відповідним смайликом успіху. Усно дайте відповіді на поставлені запитання.

Де здобували освіту діти за доби Стародавнього світу. Які предмети вивчали?

Коли і де на українських землях було засновано перший університет?

Яку роль для українських земель зіграло винайдення книгодрукування Іваном Федоровим?

Якими винаходами Стародавнього світу людство користується сьогодні?

II. Обговоріть у групі

1. Чи можуть бути графіті історичним джерелом?
2. Поміркуйте, який досвід минулого в навчанні дітей ви запозичили б для наших часів?
3. На думку видатного українського вченого Бориса Патона: «Щастя — це відчуття того, що твоє життя, твоя діяльність потрібні людям». Чи погоджуєтесь ви з думкою вченого? Аргументуйте свою відповідь.

III. Мислю творчо

1. Вправа «Майстерня дослідника».

Поставте запитання, за допомогою яких можна скласти розповідь про людей, згаданих у хмаринці слів.

2. Створіть лепбук «Мій учнівський рюкзак: що в ньому є./Учнівський рюкзак мого однолітця, який навчається наприкінці XVI ст.: що в ньому є».

Поміркуйте, чи може рюкзак учня бути історичним джерелом.

3. Підготуйте творчий проєкт до Міжнародного дня науки (10 листопада) «Видатні українські вчені» та презентуйте його учням/ученицям молодших класів.

§ 34

Урок узагальнення «Розвиток людства упродовж історії»

1. ІСТОРИЧНА ПЛУТАНКА

Під час підготовки історичного лото трапилася несподіванка — всі картки переплуталися. Вам потрібно упорядкувати цей безлад:

- 1) Упорядкуйте хронологічну послідовність історичних періодів.
- 2) Уявно з'єднайте картки із хронологічними рамками і назви історичних періодів.
- 3) Уявно з'єднайте картки з ілюстраціями і текстами з відповідними історичними епохами.

Широке застосування машин
1789-1914 рр.

Винайдення книгодрукування
3000 р. до н. е. - 476 р. н. е.

Проголошення незалежності України
1914 р. - сьогоднішні

Винайдення Інтернету
1914 р. - сьогоднішні

Відкриття Америки
1492-1796 рр.

Поява людини
3000 р. до н. е.

Стародавній світ

Новітня доба

Первісна доба

Новий час

Середні віки

Поява держави
476-1492 рр.

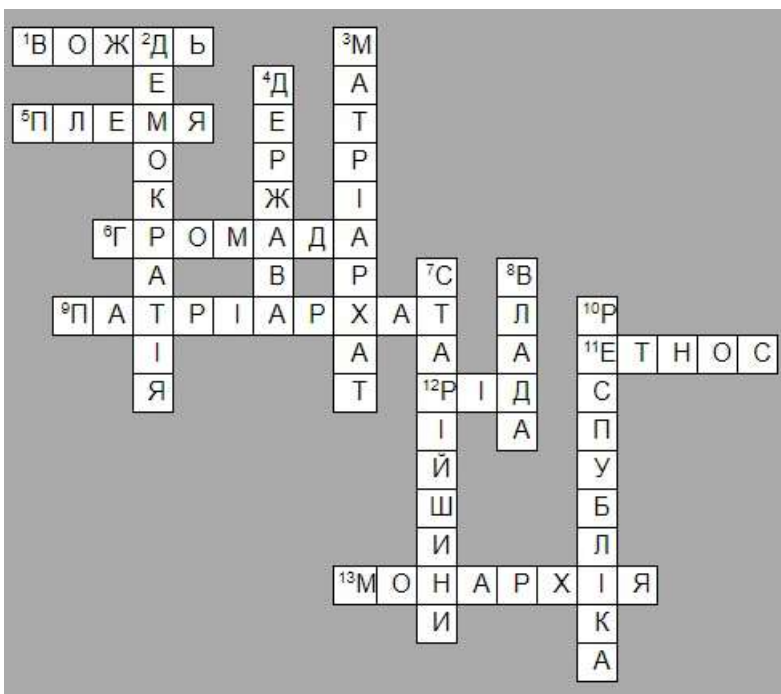
Перші університети
1492-1796 рр.

2. КРОСВОРД НАВПАКИ

Об'єднайтеся у творчі групи і виконайте завдання:

- 1) Складіть запитання до кросворду і дайте йому назву.
- 2) Зіграйте з однокласниками/однокласницями в історич-

ний пінг-понг — обміняйтеся запитаннями і усно розгадайте кросворд.

3. РЕБУСИ ДЛЯ РОЗДУМІВ

Розгадайте ребуси і визначте, які історичні явища у них закодовано. Поясніть значення кожного із згаданих явищ у житті суспільства.

4. ПИШЕМО ІСТОРІЮ

Історію творять люди. Уважно розгляньте пам'ятну монету і виконайте завдання:

- 1) Дізнайтеся, кому присвячено пам'ятні монети.
- 2) Дослідіть, яку роль в історії України відіграли історичні постаті.
- 3) Поясніть, який зміст уклали автори монет в їх дизайні.
- 4) Напишіть сенкани, у яких буде відображено роль зображених на монеті історичних постатей в історії України.

Пам'ятна монета Національного банку України (2021 р.)

Пам'ятна монета Національного банку України (1997 р.)

5. ЩО МИ НАВЧИЛИСЯ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал розділу за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням:

<https://forms.gle/ByESLDncWbuS7XqMA>

або скористайтесь смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху!

Узагальнення з курсу «Вступ до історії та громадянської освіти»

ІСТОРИЧНЕ ЛОТО «У СВІТІ ІСТОРІЇ»

Любі діти! На завершення навчального року пропонуємо пригадати найважливіші епізоди нашої історичної мандрівки й зіграти в **гру-лото «У світі історії»**.

Обладнання для гри:

ігрові картки (на форзацах підручника);
картки-фішки для заповнення ігрових полів, на які нанесено відповіді на запитання (*написи, малюнки — усього 96 шт.*).

Правила гри:

ведучий чи ведуча зачитує запропоновані авторами запитання; учасники відшуковують відповіді на них у клітинках ігрових полів (*це можуть бути написи, малюнки, цифри*);

якщо серед ваших карток-фішок ви знайшли відповіді на поставлене ведучим (ведучою) запитання, то маєте поставити свою фішку на відповідне поле в ігровій картці;

перемагає той, хто найшвидше закриє всю ігрову картку.

Будьте уважні! За задумом авторів окремі відповіді на ігрових полях повторюються.

ЗАПИТАННЯ ДО ЛОТО

1. Престижна наукова нагорода, якої був удостоєний Ілля Мечников.
2. Період історії України, за якого вперше з'являється знак тризуб.
3. Упорядкована в схему історія роду.
4. Легендарний український король.
5. Пам'ятник — скульптурна група.
6. Предмети та дані, з яких розпочинають дослідження історії.
7. Революція, яка засвідчила прагнення українців жити за європейськими стандартами.
8. Основний закон держави Україна.

9. Твори, які належать до усних історичних джерел.
10. День Соборності України 22 січня 1919 р. — символ...
11. Періоди, яким притаманні певні особливості розвитку суспільства.
12. Відомий український історик, лідер Української революції.
13. Споруда для вшанування пам'яті про видатних людей і події.
14. Особливості, що відрізняють художні описи історії від наукових.
15. Статус, що дає можливість українцям вільно мандрувати.
16. Система господарства, яка сформувалася з винайденням землеробства і скотарства.
17. Фахівці, які досліджують культурно-побутові особливості народів.
18. Точка відліку християнського літочислення.
19. Образ, що передає трагедію Голодомору 1932–1933 рр.
20. Система умовних позначень до карти.
21. Наука, яка рахує історичний час.
22. Найдавніша збірка законів на українських землях.
23. Давньогрецький «батько історії».
24. Від заснування Києво-Могилянської академії до 2018 р. минуло...
25. Наталія Полонська-Василенко — одна з перших жінок-дослідниць історії.
26. Найвідоміша археологічна культура на українських землях.
27. Основна одиниця адміністративного устрою України.
28. Перший космонавт незалежної України.
29. Зменшене узагальнене зображення історичних подій.
30. Автор найвідомішого дослідження історії козацтва.
31. Століття, до якого належить дата 1596 р.
32. Історична епоха, яка настала після первісної доби.
33. Одна із цілей народу в Українській революції 1917–1921 рр.
34. Те в історії, що колись відбулося й позначається датою.
35. На відзнаку героїзму цих українських історичних героїв у Відні встановлено пам'ятник.
36. Місцем пам'яті про цю трагедію є Бабин Яр у Києві.
37. Традиційне вбрання, яке називають кодом українського народу.
38. Заняття, від якого походять прізвища Бондар, Коваленко, Гончар.
39. Особистості — герої історичних досліджень.
40. Писемні історичні джерела.
41. Черговість подій, етапів роботи в часі, порядок їхнього розташування в часі.

РОЗДІЛ 4

42. Регіон країни, що вирізняється особливостями природних умов, життя та побуту людей.
43. Головні риси наукових досліджень історії.
44. Рік початку Української революції.
45. Речі, місця, що допомагають зберегти історичну пам'ять.
46. Центр козацтва, осередок козацької демократії.
47. Античні міста на теренах України.
48. Місто — столиця козацької держави Богдана Хмельницького.
49. Наука, яка досліджує монети.
50. Головні заняття людини за часів привласнювального господарства.
51. Пристрій для підрахунку історичного часу.
52. Найвідоміший літописець Русі-України.
53. Установи, де люди можуть ознайомитися з пам'ятками історії.
54. Автор першої детальної карти України.
55. Переконання людини, символом якого є подвиг героїв Крут і воїнів УГА.
56. Скільки років минуло між відкриттям братської школи у Львові (1586 р.) та Харківського університету (1805 р.)?
57. Традиційна українська іграшка-жіночий образ, яку виготовляють із тканини вузликовим способом.
58. Період, у якому відлік років ведеться у зворотному порядку.
59. Історико-географічний регіон, назва якого пов'язана з діяльністю козаків.
60. Автор козацького літопису.
61. Лінія, на якій позначають послідовність історичних подій.
62. Перший президент Української академії наук.
63. Забавки дітей, які відтворюють діяльність дорослих.
64. Невід'ємний елемент української освіти, який супроводжує навчання.
65. Предмет, який володіє властивостями відвертати хвороби, приносити щастя.
66. Перші історичні оповіді, у яких сили природи виступають як живі істоти.
67. Система господарювання, що має на меті отримання прибутку шляхом продажу товару.
68. Українець, ректор найстарішого в Європі Болонського університету.
69. Дослідник історичних документів.
70. Упорядкований список днів року.
71. Найважливіші риси історика.
72. День проголошення незалежності України.

Гра-лото

«У світі історії»

КАРТКА 5

219 років		Патріотизм	
Самійло Величко	До нашої ери		Гійом Левассер де Боплан
		НумізMATика	

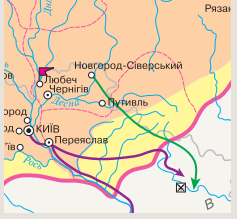
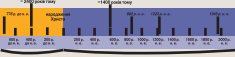
КАРТКА 7

	Русь-Україна	Гійом Левассер де Боплан	
Хронологічна послідовність	<ul style="list-style-type: none"> Похід війська ☒ Місця битв Столиця 		Самійло Величко
	Історичні джерела	24 серпня 1991 року	

КАРТКА 6

	24 серпня 1991 р.	Міфи	
Ринкове господарство	Архіваріус		Обізнаність Старанність Наполегливість Толерантність
	Виховання	Оберіг	 Шкала часу

КАРТКА 8

Патріотизм		Історичний факт	
	Демократичні права і свободи		 Шкала часу
Тіра Ольвія Херсонес		Хронологія	